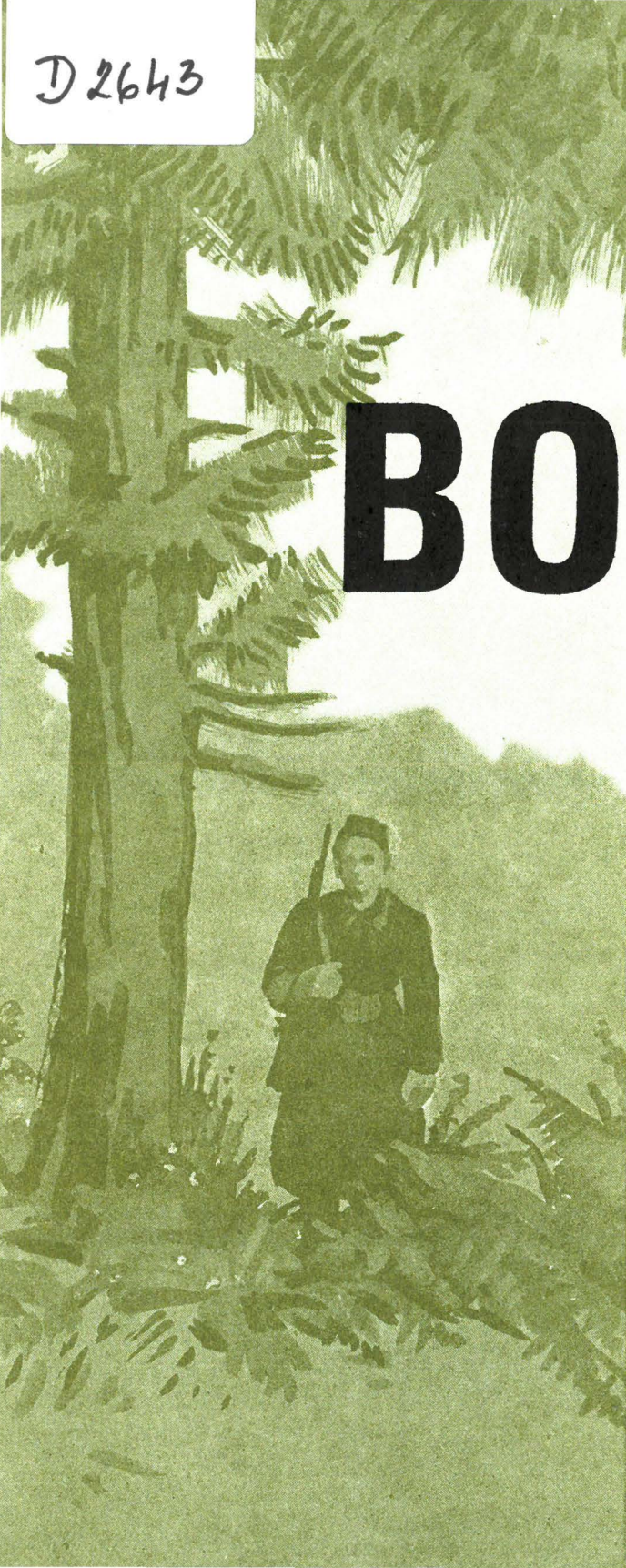

D 2643

1974

BOREC

**Drugi zbor aktivistov
v Črnomlju**

**Smrt komandanta
NOV in POS**

**Odmevi na osvoboditev
Beograda**

**Z rano v prsih, z berglo
pod ramo, z votlim
očesom so peli**

**Kratek oris partizanskega
šolstva na Slovenskem**

**Zločini črne roke
v Ljubljani**

11

BOREC 11-74 ☆ XXVI

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič, France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Kriznar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Sinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

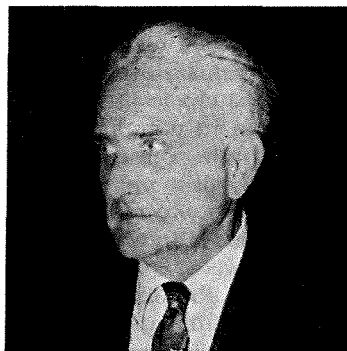
- 577 **Dr. Metod Mikuž:** Drugi zbor aktivistov v Črnomlju
- 580 **Gema Hafner:** Žalostinka, pesem
- 581 **Lado Ambrožič-Novljan:** Smrt komandanta NOV in POS
- 590 **Boris Kidrič:** Poslovilne besede
- 592 **Gema Hafner:** Mladi bor, pesem
- 593 Odmevi na osvoboditev Beograda
- 599 **Pavla Leban:** Z rano v prsih, z berglo pod ramo, z votlim očesom so peli ...
- 608 **Črtomir Sinkovec:** November 1944, pesem
- 609 **Jože Vidic:** Zločini črne roke v Ljubljani
- 617 **Tone Kebe:** Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko
- 623 **Slavica Pavlič:** Kratak oris partizanskega šolstva na Slovenskem
- 630 **Gema Hafner:** Barba Zvane, pesem
- 631 **Boris Višnovec:** Pogovori o mladi generaciji

Književnost — ocene

- 637 **France Klopčič:** Pismo uredništvu
- 638 **France Vrečar:** Rudolf Hribernik-Svarun: Dolomiti v NOB
- 639 **Iztok Ilich:** George Martelli: Izredni obveščevalec
- 640 **Prejeli smo v oceno**

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon: n. c. 320-476, interna: 12, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tiska: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Dr. Metod Mikuš

Drugi zbor aktivistov v Črnomlju

Vse je tisto jesen pred tridesetimi leti kazalo, da je konec vojne blizu. Rdeča armada je bila v Romuniji in Sovjetska zveza je že napovedala vojno Bolgariji. Od tod in iz Romunije ni bilo več daleč v novo Jugoslavijo, kjer so se enote NOV in POJ po zmagah na jugu in potiskanju Nemcev proti severu že bližale prestolnemu mestu naše skupne domovine, Beogradu. Uspešno se je razvijala tudi druga fronta na zahodu. Kot najvažnejši dogodek tod je bila že poletna osvoboditev Pariza, ki ga je osvobodilo francosko osvobodilno gibanje, za tem pa še enote generala de Gaulla v sestavi zavezniške vojske. Ni bilo dvoma, da se je končno le začel stiskati obroč okrog Nemčije, ki je mogel uničiti njeno še vedno veliko vojaško moč in pri-
nesti svobodo na smrt utrujeni in ranjeni Evropi.

Ni bilo jasno, ali bo naša slovenska zemlja osvobodjena v Jugoslaviji prva ali zadnja. Prvo misel bi mogli takrat utemeljevati s tem, da se Churchill le še ni popolnoma odrekel zamisli, da bi z izkrcanjem angloameriških sil predvsem v Istri le poskušal zavreti napredovanje Rdeče armade v osrčje Evrope, drugo misel pa, da bodo udarne skupine NOV in POJ po očiščenju Srbije napredovale od vzhoda proti zahodu in nam in hrvaškim enotam pomagale pri osvoboditvi. Če bi se zgodilo prvo, je bilo treba preusmeriti zlasti enote slovenskega pa tudi del hrvaškega glavnega štaba tako, da bi te vsekakor podprle to zavezniško invazijo, odločno pa preprečile ponovitev »grškega slučaja«, na kar je še kako računala jugoslovanska pa tudi svetovna reakcija. Ker je nekaj časa izgledalo zelo resno, da bo do izkrcanja v Istri le prišlo, so dale priprave za ustrezno preureditev naše vojske precej dela in skrbi, še več pa je bilo političnega dela. Če bi namreč do tega prišlo, bi bilo treba postaviti zaveznike pred dejstvo, da je tukaj že Jugoslavija z vsemi avnojskimi temelji in zato že tudi z zgrajenimi, čeprav začasnimi, a vendar organi ljudske oblasti. To je seveda po drugi strani pomenilo delati hitro, predvsem pa preudarno, kajti ponovitev »grškega slučaja« bi tudi v Jugoslaviji lahko pomenila veliko nevarnost državljsanske vojne.

Zakaj se angloameriške sile niso takrat izkrcale v Istri, mi še ni povsem jasno. Čeprav je bila ne samo naša današnja Slovenija, temveč tudi Združena Slovenija, osvobodjena zadnja, je bilo povsem prav že tisto jesen pohiteti ne samo z graditvijo organov naše ljudske oblasti, temveč tudi z dokončno, vsaj organizacijsko izgraditvijo OF kot edine slovenske politične organizacije. Že v atlantski izjavi poudarjena misel o svobodnem odločanju narodov glede povojne ureditve svojih dežel in vse kasnejše izjave Churchilla in Roosevelta so jasno govorile o tem, da so vsi med

vojno nastali organi revolucionarnih ljudskih oblasti le začasni in da se bodo narodi za stalnost teh odločali po vojni na svobodnih in demokratičnih volitvah. Tako je naša takratna slovenska naglica pred tridesetimi leti prišla zelo prav ob osvoboditvi, v katero je prišla slovenska federalna enota ne samo popolnoma osvobojena zunanjega in notranjega sovražnika, temveč tudi s svojo OF, ki je po eni strani predstavljala politično popolnoma enotni slovenski narod, po drugi strani pa tudi njegovo ljudsko oblast. Tako so bile za slovenski narod volitve za konstituanto novembra 1945 pravzaprav gola formalnost. Mislim, da je bil to unikat v takratni svetovni zgodovini, reči pa hočem tole: kaj vse lahko doseže enoten in pravilno voden narod. Seveda s tem nikakor ne zmanjšujem uspehov drugih jugoslovanskih narodov, ki so jih pokazali ob osvoboditvi. Vedno je namreč treba upoštevati vse okoliščine, od najmanjših do največjih, v katerih se je kateri narod boril in upoštevati, da je prav v tistih in takih okoliščinah tudi zmagal.

V zgodovini naše OF poznamo v času NOB tri temeljne dogodke, ki so po svoji vsebini prave prelomnice v politični zgodovini slovenskega naroda. Prvi dogodek je ustanovitev OF 27. aprila 1941, ko je OF začela združevati dotlej politično razcepljeni slovenski narod in ga voditi v boj z vedno širšo, a kvalitetnejšo vsebino NOB. Drugi dogodek je izjava treh ustanovnih skupin v OF ali Dolomitska izjava, ki s 1. zborom aktivistov OF 27. aprila 1943 predstavlja revolucionarno doseženo politično enotnost slovenskega naroda pod vodstvom KPS in konec tradicionalnega slovenskega političnega življenja. Danes moremo povsem točno reči, da je treba tudi to v revolucionarnem NOB doseženo politično enotnost šteti med naše najvažnejše pridobitve NOB. Točno je, da ne moremo zanikavati določenih pozitivnih strani, ki jih je prinašalo naše nekdanje politično življenje. Toda, golo, brezplodno in brezprincipialno nekdanje strankarsko prepiranje meščanskih strank je pokazalo, da tek časa vse to prerašča in da prihaja razdobje, ko bo veljala in obveljala le volja delovnih ljudi, hrbtenica narodnega življenja. Povratek h kakršnemukoli in katereemukoli že večstrankarskemu sistemu bi bil velik korak nazaj. Ne samo zato, ker se kolo zgodovine ne vrti nikdar nazaj, temveč tudi zato, ker imamo že nešteto pravih dokazov, da morejo le enotni in pravilno vodeni narodi doseči pravzaprav vse. Točno je, da taka narodna enotnost zahteva tudi osebne žrtve posameznikov. Vsak človek ima svoj »jaz« in vsak človek ga mora — rad ali nerad — podrejati skupnosti. Eden laže, drugi teže, nihče pa ga ne more samo navidezno. Praznega govorjenja in besedičenja nikdar ne morejo nadomestiti dejanja, kajti le ta morejo ustvarjati tudi narodno enotnost.

Tretji prelomni dogodek v zgodovini OF slovenskega naroda je 2. zborovanje aktivistov OF slovenskega naroda 4. septembra 1944 v Črnomlju. Če ga časovno opredelimo še bolj kot samo po datumu in če upoštevamo to, kar smo zapisali na začetku, je bilo to zborovanje že na predvečer zmage.

Bistvena vsebina tega tretjega dogodka je načelna uskladitev odnosov in dela med OF kot političnim gibanjem in OF kot reprezentantom ljudske oblasti. Boris Kidrič je v temeljnem referatu na zborovanju poudaril, da prihaja čas, ko je treba na osvobojenih ozemljih v organizacijah OF (terenski, okrajni, okrožni odbori) začeti ločevati funkcijo odbora kot političnega in oblastnega organa. »Dvojnost« v organih OF (da je odbor sestavljen iz istih ljudi predstavljal hkrati politični in oblastni organ) je bila v razvoju OF zgodovinska nujnost, na predvečer zmage in že tudi poprej pa se je začela kazati potreba, da mora začeti OF nastopati na zunaj nekako »ločeno« kot politična organizacija in kot ljudska oblast. Seveda je to moglo voditi povsem naravno do tega, da so se začeli odbori OF lotevati bolj prve in so pri tem zanemarjali drugo dejavnost OF. Dajali so na primer bolj prednost gospodarski dejavnosti v odborih OF kot oblastnih organih, opuščali pa so enako po-

membrno in vredno politično dejavnost v istih odborih OF. Seveda to ni bilo prav, a najti pravilno sorazmerje, je bilo včasih zelo težavno. Mislim, da ni nič hudega, če se celo danes vprašamo tole: kakšna je mera skrbi občinske skupščine in občinskega odbora SZDL za Kozjansko? Točno je, da more dati denar le prva, a kaj da lahko občinski odbor SZDL?

Kidrič je na črnomeljskem zboru prav lepo analiziral, kaj je OF prinesla dotlej in kaj mora tudi v bodoče prinašati slovenskemu narodu. Če njegove misli samo nekoliko pretehtamo, moremo najti veliko zakladnico misli in pobud še za današnji in jutrišnji dan. OF — pravi Kidrič — je vzgajala slovenski narod vedno z dosledno demokratično vzgojo. Vzgajala ga je v boju za enotno in medsebojno povezanost. Vzgajala ga je k nenehni budnosti, učila ga neprestano spregledovati ljudi, ki se skušajo vtihotapiti v OF in ji škodovati na znotraj s svojim razdiralnim delom. OF je vzgajala slovenski narod z nenehnim vključevanjem v boj, kar je narodu omogočalo pouk na lastnih izkušnjah. Zahtevala je vseljidsko disciplino, kar je moglo prinesiti pravo vero v lastne sile, nepretirano samozavest in stvarno samoiniciativnost. Vzgajala je k demokratični povezanosti z drugimi, predvsem z jugoslovanskimi narodi. In končno, učila je slovenski narod neprestanega iskanja pravih bojnih oblik, kajti vse je bilo treba doseči samo z bojem.

Vse te naloge so ostale aktualne še danes. Točno je, da je — če zopet rabimo primero z gospodarstvom — danes gospodarstvo neprimerno bolj komplicirano, kot je bilo naše partizanstvo, a nekdanji predmeti OF kot vseljidska disciplina, vera v lastne sile in samoiniciativnost tudi pri pouku za razvoj našega današnjega gospodarstva nikakor ne bi bil odveč. Seveda ne mislim, da bi uvajali v šole še te predmete. Tudi šola k neprestani budnosti ne bi bila odveč, saj nas vselej nekaj preseneti in to na žalost ne v dobrem. Še vedno velja nenehna demokratična povezava z drugimi jugoslovanskimi narodi, brez katere si ne moremo zamisliti obstoja naše širše jugoslovanske in ožje slovenske domovine.

Prav je vsekakor, da praznujemo naše partizanske, vseljidske obletnice. Prav pa tudi, če se takrat ne spominjamo samo današnjih dni in današnje problematike, temveč tudi misli, svaril in napotkov OF, ki niso veljali samo takrat, temveč veljajo še danes. Obletnica nekdanjega Črnomeljskega zbora je pravzaprav praznik SZDL, ki naj ob njem prvenstveno premisli, kako izpolnjuje in nadaljuje delo takratnih aktivistov in kako vodi sedanji slovenski narod, katerega del je bil še šolan v OF sami.

Gema Hafner

Žalostinka

*Sónce kot zlati kembelj
bije ob nebó in zemljó,
ob tvóje in móje srcé
ki kliče te in roti: v r n i se!*

*Rjúla bi v bolečini — a skrivam gorjé
pred ljudmi moraš trpeti stojé,
če se zgrudiš — še pohódijo te ...*

*Samó ta zemlja me sliši
ko v travo skrijem obraz in ječím, ječím:
dá mi tolažbo in moč, da stojé živim ...*

*V tej zemlji rdeči, ki srka kri, sónce in vino —
v njej se večne sile pretakajo
tu naše so korenine, tu te čakajo
sledovi tvojih stopinj ...*

*Pridi! V r n i se v moj topli objem,
v tiho srečo minulih let
in ozdravljen boš vzljubil ves svet.*

Me slišiš, slišiš, sin?!
Če ti ni srcé v tujini že okamenélo ...
četudi jè — ob mojih poljubih bo spet oživélo ...

Lado Ambrožič-Novljan

Smrt komandanta NOV in POS

Dan obletnice oktobrske revolucije — 7. november 1944 — je bil za vse slovensko ljudstvo, ki se je pridružilo osvobodilnemu gibanju, slavnosten dan. Toda komaj je potihnilo slavlje na čast velikemu dnevu, že se je raznesla do najoddaljenejših domačih krajev in prek njih žalostna vest, da je slovenska narodnoosvobodilna vojska izgubila svojega komandanta. Tega dne se je namreč pri preizkušanju novega orožja smrtno ponesrečil Franc Rozman-Stane. Žalne zastave so zaplapolale po vsej, že osvobojeni domovini.

S tem dnem je bilo končano plodno življenje človeka, ki se je z lastnimi silami in pridnostjo povzpел od preprostega pastirčka do generala, do komandanta slovenske osvobodilne vojske in partizanskih odredov. Ta pot je bila polna nenehnih prizadevanj, polna odločnosti in poguma pa tudi najtrših preizkušenj.

Franc Rozman-Stane je bil doma iz Pirnič pri Medvodah. Mlada leta so mu potekala pač tako kakor vsem otrokom iz revnih vaških družin. Hud udarec je Rozmanove zadel zlasti tedaj, ko jim je oče padel v prvi svetovni vojni. Tako je mladi France postal najprej pastirček, nato pa je odšel v Ljubljano za pekovskega vajenca. Tam se je vključil v sindikat in prišel v stik z naprednim gibanjem.

Tedaj so se nad Evropo zbirali čedalje temnejši fašistični oblaki. Italija je naskočila Etiopijo — France bi se bil rad pridružil Etiopijcem, a se mu ni posrečilo. Kot odločen protifašist se je leta 1936 odšel bojevati za špansko republiko. Napotil se je peš prek severne Italije in prek zasneženih Alp in Pirenejev prispel na špansko bojišče, kjer je junaško sodeloval vse do poraza republikanske vojske. Kot sposoben in hraber borec je po oficirski šoli postal kapetan in dobil odlikovanje za hrabrost. Razen tega je bil tudi sprejet v članstvo španske KP.

Stradal je v koncentracijskih taboriščih v Franciji, po zlomu Jugoslavije pa so ga odvedli v Nemčijo na prisilno delo. Od tod je avgusta 1941 pobegnil v domovino, kjer se je takoj vključil v odporiško gibanje. Osebo je vodil številne hude boje, bil je izredno sposoben in priljubljen — bil ni samo komandant, temveč vselej tudi človek. Bil je član SNOS in AVNOJ. Štiri dni po smrti je bil razglašen za narodnega heroja.

Pri poskusih z novim orožjem, angleškim minometalcem, je bil tudi general Lado Ambrožič-Novljan, ki se te tragedije takole spominja:

Sedmi november 1944. leta je eden najbolj nesrečnih dni našega osvobodilnega boja. Tega dne je komandant glavnega štaba NOV Slovenije Franc

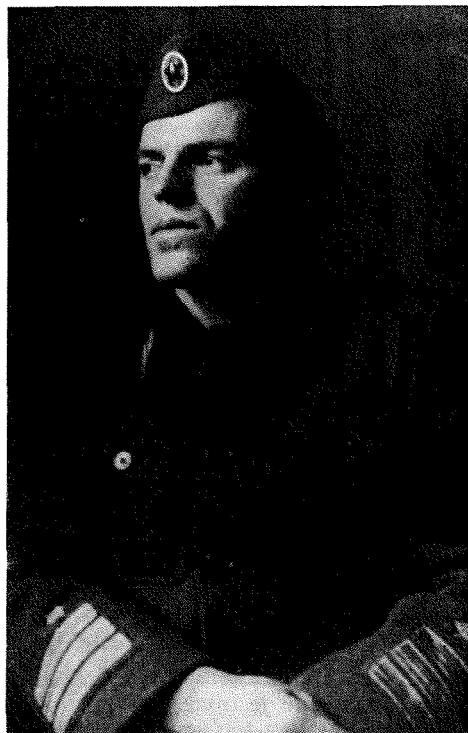
Rozman-Stane podlegel hudim ranam, ki mu jih je prizadejala eksplozija lahkega minometa, ko je skupaj z nekaterimi partizani iz Glavnega štaba preizkušal njegovo učinkovitost.

Od tistega dne pa do danes se je mnogo ugibalo o vzrokih Stanetove smrti. Ali ni bila v ozadju podla sabotaža? Ali ni bil Stane nepreviden, ko se je osebno spuščal v preizkušanje novih, neznanih orožij? Ali ni padel Stane pod čudnimi, do sedaj nepojasnjenimi okoliščinami, ki jih vedno bolj zagriinja mrak pozabljenja?

Ker sem bil navzoč ob nesrečnem dogodku 7. novembra in bil tako priča vsemu dogajanju, so mi podobna vprašanja zastavljali mnogi partizani in pozneje po osvoboditvi mnogi ljudje, ki bi bili radi izvedeli resnico o tem dogodku. Zatorej mislim, da je čas, da ob 30-letnici njegove smrti javnost izve za okoliščine, pod katerimi je padel eden najbolj vidnih predstavnikov osvobodilnega boja. Saj pri vsem tem ni ničesar, kar bi pomenilo skrivnost, ničesar, kar bi zavijalo ves dogodek v kakršnokoli negotovost. Je le vsakdanji izrez iz osvobodilnega boja slovenskega naroda, ki je krvavel na bojišču in v zaledju, v odprtem boju s sovražnikom ali pri izpolnjevanju svoje naloge sredi sovražnikov.

Tedaj je imel Glavni štab, ki mu je načeloval komandant Stane, svoje taborišče med steljniki pri vasi Lokve, severno od Črnomlja, približno pol-drugi kilometer daleč od glavnega mesta osvobojenega ozemlja v Beli krajini. Taborišče je bilo odlično urejeno: v novozgrajenih ličnih barakah so delovali in bivali razni oddelki štaba, tako operativni, obveščevalni, oddelek za šifriranje itd. Boris Kidrič, ki je bil tedaj politični komisar Glavnega štaba, je imel svojo hišico na severnem robu taborišča. V središču je bila Stanetova baraka, okoli nje in ob njej pa je bilo celo naselje, ki je bilo videti, kot da bi bilo sestavljeno iz samih lesenih počitniških hišic. Tako je bilo taborišče operativnega bojnega vodstva osvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Glavni štab je imel dobro razvite zveze z vsemi partizanskimi enotami. V Stanetovi sobi so bili radiofoni, primopredajniki in nobene težave ni bilo, če smo se hoteli povezati na primer z Borštnarjem, ki je operiral nekje na Štajerskem in načeloval IV. operativni con, ali z Rudijem (Viktor Avbelj), političnim komisarjem IX. korpusa, ki je bil nekje na Primorskem, v Lokvah ali Cerknem, ali pa če smo hoteli vprašati Kranjca (Franc Poglajen), komandanta VII. korpusa, kakšen je vojaški položaj na Dolenjskem ali Notranjskem. Kurirske zveze so bile odlične. Motociklov in avtomobilov je imel glavni štab precej, tako da so bili osebni stiki vodilnih tovarišev pogosti in hitri.

Jeseni 1944. leta je bila ena izmed važnih nalog Glavnega štaba, kako usposobiti partizanske enote, da bodo lažje odbijale stalne vdore belogardističnih bataljonov, ki so napadali naše čete ali pa strahovali prebivalstvo. Belogardistični bataljoni so bili dobro oboroženi in zelo gibčni, ker so imeli seveda svoja oporišča v okupatorjevih postojankah in niso imeli posebnih skrbi niti z oskrbovanjem niti z ranjenci. Nasprotno pa so bile tedanje brigade obremenjene s premičnimi bolnišnicami za lažje ranjence in številnimi bolniki ter nerodno komoro. Seveda brigade zaradi tega niso bile gibčne. Potovale so počasi in v boju so bile okornejše. Zato je bilo sklenjeno, da bomo ustanovili posebne udarne čete, ki bodo dobro oborožene z avtomatskim lahkim orožjem. Organi za oskrbovanje take udarne čete (intendantca, kuhinja, saniteta itd.) bodo tako organizirani, da ne bodo obremenjevali gibčnosti čet. Predvideno je bilo, da bi bil vsak peti partizan oborožen z avtomatskim orožjem.

Franc Rozman-Stane

Naloga teh čet bi bila zoperstaviti se belogardističnim bataljonom in jih pregnati s terena v garnizije, nenadoma napadati sovražne kolone in jih uničevati. Čete bi se pri tem oslanjale na svojo veliko gibljivost, poznavanje terena, veliko ognjeno moč, borbenost in partizansko iniciativnost. Operativni oddelek Glavnega štaba je po Stanetovem navodilu že izdelal formacijo takšnih čet, za katere je bilo na razpolago dovolj orožja; le primernih minometov ni bilo, kajti tedanji italijanski 81 mm so bili preokorni, manjših pa ni bilo dovolj na razpolago. V začetku smo mislili, da bi dali vsaki četi nekoliko partopov. To novo partizansko orožje je izviralo s Primorskega. Namesto, da bi partizani izstreljevali iz 81-milimetrskega minometa mine, so vtaknili v cev v pločvino zavit eksploziv in ga v nizkem loku izstreljevali proti zaželenemu cilju. Pri tem gotovost zadetka ni bila posebno velika, tudi domet je bil majhen (okoli 150 metrov), toda učinek do 4 kg težkega naboja (v glavnem sam eksploziv) je bil strašen. Če je bil s tem orožjem zadet manjši bunker, ga je razneslo. Toda kmalu smo uvideli, da partop ni pravo orožje za udarno četo. Njena naloga ni bila napadati utrjene postojanke, pač pa predvsem boj na terenu. Tu pa je bil na vsak način potreben minomet, s katerim bodo lahko obstreljevali strme in krite prostore (npr. prostor za hišo ali cerkvijo ali globok jarek). Iskanje rešitve tega vprašanja je postalo usodno za Staneta in njegove sodelavce.

V Belo krajino so namreč tedaj zavezniki začeli pošiljati večje količine materiala z letali. Za pobiranje iz letal odvrženih zabojev je bila izvedena posebna organizacija. Eden od glavnih terenov za odlaganje opreme je bil blizu

Črnomlja. Lepo je bilo gledati, kako so skupine transportnih letal preletele improvizirano letališče in metale kovinske zaboje, nad katerimi so se bočile pisane kupole padal. Včasih je bilo vse zasilno letališče v trenutku pokrito z desetinami za naše razmere razkošnih padal, iz katerih so partizanske delavnice potem izdelovale odeje za bolnišnice, šotore in drugo opremo. Stane je zelo rad prisostvoval takim letalskim akcijam in na mestu razporejal opremo po enotah ali vojaških ustanovah. Včasih je prinesel tudi v štab kake stvari: orožje, cigarete in kaj podobnega.

Šestega novembra so bile v našem štabu velike priprave za proslavo obletnice oktobrske revolucije. Boris Kidrič je imel čez glavo dela, Stane pa se je mudil na letališču, kamor so prav tedaj dostavljali material v velikih količinah. Drugega dne zjutraj, približno ob devetih, sva se s Stanetom srečala v njegovi sobi. Pomenljivo me je pogledal in z obvezno cigareto v ustih pomignil proti sobnemu kotu, kjer sem opazil nekaj okroglih, valjastih kartonskih škatel, poleg pa dve cevi majhnih minometov.

»Saj to so minometi kot nalašč za naše čete!« sem vzkliknil pod vtisom dolgotrajnega iskanja primerne oborožitve za udarne čete.

Stane je bil zelo zadovoljen, ko je videl moje navdušenje ob pogledu na majhno, zeleno pobarvano cev notranjega premera 45 mm, ki je predstavljala dolgo iskano orožje za nove čete, v katere smo polagali toliko nad. Novi minomet je bil angleškega izvora in je bil izdelan zelo preprosto in duhovito. Ves minomet ni bil nič drugega kot že omenjena cev, s prav majhnim, skoraj neznatnim podstavkom. Nobenih merilnih naprav ni bilo zraven, nikakih velikih in običajnih podstavkov! Gola cev! Stane si je verjetno že prej ogledal orožje, zato me je opazoval z zadovoljstvom, ko sem nekako nejeverno otipaval minomet in iskal običajne dodatne opreme.

»To je vse,« se je oglasil. Bil je majhne postave in zelo razumnega pogleda. Dostopen za vsako mnenje ali predlog je resno razpravljal o raznih vprašanjih in ni imel navade, da bi pogovor presekala z lastno odločitvijo. Pač pa je rad počakal, da so bila v razpravi izčrpana vsa mnenja in predlogi.

»Zastonj iščeš merilne naprave,« je nadaljeval. »Kratko in malo jih ni. Sama cev — to je vse. Pogledj!« je govoril in vzel cev v roke. Po sredi cevi od vrha do tal je bila narisana tanka bela črta. »Minomet preprosto postaviš na zemljo, nagneš cev po občutku glede na oddaljenost cilja, gledaš na smer prek te bele črte in pritisneš na petelina, ko si prej spustil mino v cev.« Nato je dvignil kartonsko škatlo in odprl pokrov. Notri sem zapazil rumeno pobarvano fugasno mino, veliko za otroško pest. Minomet je napravil name kar dober vtis. Predvsem je lahek in pri uporabi enostaven.

»Vprašanje je le,« sem odgovoril Stanetu, »če je zadevanje cilja s to igračko tako natančno kot pri drugih minometih, ki imajo pripravo za utrditev cevi in napravo za merjenje?«

7. novembra tistega leta je bil lep sončen dan. Brezovo lubje je s srebrnim leskom odbijalo sončne žarke in še nekoliko listja pestrih barv je bilo na drevju. Lahna jutranja meglica je preprežala pokrajino, vso zaraščeno z orumenelimi stelniki. Skozi meglico so se blesteli rosní biseri. Popoldne pojdemo na proslavo v Črnomelj, dopoldanski prirodni čari pa so nas vabili na prosto. Vse nas je vlekla in gnala ena sama misel: »Pojdimo ven in preizkusimo minomet!« Skoraj istočasno sva s Stanetom izgovorila ta predlog. Stane je pograbil cev, jaz pa dve škatli s tremi minami, in že so se našli drugi partizani, ki jih je peknila večna lakota po orožju. Tu sta bila oba

Komandant Stane na svojem konju v Beli krajini

najina spremljevalca: Stanetov živahni Tonček (Tone Dobrilovič) in moj mirni Jug, doma s Primorskega. Priključili so se še Križevski (Jože Malnarič), Štefan (Anton Znidarič) in še nekateri; s Stanetom sva odkorakala mimo Kidričeve barake. Kidrič je sedel ob mizi in verjetno popravljaj svoj govor, ki naj bi ga imel popoldne. Navadno je bil vedno dobro razporejen in pripravljen za šale ali burke ter se je rad burno udeleževal razgovorov. Ko pa sva ga s Stanetom povabila, naj se udeleži preizkuševanja novega minometa, nama je zelo resno odgovoril, da je zelo zaposlen pri svojem delu, ki ga mora nujno končati, ker je že zelo pozen. Tako smo odšli brez njega nekaj korakov stran na rob gozdiča, kjer je bilo naše taborišče. Od tu je bilo videti veliko njivo. Sredi nje je bil kup kamenja, oddaljen od nas kakih sto metrov. To je bil edini predmet na sicer gladki in ravni površini njive in takoj smo se odločili, da bo ta kup cilj naših min.

Stane je že prej večkrat prisostvoval preizkušanju novega orožja. Ko smo prinesli partop s Primorskega na Dolenjsko, so ga skušali v orožarnici tako predelati, da bi bil bolj priročen in preprost. Ko smo ga nato tako predelane preizkušali nekje pri Žagah, smo skrbno pazili, da smo streljali iz dobro zavarovanih položajev. Stane ni nikoli dovolil lahkomišelnosti in vsi poskusi so se zaradi tega končali uspešno in brez nesreč. Toda partop je bil popolnoma novo in nevarno orožje! Pred nami pa je bil tisti dan minomet, standardna oborožitev angleških čet, posebno pa njihovih padalskih enot. Zato nam še na misel ni prišlo, da bi streljali z njim iz zaklonišča. Ne! Postopek je bil zelo preprost — kakor v boju. Najina spremljevalca Tonček in Jug sta

prevzela orožje, ga postavila v plitek jarek in že spustila v cev prvo mino. Tonček je bil merilec, Jug pa pomočnik. Mi pa smo se razvrstili kake tri metre daleč za njima tako, da je stal Stane prvi na levi, nato jaz, pa Križevski, Štefan, Rok in nekoliko dalje še nekateri. Bili smo dobre volje in ob prelepem dnevu razposajeni. Radovedno smo pričakovali prvi strel in njegov rezultat. Še slutili nismo, da bo v kratkem nekaj teh veselih ljudi obležalo v lastni krvi.

Tonček je pripravil minomet za strel in pogledal Staneta. Ta mu je pokazal, kar je pomenilo: »Streljaj!« Tonček je stegnil levo roko, v kateri je držal cev, dobro pomeril prek bele linije na cevi in pritisnil na sprožilo. In že je po zmernem poku zaplavala proti nebu drobna mina, se nekje za trenutek ustavila, nato pa padala naravnost proti kupu kamenja sredi njive. Ob močni eksploziji se je kup razletel.

»Bravoooo!« je vzkliknila skupina partizanov. Vsi smo bili navdušeni. Neverjetno je bilo, da je bilo s tako preprostimi sredstvi mogoče tako točno zadeti.

»Drugo!« je ukazal Stane.

Druga mina je bila dimna. Njena naloga je bila označevati sovražne cilje. Že je zdrsnila iz cevi in opisala na nebu lepo dimno parabolo, nato pa padla točno na cilj. Vsak nevernež je sedaj moral priznati, da je orožje zelo natančno. Že vnaprej sem se veselil, kako bodo nove udarne čete, oborožene s takimi minometi, uspešno preganjale sovražnika izza hiš, cerkva, obrambnih zidov, iz jarkov in lukenj.

Stane se je s streljanjem zadovoljil in je zato rekel: »Mislim, da je dovolj! Gremo!« V kartonskem zavitku pa je ostala ena sama mina. Kaj naj bi z njo! Še njo izstrélimo! Zato sem dejal Stanetu, ne da bi bil slutil, da izzivam nesrečo: »Še tretjo spustimo! Bomo videli, če bodo res vse tri v cilju.«

Stane je takoj pristal.

»Še tretjo!« je ukazal.

Tonček je ročno spustil tretjo mino v cev, da je lepo zdrknila na dno in se je njen vžigalnik nasadil na nastavek, v katerem je bila napeta udarna igla. Brezskrbno smo stali na svojih mestih, v polkrogu nedaleč od najinih spremljevalcev, ki sta izpolnjevala svojo vsakdanjo borbena nalogo. Spremljali smo kakor v filmu vse Tončkove gibe, ki je naravnaval nagib cevi, nato pa zopet z zaprtim levim očesom meril na kup sredi njive. Nestrpno smo pričakovali strelo, da bi spremljali eleganten polet izstrelka, ki je navadno kot strelica švignil iz cevi in se v loku usmeril proti cilju. Ali bo tudi to pot polni zadetek?

Tedaj pa se je razlegla silovita detonacija. Neznanska sila me je zavrtila v zraku in vrgla ob tla. Delovanje živčevja je v takih trenutkih bliskovito. Takoj sem razumel, da je eksplodiral minomet. Še preden sem se zavalil po tleh, sem opazil, kako je Tončka vrglo vznak. Opazil sem njegov blede spačeni obraz. Bil je mrtev. Stane se je zgrabil za trebuh in zastokal kot človek, ki dobi udarec v želodec: »Ah.« Padel je vznak. To je bilo vse.

Nastala je smrtna tišina. Okoli sebe nisem videl nikogar več. Nisem slišal Križevskega, ki je kot brez uma pridirjal do Kidričeve barake in držeč se za trebuh, zastokal: »V trebuh sem jo dobil!« Nato je padel. Nisem ne slišal ne videl burnega vrvenja partizanov iz štaba, ki jim je bilo takoj jasno, da se je zgodila velika nesreča, ko so videli ranjenega Križevskega in malo prej slišali čudno, nenavadno eksplozijo.

Važen posvet (od leve na desno): Franc Rozman-Stane, Peter Stante-Skala in Dušan Kveder-Tomaž

Kadar je človek ranjen, izgubi zanimanje za dogajanje okoli sebe. Dovolj opravka ima sam s seboj.

»Ali je to konec?« mi je rojilo po glavi, ko se nisem mogel ganiti in sem čutil silno bolečino na prsih pod vratom. »Ali se bo tako žalostno končala naša pot skozi skoraj štiriletni boj? Sedaj, ko je Beograd že osvobojen in se z velikimi koraki približuje dan končne zmage, bo treba zapustiti bojno polje in se posloviti? Zdaj zdaj bodo zmagoslavne partizanske brigade vkorakale v Ljubljano, a — brez nas!«

Tedaj sem zaslišal poleg sebe tiho žuborenje, kakor da se majhen curek vode prebija skozi ozko razpoko v potoček. Točno sem vedel, da je to kлокot krvi, ki se iz odprte vratne žile mojega spremljevalca Juga prebija skozi usta. Da, tu poleg leži Jug, malo bolj levo pa je mrtvi Tonček. Za menoj se bori s smrtjo Stane. Nisem ga videl. Skušal sem obrniti glavo pa ni šlo. Vedel sem, da je Stane smrtno zadet. Spoznal sem to ob njegovem vzkliku.

Kmalu so prišli partizani. Nekdo se je sklonil k meni in mi zašepetal: »Malo potrpi, takoj pridemo pote.« Tiho, skoraj neslišno so dvignili Staneta in ga odnesli. Nato so prišli pome. Nekje so našli ali sneli vrata in me položili nanje. Tako so nas drugega za drugim znosili v štab. Pred poslopjem načelnika štaba je stal razburjeni Matija in krilil z rokami: »Kaj je tudi tebe, Novljan?«

Vso vojno smo bili lačni orožja, pa smo ga vsi pohlepno sprejemali, preizkušali in uporabljali. Pohlepno smo ga goptali kakor sestradani volkovi in zdaj se je nam zataknilo.

V štabu so nas obvezali, nato pa odpeljali v Kanižarico, kjer je bila tedaj v hiši na križišču bolnišnica. Ranjenci smo napolnili sobo, ki so ji takoj za-

strli okna. V mirnem bolniškem vzdušju in ob globoki razburjenosti političnega vodstva se je začelo reševanje ranjencev. Glavno kirurško vlogo je prevzel dr. Bogdan Brecelj. Prvi je bil na vrsti za operacijo Stane. Bil je pri zavesti in je dejal Bogdanu, ki ga je že prej nekoč operiral: »To pot pa ne bo nič!«

Slutil je svoj konec. Operacija je bila zelo težka in stanje obupno. Več drobcev minometa se mu je zarilo v črevesje. Kirurg pa je kljub temu opravil operacijo do konca in nato so Staneta prinesli v našo bolniško sobo. Zunaj je padal že mrak in v sobi je bilo temno. V kotu, ob Stanetovi postelji, je bilo mnogo ljudi. Vseh nisem dobro razločil. Tu so bili predvsem dr. Brecelj, ki je čakal, da se Stane prebudi iz narkoze, dr. Lunaček, Boris Kidrič in drugi. Po obnašanju in zadržanju vseh sem slutil, da se odigrava v kotu zadnje dejanje današnje tragedije. Čez nekaj časa sem zaslišal Staneta, ki se je prebudil iz narkoze in spregovoril z običajnim glasom. Nato so mu dali injekcijo. Tiho, a razburjeno govorjenje in nervozne kretnje so oznanjale, da je s Stanetom slabo. Kmalu zatem sem zaslišal iz kota jok in Stanetov še vedno odločni glas: »No, no, no, no.« Zdelo se mi je, da hoče reči: »No, le pomirite se, saj ni nič posebnega.«

Nato je nastala tišina in glasovi pridušenega joka so prihajali do nas. Stane, eden največjih borcev osvobodilne vojne, je bil mrtev.

*

Kako je prišlo do tako hude nesreče? Je bila res v ozadju sabotaža ali je bila podtaknjena naprava, ki je napravila tako veliko škodo osvobodilnemu gibanju? Na podlagi poročila, ki ga je dal tedanji načelnik partizanskih orožarn Tone Železnik (Tone Šušteršič), je prav lahko rekonstruirati ves potek eksplozije minometa.

Angleški konstruktor je dobil nalogo, naj sestavi minomet, ki bo zelo lahek in preprost, da bo tako prikladen za oborožitev desantnih enot (enote ki se izkrcavajo v sovražnikovem zaledju, predvsem z letali, jadralnimi letali ali s padali). Tako je nastal že opisani minomet, ki je imel vse zahtevane odlike. Moral je biti delo duhovitega konstruktorja. Toda sicer odlična ideja je imela veliko, nepričakovano hibo. Konstruktor je namreč moral rešiti pri naboju, tj. pri mini, težko nalogo njene aktivizacije. Kako bo prišlo do vžiga mine, ko bo padla na cilj? Mine težkih minometov so imele preprosto kot topovske granate na svoji konici udarni vžigalnik, ki je ob udarcu na cilj vžgal eksploziv in tako povzročil eksplozijo. Pri tem pa so seveda morale mine leteti skozi zrak tako, da je bila konica zmeraj spredaj. Niso se smele v zraku prekucevati! To so dosegli na ta način, da so na rep mine montirali zračne stabilizatorje. Tako je mina udarila ob cilj vedno v konico. Pri manjših in lažjih minah pa tak stabilizator ni učinkovit. Zato se te mine pri letu redno prekucujejo. Kaj storiti? Konstruktor se je odločil za že znani sistem vžiganja, ki so ga npr. imele tudi italijanske ročne bombe: ob močnem tresljaju, ki ga povzroči udarec izstrelka ob cilj, se vžigalo aktivira. Ta sistem je dovolj soliden in varen! Toda — in v tem grmu tiči zajec — ali se ne bo mina vžgala že takoj v cevi, ko bo udaril vanjo val plina, ki se bo razvil iz pogonskega naboja? Mino je treba vendar pognati iz cevi s precejšnjo silo! Da bi preprečil eksplozijo naboja v cevi, je konstruktor vdelal posebno varnostno napravo, ki je imela nalogo, da ob prvem udarcu na mino, to je ob izstrelitvi, usposobi pravi vžigalni mehanizem za vžig. Ob drugem udarcu bo

Spomenik Franca Rozmana-Staneta pred rojstno hišo v Pirničah. Odkrit je bil leta 1955

mina torej eksplodirala. Na videz je to bilo vse v najlepšem redu. Vendar, ali se ne zdi vsakomur že na prvi pogled, da je ves vžigalni mehanizem preveč zamotan.

Kaj pa bi se zgodilo, če bi pri transportu min prišlo do nepredvidenega udarca (npr. karambol avtomobila ali vlaka)? Prvi varovalni mehanizem bi bil s tem že pripravil drugemu mehanizmu možnost za vžig. Vzemimo naslednji primer: kamion vozi municijo, med katero so tudi mine za opisani minomet, na fronto. Spotoma se kamion zaleti v drevo. MunICIja se raztrese po cesti in travi. Ob udarcu kamiona v drevo so se pri nekaterih minah sprožile prve varovalne naprave, ker so bile morebiti bolj ohlapno vstavljene v mino. Vojaki pobere raztreseni material in ponovno spravijo v zaboje valjaste škatle z minami, kajti embalaža ne kaže nobenih znakov poškodb. Na fronti prejmeta merilec in njegov pomočnik tako poškodovane mine in pri izstrelitvi je nesreča tu.

Tako se je tudi dogajalo. Angleži so s temi minometi oboroževali predvsem desantne čete. Karambolov je bilo med njimi veliko. Še vedno pa se je zgodilo, da so čete v sovražnem zaledju oskrbovali s padali. Marsikatero padalo se ni odprlo in municija je priletela v kovinskem zaboju z veliko silo na zemljo. Zaboje je sicer počil ali se razbil, toda kartonska embalaža je ostala nepoškodovana, pri mnogih minah pa se je odprla varnostna naprava. Tudi v našem primeru je bilo tako. Verjetno so poslane mine doživele nekje karambol.

Ko so Angleži spoznali dvoreznost svojega orožja, so ga hitro odtegnili iz svoje oborožitve. In tako je material prišel k partizanom kot vojaška pomoč zaveznikov.

Še mnogo partizanov je padlo ali pa je bilo hudo ranjenih pri upravljanju s tem orožjem, dokler ni Vrhovni štab prepovedal uporabo teh minometov.

Pri eksploziji minometa v Glavnem štabu NOV in PO Slovenije so izgubili življenje: komandant Franc Rozman-Stane, ki je podlegel ranam popoldne istega dne, Tonček Dobrilovič, ki je bil merilec minometa in je bil mrtev takoj, Jug, ki je bil pomočnik merilca in je bil tudi takoj mrtev; Anton Žnidarič-Stefan, ki je poleg drugih lažjih poškodb dobil strel v vratno žilo, ki dovaja kri v možgane. Zaradi poškodbe te žile je ranjenec čez približno mesec dni po hudih mukah umrl v partizanski bolnišnici na Gorjancih (Žumberak). Midva z Jožetom Malnaričem-Križevskim sva proti koncu vojne ozdravela. Laže je bil ranjen tudi Franc Tavčar-Rok.

Poslovilne besede Borisa Kidriča

Težko je govoriti ob Tvojem pogrebu. Pretresla nas je Tvoja smrt. Spregovoriti bom poskusil o potezih Tvojega lika, ki so nam zlasti danes, ob izgubi, še posebno drage in dragocene.

Bil si človek iz delavskega razreda, sin naših osnovnih ljudskih množic. Na življenje in smrt si bil zvest svojemu ljudstvu, na življenje in smrt si sovražil naše ljudske in narodne sovražnike.

S tem je povedano mnogo, s tem je povedano vse... Tvoja povezanost z narodom, Tvoje neuničljive korenine, ki so pognale globoko iz ljudskih množic — to Ti je omogočilo, da razviješ in oblikuješ svoje bogate prirodne darove, da razviješ in oblikuješ svoj sijajni vojaški talent. Že pred leti, ko se je začel v Španiji prvi veliki spopad med silami fašistične teme in silami ljudske, človečanske svobode, si se zavedel, kaj je Tvoja dolžnost, kje je Tvoje mesto, kje je začetek Tvoje slavne in velike poti. Odšel si na španska bojna polja, kjer si se boril proti sovražniku človečanstva — proti fašizmu. Tvoja pot se je začela — kakor pot toliko naprednih, svojemu ljudstvu in narodu zvestih ljudi — v Španiji, v tisti protifašistični Španiji, ki jo je pojila kri naših sinov, ki nam je dala toliko dragocenih izkušenj za našo lastno osvobodilno borbo.

V protifašistični Španiji, ki Ti je nudila osnovno politično in vojaško vzgojo, si se skoval v borca, ki sta mu naša partija in vodstvo OF že 1941. leta poverila težje naloge kot drugim.

Poslali smo Te na Štajersko, poslali smo Te v zimo, v mraz, poslali smo Te v najgostejšo mrežo sovražnih postojank, v najhujši sovražnikov teror, poslali smo Te, da okupatorju dokažeš neuničljivost in nepremagljivost obožene partizanske borbe.

Takrat si odkril vso svojo neodjenljivost, vso svojo ljudsko in osebno žilavost, svojo sposobnost, da Tvoji ljudje pod Tvojim vodstvom vzdrže nadčloveške preizkušnje. Zmagal si nad snegom in mrazom v štajerskih hribih, ne Tebe ne Tvojih ni mogel uničiti stokrat močnejši sovražnik, ki vas je nenehno gonil. Tvoja prva štajerska pot leta 1941 je bila takrat simbol partizanske neuničljivosti, znanilec bodoče moralne in dejanske partizanske zmage.

Tvoj prvi štajerski pohod je bil morda najtežja borba v Tvojem življenju. Zmagal si v njej, ker Te je navdajalo neomajno zaupanje v vodstvo našega osvobodilnega gibanja, zaupanje, ki je izviralo iz Tvoje zvestobe partiji in Osvobodilni fronti in Te oblikovalo v vsem Tvojem razvoju.

Leta 1942 si ustvaril slavno II. grupo odredov. Njena vojaška podoba, disciplina, njena udarnost — je postala simbol Tvojega in vsega partizanskega hotenja, da se razvijemo v zmagovito regularno vojsko.

Ni bil slučaj, ko Te je vrhovni komandant in Tvoj osebni vzor, maršal Tito, na soglasen predlog vsega političnega in vojaškega vodstva slovenske narodnoosvobodilne borbe imenoval za komandanta slovenskih enot NOVJ. Vsa partizanska rast na slovenskih tleh, vsa Tvoja osebna rast, vse perspektive našega vojaškega razvoja so to zahtevale.

Docela si izpolnil zaupanje vrhovnega komandanta, docela si izpolnil zaupanje naroda. Pod Tvojo komando so naše enote izbojevale najslavnejše zmage, pod Tvojo komando so naše enote prerasle v regularno vojsko, pod Tvojo komando so se pripravile na svoje končne in odločilne borbe.

Zrasel si iz svojega ljudstva, vojaško in politično skovan v naši osvobodilni borbi si se razvil v poosebljeni simbol vojaške zmogljivosti našega naroda. Postal si resnični in veliki — KOMANDANT.

Stane! Zgodovina naše osvobodilne borbe, zgodovina narodov Jugoslavije bo povedala o Tebi več, neprimerno več, kot zmorem danes povedati jaz. V Tebi smo čutili, čutimo in bomo vselej čutili velikega človeka iz naših ljudskih množic, človeka, ki je znal voditi oborožene ljudske množice v borbo, človeka, ki je znal na čelu oboroženih ljudskih množic in z njimi vred — zmagovati.

Ob slovesu Ti naj izjavim, kar bi rekel tudi Ti o slehernem od nas, ki bi padel: Delo, ki smo ga skupno pričeli, bomo nadaljevali in — zmagali.

Tovariša Tonček in Jug!

Padla sta s svojim komandantom, s katerim sta bila zvezana na življenje in smrt. Vajina legendarna zvestoba naj bo vzor vsej vojski. Zaradi takih junakov lahko naša vojska zmaguje, brez takih borcev in take vojske tudi naših velikih komandantov ne bi bilo. Zato, prav zato Vaju bomo pokopali s komandantom. S tem bodi izražena naša hvaležnost do Vaju in do vseh neštevilnih, skromnih, zato pa nadvse pomembnih junakov naših narodov.

Gema Hafner

Mladi bor

*Na gozdni jasi mladi bor ponosen:
v soncu pozlačen
v mesečini posrebrèn
v vetru šelesti
v nebo kipi
kot živi spomenik
nad mahom, kjer izkrvavel je
mladi mučenik ...*

*Mladost njegova pokopána
za svobodo žrtvována
v temínah ni obmirovala ...*

*V večnem krogotoku — se je mlada sila
v korenine pretočila
in je v z k l i l a , v z k l i l a :
hotela vnovič je živeti
in na soncu dozoréti,
kot plačilo za prelito kri
vsaj svobodi gledati v oči!
O, kako si je želél
deliti srečo to — z ljudmi!*

Odmevi na osvoboditev Beograda

Srbija je v jeseni 1944 v zvezi z napredovanjem južnega dela Rdeče armade čez Romunijo in Bolgarijo in s prodorom 1. in 12. korpusa NOVJ na to ozemlje postala izredno pomembno strateško ozemlje, pomembno ne samo za razvoj in potek vojnih dogodkov na Balkanu, marveč v vsej srednji Evropi.

Srečanje Rdeče armade z NOVJ je pomenilo osvoboditev Srbije in Beograda ter ostvaritev enotnega zavezniškega bojišča. S tem so bile na eni strani odprta vrata za prodor v Panonsko nižino proti Budimpešti in Dunaju, na drugi strani pa bi se zaprla za umik nemških čet iz Grčije. Zaradi tega so hoteli Nemci za vsako ceno zadržati Srbijo v svojih rokah in prav tako za vsako ceno preprečiti združitev in napredovanje NOVJ in Rdeče armade.

Da bi Nemci dosegli svoj namen, so se v Srbiji okrepili z novim vojaštvom. Toda njihovi računi so bili brez krčmarja, saj sta Romunija in Bolgarija, nemški zaveznici, že položili orožje, Rdeča armada pa je prodrla na mejo Jugoslavije. Na prošnjo sovjetske vlade jo je z dovoljenjem NKOJ prestopila, Vrhovni štab NOV in POJ pa je svojim divizijam izdal posebna navodila o sodelovanju z enotami Rdeče armade.

Tako so sile NOVJ s hitrimi in uspešnimi napadi že julija in avgusta 1944 osvobodile zahodni del Srbije. V septembru in oktobru so divjali srditi boji v jugovzhodnih pokrajinah Srbije, na območju Niš—Negotin—Beograd. V teh bojih je z našimi silami že sodeloval sovjetski motorizirani korpus in deli 2. bolgarske armade. Sovražnik je trdovratno vztrajal, a se naposled z razbito glavo umikal. Dese-tega oktobra je bil osvobojen Knjaževac, 11. oktobra Leskovac in Vranje, 12. oktobra Topola in Mladenovac, 14. oktobra Niš in 20. oktobra Beograd.

Boji za osvoboditev Beograda so se začeli 11. oktobra. To častno nalogo je Vrhovni štab namenil 1. armadni skupini, ki jo je sestavljalo osem divizij z okoli 55.000 borcev, pod poveljstvom generala Peka Dapčevića. S sovjetske strani so sodelovali: 4. motorizirani korpus, 73. udarna in 236. pehotna divizija, tri topniške brigade, šestnajst artilerijskih polkov, tankovskih in protiletalskih enot z okoli 17.000 borcev, ki jim je poveljeval general Ždanov. Dan pozneje so se sile NOVJ in Rdeče armade že približale Beogradu. Po zavzetju Mladenovca, Kusatka in Umčara so združene sile dosegle črto 30 km južno od Beograda, istočasno so obkolile sovražnika v Obrenovcu ter zasedle črto Žarkovo—Makiš. Trinajstega oktobra je bila ob sodelovanju sovjetskega topništva zavzeta Avala. Naslednji dan pa so sporazumno

s komandantom generalom Ždanovom pripravili podroben načrt za splošen napad na Beograd.

Dvajsetega oktobra je bil do kraja uresničen načrt Vrhovnega štaba NOV in POJ o prenosu težišča vojne v vzhodne pokrajine Jugoslavije in o osvoboditvi Srbije. S tem je bilo ostvarjeno stalno osvobojeno ozemlje in močno zaledje, kar je omogočilo močno fronto proti umikajočemu se sovražniku vse do dokončne osvoboditve Jugoslavije.

Tri dolga leta in četrtega pol se je svobodoljubno ljudstvo Beograda junaško in vztrajno bojevalo, z nezlomljivo vero v svobodo, kljub vislicam na Terazijah, kljub Banjici, kljub tisočim, ki so padli, neupogljivi, na beograjskih ulicah pod streli nasilnika. Beograd, mučeniško mesto kot toliko drugih naših mest, je naposled doživel 20. oktober 1944, ko je na njegove ulice spet posijalo sonce...

V osvobojenem Beogradu je zavladalo brezmejno veselje. Razbite ulice so preplavile množice radostnih ljudi. Zanos in navdušenje na eni strani, na drugi pa sramota, žalost in poraz. Kljub vsemu je Beograd slavil svoj najlepši praznik, mimo pa se je veličastno pomikal veliki vojni stroj, ki je že od Stalingrada dalje nezadržno podiral vse ovire...

Osvoboditev Beograda, srca Jugoslavije ni vzbudila samo navdušenja, temveč neprimerno mnogo več — novega poguma in nove vere v dokončno zmago in osvoboditev. Zato so osvoboditev našega glavnega mesta povsod navdušeno pozdravljali in proslavljali in samozavestneje in pogumneje odhajali v nove boje.

Lado Ambrožič-Novljan se takole spominja osvoboditve Beograda:

»Tedad je partizane prijetno razveselil velik in pomemben dogodek. Dne 20. oktobra 1944 je skupina korpusov in partizanskih enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije s podporo enot Sovjetske zveze osvobodila Beograd. V zvezi s tem je glavni štab poslal vsem enotam navodilo, v katerem poveljuje ta dogodek in zahteva, naj ga slavijo v vseh enotah. Glavni štab Slovenije zahteva, naj novico o osvoboditvi Beograda borcem slovesno sporoče, naj pohvalijo najbolj prizadevne borce ter naj sestavijo predloge za odlikovanja. Zvečer naj bodo zabave z manifestacijami. Štabi naj pošljejo maršalu Titu čestitke ob osvoboditvi Beograda. Tri dni pa naj gorijo kresovi. Brigada je ob tej priložnosti priredila veliko proslavo osvoboditve Beograda.

Neki Zvonko iz Vinice je o osvoboditvi Beograda napisal naslednje poročilo:

»Ko je v petek 20. oktobra ob 8. uri zvečer radio London objavil padec Beograda, je narod z navdušenjem sprejel to vest. Po vseh cerkvah so zvonili, kurili so kresove, množica ljudi je pa s harmoniko korakala okoli Vinice s petjem in vzklikanjem naši vojski, osvobojenemu Beogradu, Rdeči armadi, maršalu Titu in Stalinu. Takoj smo plakativirali padec Beograda po Vinici in v vseh vaseh ter postavili slavoloke. Drugi dan je bilo vse v plakatih, ljudje so govorili samo o Beogradu, v soboto zvečer pa so ponovno kurili kresove in zvonili z zvonovi; ljudje so ponovno hodili po Vinici, peli in vzklikali. V nedeljo so se pa zbrali iz vseh vasi ter z zastavo na čelu in s harmoniko v povorki korakali proti Črnomlju na proslavo osvoboditve Beograda...« V Črnomlju je bilo veliko slavlje, kjer se je zbrala velika množica belokranjskega ljudstva.

Prešernova brigada je osvoboditev proslavila z napadom na Poljane. Stanko Petelin se tega v knjigi Prešernova brigada takole spominja:

Bitka za osvoboditev Beograda. Ulica kneza Miloša po umiku Nemcev 19. oktobra 1944

»V brigadnih enotah so se začeli vsestransko pripravljati na novo nalogo, ki jo je dobila brigada. Spet so se vrstili vojaški, politični, partijski, skojevski, intendant-ski, obveščevalni in drugi sestanki, borci so pospešeno čistili orožje, mednje so delili municijo itd. Primanjkovalo pa je streliva in ročnih bomb, ki so jih morali zato pobrati borcem v 1. in 3. bataljonu ter jih razdeliti med bombaše 2. bataljona. Pri vsem tem delu tudi niso pozabili proslaviti že nekaj dni pričakovano novico o osvoboditvi Beograda. Na Črnem kalu pod Blegošem so že 19. oktobra postavili čez cesto velik slavolok in zakurili kresove, kjer so imeli tudi proslavo. O tem dogodku pa so govorili tudi na političnih urah.

Prav na poseben način so proslavljali osvoboditev Beograda v jeseniško-bohinjskem odredu. Že nekaj tednov pred tem velikim dogodkom so izbrali v štabu odreda nekakšno odposlanstvo, da ponese slovensko zastavo in jo razobesi na Aljaževem stolpu vrh Triglava. To je bil sicer že tretji podvig slovenskih partizanov, da so se vzpeli na najvišji vrh Jugoslavije. Prvi vzpon so izvedli borci poključke čete poleti 1942. leta, drugega so opravili gradnikovci v maju 1944, in tretji je bil namenjen počastitvi osvoboditve našega glavnega mesta.

To tretje odposlanstvo, ki so ga sestavljali štirje partizani jeseniško-bohinjskega odreda in dve dekleti iz Bohinja, je odšlo najprej na Uskovnico, kjer so nestrpnost čakali, da bi se združeni osvoboditelji — naše divizije in Rdeča armada — približali Beogradu. To pa se je seveda zavleklo in odposlanstvo zaradi raznih vzrokov ni moglo več čakati na Uskovnici. Zato so se odpravili proti Triglavu že nekaj dni pred

*Odposlanstvo jeseniško-bohinjskega odre-
da na vrhu Triglava ob osvoboditvi Beo-
grada. Od leve na desno: Peter Rozman,
politkomisar štabne čete, Janez Gorišek,
odredni sekretar SKOJ, Anton Pretnar,
kurir, doma iz Zasipa pri Bledu, Ber-
nard Rekelj, kurir, doma iz Spodnjih
Gorij, Angelca Vidic-Vlasta, članica
okrajnega komiteja SKOJ za Bohinj in
Ivanka Stare, aktivistka s Koprivnice.
Podatke je posredoval Jože Vidic*

osvoboditvijo. Šli so čez planino Konjščico do Velega polja in Vodnikovega doma na Kredarico. S seboj so nosili drog, žico in veliko zastavo — delo dveh deklet iz Bohinja, ki sta bili v odpravi na Triglav. Vedeti pa je treba, da je bil tedaj tak vzpon majhne skupine še vedno tvegana in nevarna zadeva, zakaj Nemci so radi lazili tudi po višjem pogorju in presenečali s skritimi zasedami. Neka skupina nemških oficirjev je bila samo en dan prej na vrhu Triglava, kar je naša skupina lahko ugotovila po podpisih v spominski knjigi v Aljaževem stolpu.

Naše odposlanstvo je prenočilo na Kredarici. Ponoči pa je zapadlo precej snega, ki je resno ogrozil vzpon na Triglav, vendar sta bila dva borca, doma iz Bohinja, kos tudi snežni nevarnosti, tako da so zjutraj srečno prilezli na vrh. Medtem je močan veter razgnal megle, ki so ovijale glavo častitljivega očaka Triglava. Razgrnil se je prelep razgled daleč naokrog po slovenski zemlji.

S seboj so imeli tudi fotokamero in so napravili nekaj posnetkov potem, ko so pritrdili drog k Aljaževemu stolpu in nanj privezali zastavo, ki je veselo zavihrala v vetru vrh Triglava. S tem je bila naloga naše skupine opravljena, s čimer je jeseniško-bohinjski odred proslavil osvoboditev Beograda. Slovenska zastava vrh Triglava pa je bila edinstvena počastitev velike zmage, ki je imela izreden pomen za nadaljnje osvobajanje celotnega jugoslovanskega ozemlja.

Osvoboditev Beograda so navdušeno proslavljali po vseh krajih osvobojenega ozemlja. Tako tudi v Solčavi. Med splošnim navdušenjem — proslava je bila 22. oktobra v prosvetnem domu — je med zbrane nenadoma planila vest, da se vasi bližajo Nemci. Dvorana se je nemudoma izpraznila in kdor je še utegnil, se je umaknil v hribe. Doma so ostali le starčki, otroci in ženske. Medtem so že odjeknili prvi streli. Boj je bil le kratek, zakaj maloštevilni partizani so se morali pred premočjo umakniti, tuja soldateska pa se je zmagoslavno utaborila v vasi. S puškimi kopiti so vdiral v hiše, ropali, klali prašiče, pekli perutnino in žrli kakor vo-

Osvoboditelji ponosno korakajo po ulicah Beograda

kovi. Ljudje so jim morali pripraviti po hišah ležišča. Dva dni so rovarili okrog in požigali, proti večeru drugega dne pa so zgnali ljudi na trg, medtem pa so nekateri divjali od hiše do hiše in podtikali ogenj. V kratkem času je bila vsa vas v plamenih, ljudje so medlili od groze, živina je rjovela v objemu ognja, požar pa je pošastno osvetljeval pobočja Raduhe. Podivjanci so grozeče kričali nad pravkaršnjimi brezdomci in odgnali to žalostno procesijo proti Logarski dolini...

Tako pa se spominja osvoboditve Beograda pisatelj France Bevk in predsednik PNOO za Slovensko Primorje:

Tista jesen je bila hudo mokra, deževna. Oblaki, ki so prihajali iznad Furlanije, so kot sive ponjave legali nizko nad vrhove. Iz njih je zdaj rosilo, zdaj lilo v curkih, noga se je do gležnjev vdiral v zmehčano zemljo. V mračen dan so skozi šum vetra, v katerem so šklepetale gole veje, zdaj pa zdaj odjeknili streli s Trnovega, z Banjške planote ali od Tolmina. »Štorklja« je nekatero vedro jutro zarana preletela višine in iskala položaje naših brigad. Okupator je pritiskal od vseh strani. Skoraj ni bilo dneva brez večjih ali manjših spopadov.

Borci so bili izmučeni od pohodov in bojov, prezeblji in lačni. In vendar še niso bili nikoli tako pogumni, celo prešerni kot takrat. V odmorih med eno in drugo bitko so prisluškovali novicam, ki so še gorke in tako naglo, kot da bi imele peruti, šle od ust do ust. Prej, ko so bile odločilne zmage nad sovražnikom še na tisoče kilometrov daleč, so se jim smejale oči. Zdaj, ko je nezadržni val zmag pljusnil že čez meje domovine, se jim je smejal ves obraz. Jugoslovanska vojska in Rdeča armada sta prodirali proti Beogradu.

To je vlivalo borcem novih moči in kipečega navdušenja. Bij vruga! Udari! Te dni se je venomer oglašalo vprašanje: kdaj bo osvobojeno naše glavno mesto? To-

liko je bilo goreče nestrpnosti, da so некоč že razglasili ta dogodek. Ne na vsa usta, marveč tiho, z rahlim dvomom: ali je res? Ni bilo res. Še ni bilo res! A da se bo to kmalu zgodilo, smo bili tako trdno prepričani, da smo za to priliko že naprej spisali uvodnik za »Partizanski dnevnik«.

Dne, ko smo izvedeli za osvoboditev Beograda, se živo spominjam. Jesenska sivina z oblaki na nebu, skozi katere je le tu pa tam pogledala modrina. Ni deževalo, zrak je bil miren in tih. Gole, temne veje dreves so se togo odbijale od rjavega ozadja. Od jutra ni bilo slišati kakega strela. Le nekje pri Tolminu je nekajkrat udarila mina.

Pred večerom, ko je nad dolino že legel prvi mrak, je od štaba odjeknil strel. Bil je osamljen, kakor da se je nekemu po nesreči sprožila puška. Čez minuto ali dve so počili trije strelji zapored. Nato je zaropotal cel rafal. In tako se je sprožil plaz pokov, je v hipu treskalo vsepovsod, od enega konca vasi do drugega.

Prebirali smo dopise s terena in narekovali odgovore. Na strele smo dvignili glave in prisluhnili. Nekdo je stopil k telefonu in poklical štab.

»Kaj se godi? Ali je nevarnost?«

Skozi slušalko je bilo razločno slišati prešeren smeh.

»Ali še ne veste? Beograd je osvobojen! Beograd je naš!«

»Že vemo, že vemo,« mu je več glasov hkrati padlo v besedo.

Tisti večer se je bilo zaradi burnih občutkov težko znova poglobiti v delo. Od vseh strani so prihajali veseli glasovi. Pred notranjimi očmi se mi je prikazoval Beograd, kakršnega sem kdaj gledal v nočeh iz vlaka. Velika gomila pisanih luči, ki je rasla iz mraka in trepetajoča odsevala v Savi in Donavi. Ta vnanja podoba, ki se je zdela kakor iz pravljice, bržkone še ni taka, kot je bila prej. A spremenila se je tudi njegova notranja podoba. Beograd, ki smo ga ta večer pozdravljali, je bil nov, tak, kakršnega so sanjala srca delovnega ljudstva, ves vreden boja in žrtev.

Ni mi bilo težko uganiti občutke borcev, ki so stali na vseh poteh in streljali v zrak. Morda so bile njihove misli še čistejše in bogatejše od mojih. Preprosti, z mislijo in srcem na dlani, so ta večer do dna izpričevali svoje jugoslovanstvo. Beograd je naš! Kakor da gre za Trst ali Gorico. Saj so tudi primorski fantje krvaveli na njegovih ulicah. Vrisk in pesem bi ne mogla izraziti vsega, kar je čutilo srce. Bilo je prepovedano slepo trošenje streliva, a kaj bi jih moglo ta večer zadržati? Če bi imeli topove, bi streljali s topovi. Duša si je morala dati duška. In si ga je dala.

Mrak se je zgostil v temo, streljanje je utihnilo. V veži je politkomisar na pol v temi razlagal zaščitni četi velik pomen dogodka. Stražnik pred hišo se je s polnim obrazom osuknil proti meni; v medli svetlobi, ki je sijala skozi na pol zastrta okna, mu je govoril obraz: »A, kaj? Ali si slišal?« Po cesti je stopala kolona. Partizanska pesem je zagluševala škripanje peska pod nogami. Prepevajte, tovariši, sovražnik je daleč! In da je bil blizu, kdo bi ukazal radosti, da naj molči?

Po klanecu je odhajal kurir, ki je nesel v tiskarno rokopis za »Partizanski dnevnik«. Požrla ga je mračna noč, v kateri se je medlo odražala le plast megle na vrhuncih. Drugi dan nam prinese slavnostno številko lista.

In prav France Bevk je napisal uvodnik v to slavnostno številko. Napisal ga je tudi za naslednjo številko, kjer z zanosom ugotavlja, da so se za osvoboditev Beograda borili tudi slovenski fantje, da je beograjske ulice močila tudi naša kri...

Pavla Leban

Z rano v prsih, z berglo pod ramo, z votlim očesom so peli...

Te besede so z ekrana naznanjale proslavo 30-letnice Partizanskega invalidskega pevskega zbora. Ko sem za tem zagledala sliko partizana s črno prevezo čez desno oko, se mi je živo obudila misel na ranjenega partizana Mirka Furlana. Morda to ni bil on, toda misel je vrtala naprej, spomini so se obudili in še bolj živo mi je stopilo v srce pripovedovanje Karla Pahorja v neki oddaji »Še pomnite tovariši«:

»Peli smo v boju, v trpljenju in zmagah, pa tudi v težkih trenutkih ob grobu našega komandanta Staneta Rozmana, ob grobu padlih tovarišev, še posebno takrat, ko smo zadnjič peli ob grobu našega člana Mirka Furlana; njegovega srebrnega tenorja še danes ne morem pozabiti.«

Da to je bil tisti ranjeni partizan, ki sem ga sprejela v novembrski ofenzivi leta 1943 na Cerkljanskem v svojo oskrbo.

Naj bo vsaj enemu izmed tistih partizanov, članov invalidskega pevskega zbora, posvečen tale zapis in vsem, ki so s pesmijo na ustih bodrili naš zaslužnjeni narod in mu dajali zaupanje in vero v našo zmago.

Bilo je novembra 1943. Brigade 26. pozneje 31. divizije so se v ofenzivi umikale pred nemškimi sovražniki z območja Gorenjskega, iz Divače prek Marinkovca in Črnega vrha na Cerkljansko. Visok sneg je prekrival cerkljansko hribovje, strahovito visok se je dvigal pred nami zasneženi Blegoš s svojo belo strmino. Toda brigada je morala naprej prek vseh pregrad in strmin in ko smo prek višin, prišli na primorsko stran so nas s pobočij in iz dolin pozdravili zublji požganih domov in kriki nedolžnih ljudi. To je bilo maščevanje okupatorja, ki ni poznal usmiljenja, nad dobrimi cerkljanskimi domačini. Pod nami so gorele vasi Novaki in razni zaselki. V svitu ognja smo si zrl v utrujene, prepadene obraze in prisegli, da se bomo maščevali za vse gorje, ki ga mora to ljudstvo pretrpeti zaradi nas, zaradi tega, ker nam je na vsakem koraku pomagalo z vsem srcem.

S takimi občutki smo se utrujeni, prezebli in neprespani ustavili visoko nad vasjo Labnje. S položaja sem lepo videla pod sabo na eni strani Cerkno z vsemi zasneženimi vasicami južnega pobočja, na drugi strani pod nami pa sta ždeli vasi Poče in Gorje. Brigada je ves dan na položajih odbijala napade nemških enot, ki so prihajale z Gorenjskega in med nas s svincem sejale smrt in pogin.

Gradnikova brigada je z vrha napadla nemško patrolo, ki je iz Gorja in Poč krenila proti bivši italijansko-jugoslovanski meji. Kmalu nam je dim in ognjeni

zublji, ki so zakrili vas, dokazal, kako se je nemški okupator za to maščeval nad ubogimi ljudmi.

Še preden je padel mrak, smo zapustili položaje. Stopila sem v prostorno kmečko izbo v eno izmed najvišje stojećih hiš v vasi Labnje, da bi vsaj malo pogrela premrle ude. Kmalu je vstopil Franc Jereb-Slavko, načelnik štaba Prešernove brigade. Kazalo je, da me je iskal, ker se je takoj obrnil do mene in povedal, da sem določena od štaba za v partizansko bolnišnico. Nič več kot toliko, toda meni se je to zdelo nekaj nerazumljivega. Že pozno popoldne se je bilo namreč med borci razvedelo, da bodo naše enote krenile proti šentviškogorski planoti, kamor je želel vsak primorski partizan. In kdo bi si ne po osmih mesecih življenja v brigadi zaželel še enkrat domov, k materi. Tudi jaz sem globoko v srcu mislila nanjo in prav nič mi ni bila prijetna novica, da bo naša brigada šla na Tolminsko, jaz pa останem tu nekje na Gorenjskem. Vedela sem, da se je bolnišnica umaknila še pred ofenzivo na Gorenjsko.

Ko je padel prvi mrak, smo se postrojili v kolono in ko je padlo povelje za pohod sem že stopala z borci po strmi stezi proti spodnjemu delu vasi. Takrat pa pride po telefonu od ust do ust: »Tovarišica Pavla nazaj v štab divizije!« S težkim srcem sem stopila iz kolone in še bolj težkim korakom sem stopila nazaj v hrib, kjer je bil štab. Brigada je šla dalje, mimo mene. Srečala sem jih in vsak je vprašal, če ne z besedo vsaj s pogledom, zakaj? Tako komandir Ivan iz Vojkove, borka Silva iz Gradnikove in Stanko iz Prešernove brigade — vsi so bili doma iz naše vasi. Žalostno se je izgubljala v temo kolona, še bolj žalostno in težko je bilo takrat v mojem srcu.

Toda takrat ni bilo časa za čustva, takrat je bila vojna in moralo je tako biti.

Ko sem stopila v prostorno kmečko izbo, kjer je bil štab divizije, sem v prostorni izbi našla za mizo sedečega komisarja Albina Drolca-Krtino. Takoj mi je pojasnil, kakšna naloga me čaka:

»V tej ofenzivi imamo ranjence. Tvoja naloga pa je, da jih skriješ, in zanje skrbiš, dokler se ne bodo vrnili zdravniki z Gorenjskega. Tu imaš pismo, poišči na terenu tovariša Kosmatega in mu ga izroči, da ti bo pomagal skupno s terenskimi delavci pri tej nalogi.«

Ne vem, kakšen je bil izraz na mojem obrazu, toda kmalu za tem je dodal: »Saj se boš po končani ofenzivi vrnila v brigado.«

Molče sem vzela ponujeno pismo in takrat je stopil v izbo visok partizan.

Kot v pojasnilo je komisar dejal: »S sanitetnim referentom bosta pregledala ranjenca, on ti bo pokazal, kako je z njim.«

Res sva stopila v malo sobo zraven izbe, kjer je na kmečki postelji ležal ranjenec v globoki nezavesti. Milče je odvil obveze z njegove glave in pokazala se je desna stran obraza. Krogla je vstopila na desnem licu in izstopila na čelu. Grozljivo je strmela vame očesna votlina. Ko mi je še dal nekaj povojev in zdravil, sva ga ponovno obvezala in v sobo so z nosili stopili štirje borci. Z vso naglico, ki je potrebna le v sili, so položili na nosila ranjenca in kot veter odvihrali v noč. Brez besede sem se napotila za njimi. Noč je bila temna, rahlo je snežilo, poti nisem poznala, niti nisem vedela, kam gremo. Prvič, kar sem bila v partizanih, me je obšel strah pred neznanim in nisem mogla razumeti, da bom imela na skrbj ranjene tovariše brez vsake pomoči, brez straže, brez mitraljeza, na kar sem bila v brigadi navajena, kjer sem se čutila na varnem in brez strahu med tovariši. Celo vprašala sem borce, če ostanejo z nami za stražo. »Ne,« so rekli, »moramo nazaj v brigado.« Šele tedaj sem se zavedela, da bo naloga res težka, zato je bila ta pot še težja. Od utrujenosti sem kar padala za nosači po strmih, po zmočeni in izhojeni poti, šli smo vedno

Partizanski invalidski pevski zbor je sprva, spomladi leta 1944, deloval v vasi Platinina na Rogu. Vodil ga je znani skladatelj in pevovodja Karol Pahor. Partizan v sredini, z obvezo čez oko, je domnevni Mirko Furlan

globlje v dolino ne da bi vedela, kako se imenuje kraj, le to sem vedela, da smo nekje blizu Cerknega. Pismo sem tiščala v roki. Tako smo kmalu prišli v vas Poljane.

Partizani so začeli klicati zanesljive ljudi, da bi ranjenca vzeli pod streho, toda ljudje so se v strahu pred Nemci zapirali v hiše in nikjer nismo našli odziva. Eden izmed nosačev je bil verjetno domačin, ker so naposled ranjenca odnesli v neko šupo v vasi, kjer je bilo polno suhega listja, kamor so položili nosila z ranjencem in odšli. Obšla me je žalost, toda utrujenost od neprestane hoje in neprespanih noči me je premagala, da sem kot ubita zaspala poleg ranjenca v listju. Iz trdega sna me je zbudil svit leščerbe in glas: »Vstani, tovarišica, da vaju skrijemo pred Nemci.« Bili so terenski aktivisti iz vasi Poljane. Vsa omotična sem se opotekala za njihovo sledjo v snegu. Šli so s tako naglico, da sem komaj našla za njimi odsev luči na snegu. Bližalo se je jutro in bali so se, da bi naju Nemci z dnem zalotili v vasi. Nismo hodili dolgo, ko so terenci z ranjenim borcem zavili pod stezo, kjer je stal dvojni kozolec tik pod stezo. Pod kozolcem so bila majhna vrata. Tja so zavili, vtaknili ključ v starinska majhna vrata in kar v temi položili ranjenca na tla na otep slame. Še vedno je bil nezavesten. Ko sem hotela ostati v bunkerju, so me napotili, naj grem naprej po stezi do tovarišice Milke na Poklovnš, kjer bom morda našla tovariša Kosmatega. Res sem, še preden je sinilo prek Blegaša zimsko jutro, potrkala pri tej tovarišici, vendar Kosmatega nisem našla. Povedala sem ji, da moram skrbeti za ranjenca in čisto na koncu svojih moči sem prosila, če smem ostati v hiši. Toda strah v njenih očeh mi je povedal, kako se boji. Razumela sem jo,

ko mi je povedala, da nemške patrole skoraj vsak dan pridejo mimo in še to, da je v tistem kozolcu skrit še en ranjenec, za katerega je ona skrbela. Ko je pomolzla edino kravo, mi je pripravila v lonček mleka in odrezala dva kosa kruha z besedami: »Zdaj boš ti skrbela za oba!« Hitela sem nazaj v bunker, da bi me ne zalotil dan, preden poskrbim za oba.

Ranjeni je bil še vedno nezavesten, drugi pa je ležal na slamarici malo višje in je z veliko slastjo popil toplo mleko s kruhom in mi zaupljivo povedal: »Tovarišica, ali veš, da je ta ranjenec moj bratranec, jaz sem Albin Furlan, on pa se piše Mirko Furlan. Doma je iz Prvačine.« Kakšno čudno naključje in oba sta ranjena v glavo. Toda časa za taka razmišljanja takrat ni bilo, vsak čas se bo zdanilo in lahko pridejo po stezi Nemci, zato sem naglo previla oba in vtaknila ključ v žep, ter se skrila med zasnežene smreke nedaleč nad kozolcem, se usedla na nahrbtnik in opazovala prebujajočo se dolino med Novaki in Poljanami, kar sem ugotovila, ko se je zdanilo. Toda utrujenost me je kljub mrazu premagala in sem zaspala. Ko se je zmračilo, sem se odpravila v Poljane, kjer sem našla Kosmatega in mu dala pismo; spoznala sem tudi može, ki so ponoči skrbeli za ranjenca in mene, med njimi Blaža, predsednika OF, in druge, najbolj pa mi je v spominu mladinka Zofka Zoriglcova, ki mi je posodila krilo, da sem se preoblekla tako, kot je bilo naročeno, da bi me Nemci ne izsledili. Puško, opasač in opremo pa sem skrila v grmovje v bližini kozolca, kjer sem se tudi zadrževala prek dneva.

Še pred dnem sem vsako jutro nesla ranjencem zajtrk in ju prevezala. Mirko se je prebudil iz nezvesti šele čez štiri dni in komaj sem mu dopovedala, naj leži mirno zaradi rane. In ko je minila temperatura, je dobil neznanski tek. Bil je visok, cel hrust, star 20 let, z bujnimi lasmi.

Terenski aktivisti v Poljanah so uredili tako, da je za ranjence vsak dan ena hiša kuhala hrano. Tako od hiše do hiše, vsak dan so mi povedali, kje bom drugi dan dobila zajtrk in večerjo za ranjenca in mene. Tako sem v dobrem tednu spoznala vse tiste dobre, zlate ljudi, ki so kljub nenehnemu strahu tako nesebično skrbeli za nas in katerim naj tu izrazim veliko zahvalo.

Toda Nemci se niso hoteli umakniti s tega območja in neko jutro še preden sem obiskala varovanca so obveščevalci sporočili: »Iz Novakov proti Poljanam gre nemška patrola.« Le toliko sem še imela časa, da sem jima nesla zajtrk in ju prosila, naj bosta tiho, da se ne izdata in odšla med smreke nad cesto in s strahom opazovala bližajočo se nemško patrolo. Ves čas sem mislila ali sem dobro zabrisala sledi na snegu. To so bili strašni trenutki negotovosti in strahu, da najdejo naše skrivališče. V vsako hišo so vdrli in pregledali, vendar se mi je odvalil kamen od srca, ko je kolona šla mimo kozolca in skozi vas Poljane proti Cerknemu.

Toda ta dogodek je vse nas opozoril, da nevarnost takih nemških obiskov še ni minila, pa tudi oba ranjenca v bunkerju sta med sabo prek dneva govorila tako glasno, da so me terenci opozorili, da se ju sliši na stezo in da ju mimoidoči zlahka slišijo. Kot nalašč je zapadel nov sneg in vsaka stopinja je lahko izdala, kje so skriti ranjenci. Zato so aktivisti iz Poljan, skupaj s terenci iz Podnivča, neke viharne noči, ko je snežilo, prenesli oba ranjenca iz bunkerja v kozolcu v stari mlin, ki je takrat še stal v začetku vstopa v grapo Pasice, kjer je danes znana partizanska bolnišnica Franja. V tem mlinu so terenci imeli skrito posteljnino še od partizanske bolnišnice iz Cerknega, ki se je morala po prihodu Nemcev umakniti na Gorenjsko, kar nam je prišlo prav, da smo jim uredili bolj udobno ležišče, toda mlin ni imel ne vrat ne oken in v novembrskem mrazu jih je zeblo. Tudi število ranjencev se je povečalo. Poleg Mirka in Albina Furlana smo prenesli v mlin tudi ranjenega Mira Samokca, ki je bil v času ofenzive skrit na Čerinovšu pri hiši, kjer je zdaj

oskrbnik bolnišnice in Franca Petrovčiča, ki je bil oskrbovan na Kamlonarš. Oba sta bila ranjena v roko in so ti ljudje zanju skrbeli ves čas ofenzive, kot za svoje in postavljali svoja življenja v nevarnost.

Toda novembrski mraz ni prizanašal, skozi zamašena okna je pihalo, vrata so bila le prislonjena in, da bi jim ogrela noge, sem od hiš nosila toplo obleko. A neko noč je Albin Furlan dobil visoko vročino, rana na čelu se ni hotela zaceliti. Potožila sem predsedniku Blažu in že drugi večer je prišel v spremstvu terenca v naše skrivališče zdravnik iz Cerknega, po rodu Italijan. Prav gotovo je moral biti naš človek, sicer bi aktivisti tega ne dovolili. Vse štiri ranjence je pregledal in jim dal zdravila in meni navodila, kako naj ravnam z njimi.

Neko noč, ko sem ravno dežurala pri ranjencih sem zagledala na stezi pod mlinom kolono. Vsa trda od strahu, da so to Nemci, sem prisluškovala in zaslišala našo govorico. Saj to je naša brigada, Prešernovci, ki se s šentviškogorske planote vračajo nazaj na Gorenjsko. Pozdravljanja ni bilo konec, in vprašanja: »Kje si? Kaj delaš?« so kar deževala in moj odgovor je bil le nasmeh in to, da mi je še vedno dolgčas po brigadi. Jaz pa sem nestrpno čakala sanitetnega referenta, da pogleda, kako je z mojimi varovanci.

Prišel je na koncu kolone, zavzel se je, ko me je spet videl in takoj vprašal, kje so ranjenci. Ko sem mu v naglici povedala vse, sem ga prosila, naj gre obiskat ranjence v mlin. Prevezala sva jima skupaj rane in preden je odšel, mi je dejal: »Storila si vse, kar je bilo v tvoji moči, še več, tvoje delo je vredno občudovanja. To je junaštvo!«

»Storila sem le svojo dolžnost, rada bi šla spet v brigado,« me je spet premagala želja in misel na tovarštvo v naši brigadi. Kot v opravičilo sem še dodala: »Seveda, ko tu ne bom več potrebna.« »Tem ranjencem si danes neobhodno potrebna, kaj bi brez tebe,« je še dejal in že je odhajal, da bi dohitel kolono.

Žalostno sem gledala za odhajajočo brigado. Silno sem se čutila osamljeno. Živo sem občutila, kako mi je v zavesti zabrněl refren pesmi slovenskih brigad »in cev mitraljeza zapira zapah«. Najbrž zato, ker sem ves čas imela občutek, da so moji varovanci brez straže, prepuščeni le meni in dobrim ljudem, brez orožja, da bi se lahko branili.

Mrz je pritiskal, ranjenci so prezebali in nisem vedela, kako naj izboljšam njihovo bedno stanje. Obveščevalci so sporočili, da so Nemci zapustili Cerkno, zato sem iskala v mislih, kje bi dobila zanje toplo hišo. Seveda, je bilo to spet možno le s pomočjo zavednih in dobrih cerkljanskih ljudi. Pri terenskem aktivistu Janezu Peternelju sem dobila v njihovi mali hiši, ki je stala poleg velike domačije, bivališče za svoje varovance. Malo kuhinjo in prostorno sobo. Ko sem vse očistila, smo iz starega mlina prinesli posteljnino, železne postelje in neko noč še vse štiri ranjence. Po dolgem času sem jih vse umila in preoblekla v sveže perilo, katero mi je dal Kosmati. Posebno Mirko je bil poln uši. Vsi so žareli od sreče, ko so čisti in preoblečeni kar pozabili na svoje rane. Polagoma se jih je nabralo deset: Mirko, Francelj, Albin, Miro, neki Bohinjec, Dacar, Borotin iz Čezsoče in drugi, katerih se danes več ne spominjam. Kosmati mi je dal intendanta Petra iz Cerknega, ki je skrbel za hrano, jaz pa sem kuhala, prala, obvezovala, vse sama. Dobro, da je to trajalo le kakih 10 dni in so se konec novembra vrnili z Gorenjskega zdravniki z bolničarji. Prišel je dr. Viktor Volčjak z lepo temno brado, pred katerim sem imela veliko spoštovanje, medicinec Peter, bolničarka Lidija, zelo sposobna in prijetna tovarišica, bolničar Jože Čerin z želina, Božo z Gorenjskega, Džidži iz Štandreža in še drugi. Vsi so z ranjenci v ofenzivi hajkali na Gorenjskem. Kar oddahnila sem se po vsem prestanem, le včasih me je zamikalo v brigado.

Toda hvaležnost, ki je sijala iz oči mojih varovancev, mi je bila v veliko priznanje za vse. Posebno Mirko se je po hudi rani na glavi čudovito izlizal, vstopna rana na licu in izstopna strelna rana na čelu sta se lepo pozdravili, izgubljeno je bilo le desno oko. Vsakega ozdravljenega smo bili vsi veseli, najbolj pa ranjenci sami.

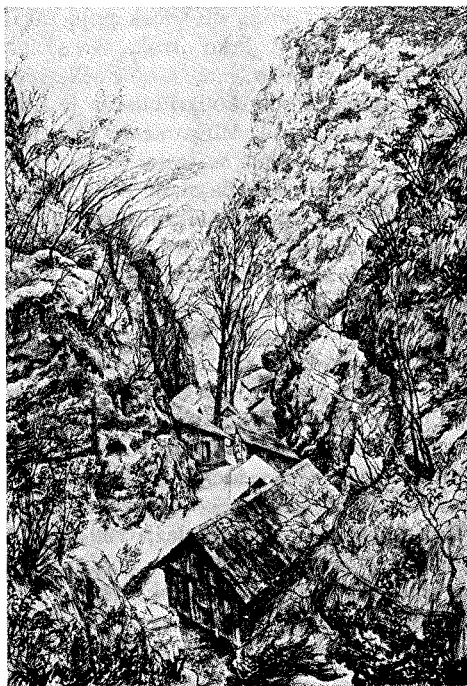
Nekega dne sem dobila pismo, naj se javim v partijski tečaj. Želja po znanju me je vlekla, da bi šla, čut dolžnosti pa me je vezal tja, kjer sem bila. Dr. Volčjak je odločno rešil ta moj problem: »Pri nas si zdaj najbolj potrebna, v saniteti rabimo take ljudi in ne greš nikamor.« Tako sem ostala. Ko nas je pozneje konec decembra obiskal politični komisar 31. divizije, me je vprašal: »Bi še želela iti v šolo?« Odgovorila sem mu: »Ne, tukaj sem bolj potrebna.« Takrat se je iz kota bolniške sobe oglasil Mirko: »Tovariš komisar, hvala, ker ste mi dali tako skrbno negovalko, ko sem bil ranjen; brez nje bi danes ne živel več.« Komisar se je samo nasmehnil in prikimal, stopil je k vsakemu ranjencu, mu dal roko in lepo besedo ter se poslovil.

Kmalu za tem me nekega dne sredi dela ustavi naš politični komisar Ante Cernica: »Pavla, za tvojo požrtvovalnost in junaštvo si zaslužila, da boš sprejeta v partijo!« Izenadilo me je, hotela sem mu reči, da je vse to, kar sem naredila malo, toda že je odšel po svojem delu. Njegove besede so mi brnele ves čas v ušesih pri delu z ranjenci in zvečer, ko sem utrujena legla spat, še bolj pa v nočeh, ko sem bedela pri ranjencih. Ob vsakdanji preobilici dela, ki se je vsak dan večalo, sem skoraj pozabila na to.

V obeh kmečkih domačijah v Podnivču, pri zgornjem kmetu Janezu in pri spodnjem Žvanu, smo imeli nameščene ranjene borce. Tista mala hišica, katero nam je novembra odstopil Janez, že zdavnaj ni več zadostovala našim potrebam. Tu je bilo prostora le za 10 postelj, a borcev je bilo po ofenzivi vsak dan več. Pri zgornjem kmetu smo imeli še veliko kmečko izbo in veliko sobo v prvem nadstropju, istotako tudi pri spodnjem kmetu Žvanu, kjer smo spali tudi bolničarji in zdravniki, a v mali sobi je dr. Volčjak običajno operiral. Tako smo pri zgornjem kmetu stisnili vso družino z osmimi nedoraslimi otroci v nekaj sob, istotako tudi pri spodnjem Žvanu, kjer smo tudi kuhali. Obe družini sta nam nudili vse, kar smo potrebovali pa naj bo to za ranjence ali osebje, nikakor pa se niso mogli zblížati med sabo, kar se tudi nam ni posrečilo, ker je med njimi tlelo staro sovraštvo.

Ko je dr. Volčjak po naročilu sanitetnega odseka 9. korpusa, dobil nalogo za graditev zakonspirirane partizanske bolnišnice, je skupno z Janezom in našim prvim bolničarjem, Gašperjem res našel primeren kraj v soteski »Pasice«, kjer še danes stoji partizanska bolnišnica Franja, kot spomenik NOB. Ob potoku, mimo starega mlina, kjer smo v novembrski ofenzivi skrivali ranjence globoko v grapi, sta našla komaj toliko prostora, da ga je bilo dovolj za gradnjo ene barake. Tedaj se je začelo vrvenje v Podnivču. Vedno več je bilo borcev-graditeljev. Prišli so večinoma iz brigad, največ iz Prešernove, stari borci, preizkušeni in zanesljivi, zakaj delo, ki jim je bilo naloženo, je moralo biti tako konspirativno, da še mi med sabo nismo o tem govorili. Nad vsem tem živim mravljiščem delovnih ljudi je vladal molk, vsak je opravljal svoje delo: bolničarji pri ranjencih, borci pri gradnji poti, nošenju desk, ki so jih z vrha hriba spuščali po plazu v sotesko. Tedaj namreč ni bilo nobene poti po grapi razen po potoku. Vse delo je vodil dr. Volčjak in tako se je bližal čas tja proti koncu decembra, ko je bila zgrajena prva baraka v soteski, hkrati pa tudi baraki blizu vasi Planina pri Cerknem in na Gorenjskem.

Tako se je približal čas, ko bomo morali zapustiti Podnivč in oditi vsak na svojo dolžnost. In ravno tedaj so požrtvovalne žene iz vse Primorske poslale našim ranjencem darila za praznike. Toliko je bilo teh dobrot, da smo se vsi čudili, kako le zmorejo naši ljudje kaj takega. Nekega dne smo pakete razdelili med ranjence.

Dore Klemenčič-Maj: Partizanska bolnišnica »Franja«, risba

Vsak je dobil paket. Tu so bile razne dobrote, predvsem dober maslen kruh ali potica, poleg pa še tople nogavice ali rokavice. Kar pa je bilo največ vredno v vsakem paketu, je bilo drobno pismo. Morda ga je pisala preprosta slovenska mati, kmečka žena, ki je imela v partizanih sina in je, ko je pisala pismo, mislila nanj. Morda ga je pisala žena svojemu možu-partizanu, morda sestra bratu ali dekle svojemu fantu. V vseh je bila ista želja in isti pozdrav: »Da bi bil zdrav, da bi se kmalu vrnil domov, da bi kmalu premagali sovraga!« Ranjenci so z drhtečimi rokami odvijali zavoje in vsak zase brali tople besede ljubezni. Marsikomu se je tresla roka, saj je v mislih videl svojo mamo, svoje drage doma. Tudi Mirko je prejel paket in v njem tople, volnene nogavice in še bolj toplo pismo, pisano s preprosto pisavo: »Komaj čakamo, da bo prišla svoboda, ko boste z zmago prišli domov.« Vsem so dobro dele pristrčne besede, le ranjenec, ki so mu amputirali roko, je molče spremljal to veselje. Tudi njemu je napisala ljubeča partizanska mati: »Dragi tovariš, želim ti srečne praznike in da bi se kmalu vrnil domov, ko bo svoboda. Da te ne bo zeblo sem ti spletla tople rokavice...« Toda, kaj naj počne z rokavicami, brez roke? Toda v splošnem veselju je tudi on prebolel to žrtev, saj ni bilo niti enega, ki bi ne bil prizadet in vsi smo vedeli, da so za svobodo potrebne žrtve.

Ne vem od kod ne od kje se je v mali sobici, kjer so spali sami ranjenci, pojavila kitara. Že prej se je glasila partizanska pesem, zdaj pa je že nastal zbor. In kot srebro se je razlil po sobi čisti tenor. Prisluhnem v kuhinji in pokukam, kdo poje. Saj to je vendar Mirko s črno obvezo prek desnega očesa in še z večjim žarom v levem očesu; z nasmehom na ustih poje z vsemi pesem za pesmijo, najprej »Hej brigade«, za njo vse partizanske, nato narodne in ko je že vsega zmanjkalo stisne k sebi kitaro in zapoje sam:

»Zvonček poje tak lepo in spominja me na dni
ko otroka sva se igrala sred' vasi ...«

Vs smo onemeli, koliko čustva je bilo v njegovi pesmi, nihče ni pritegnil, ker je bila vsem neznana. Mirko se je spominjal svoje matere, čutili smo, da poje zanjo.

Šele pozno v noč se je to veselje umirilo in je vsak ostal sam s svojimi mislimi in spomini na dom, na svoje drage in prav v vseh srcih je bila takrat ena želja: da bi izgnali sovraga, da bi bilo konec vojne.

Naslednji dan nam je prinesel velike dogodke. Prizadevanja dr. Volčjaka in vsega osebja so rodila uspeh. V soteski Pasice so dogradili prvo barako, kamor smo 23. decembra 1943 prenesli s Podnivča prve hudo ranjene. To je bila prva baraka poznejše partizanske bolnišnice Franja, ki je danes edinstveni zgodovinski spomenik. V Podnivču, kjer je bila vse do konca vojne naša javka, je bilo še vedno vse živo. Dr. Volčjak je odrejal, kdo naj bi prevzel skrb za to in ono. Tudi baraka v Planini nad Cerknim je bila pripravljena za vselitev. Tja sta bila odrejena Zmago in bolničar Džidži z lažjimi ranjenci, ki bi se v primeru hajke lahko tudi umaknili. Na Gorenjsko, v oddelek C, je odšel Božo, doma iz Podlomka, ki je sam poiskal prostor in s svojimi gorenjskimi fanti tudi zgradil barako v bližini Zalega loga. Tudi tja so bili poslani lažji ranjenci. Nič kaj lahko ni bilo slovo, ne toliko med nami bolničarji in osebjem kot med ranjenci. Najbolj smo to občutili bolničarji, zakaj med njimi so se v kratkem času spletle tako močne tovariške vezi, da je bila zanje ločitev bridka stvar. Posebno sta se drug na drugega navezala bratranca Furlana. Le ta razlika je bila, da se je Albinu zdravstveno stanje zelo poslabšalo, rana na čelu se nikakor ni hotela zaceliti in tudi po operaciji se njegovo stanje ni izboljšalo. Bil je v nezvesti in vsa tedanja možna zdravniška pomoč je bila brez uspeha. Prav tiste dni smo ga pokopali na pokopališču v Novakih.

Mirko pa je bil po zdravnikovem ukazu premeščen v oddelek »B«, kot smo takrat krstili prve barake v soteski. Ko je januarja 1944 prišla za upravnico dr. Franja Bojc in je bila zgrajena že druga baraka, sva iz Podnivča odšli z njo v grapo, kot smo jo spočetka imenovali, tudi midve z bolničarko Lidijo.

Zdaj je še bolj veljalo načelo: stroga konspiracija, nič več pisati domačim, tri mesece nihče iz grape, razen kurirja in nosačev, hoja po ledenem potoku, kar je veljalo predvsem za nas, medtem ko je za vse ranjence veljalo pravilo: Zavezati oči.

Ko smo se preseljevali je bil krasen zimski dan. Kamni po potoku so bili spolzki, visoke skale in previsi soteske so blesteli v soncu, velike ledene sveče so kot kapniki v podzemnih jamah visele s skal v globino. To je bil čudovit pogled, a ob misli, da bi nas tu notri zajeli Nemci, me je stisnilo pri srcu, tu ni bilo drugega izhoda v sili razen sprejeti boj na življenje in smrt. Toda zdaj ni bilo časa misliti na to, čakali so ranjenci, čakalo je delo. Treba je bilo prijeti za vse. Pranje obvez v ledenem potoku je bilo tako mučno, da mi je bilo skoraj slabo od mraza. Vendar se bo vse dalo prenesti, če bomo lahko mirno delali in nas ne bo oviral sovražnik.

Po načelu, da bo bolnišnica v soteski samo za hudo ranjene, so bili preneseni z javke le taki ranjenci. Prvi večer, ko je name prišla vrsta za nočno dežurstvo, je umrl prvi ranjenec Karel Knez, doma iz Brd. Že na javki je zaradi hudih ran v zatilju zbolel za meningitisom. Pokopali smo ga v Novakih kot vse umrle v prvih časih delovanja naše bolnišnice. Pozneje je bilo že zaradi konspiracije potrebno, da smo pred vhodom v bolnišnico uredili pokopališče, ki je ohranjeno še danes.

Prva zgrajena baraka je sprejela prve ranjence in ko sva z Lidijo prišli v sotesko so naši pridni stražarji že dogradili drugo barako, kjer je bila soba za zdravnico dr. Franjo, poleg pa še soba za najhuje ranjene, kamor smo jih namestili po opera-

ciji, ki so jih opravili kar v sobi dr. Franje. Osebe pa je spalo na podstrešju velike barake, kjer je bila prvotno tudi kuhinja.

Po tragediji ob napadu Nemcev na partijsko šolo v Cerknem, se je konec januarja 1944 zelo povečalo število ranjencev. Sprejeli smo dvanajst novih, huje ranjenih. Zdravila sta jih specialista kirurga dr. Bogdan Brecelj in dr. Edvard Pohar. To so bile strašne poškodbe. Ne spominjam se vseh, še pa mi je živo v spominu Danica Greif z razmesarjeno desno nogo, in prav tako Dušan Furlan, oba iz partijske šole. Bili so tudi drugi, posebno se spominjam borca, ki je dobil pet strellov v glavo in vrat, a na njegovo srečo je ostal živ in je prav kmalu ozdravel in se poslovil od nas.

Naše brigade so se nenehno bojevale z Nemci in vsako noč so naši stražarji in bolničarji prenašali po potoku nove ranjence. Dr. Franja je morala vedno misliti na to, da bo prostora za vsakega huje ranjenega. Zdravstveno stanje Mirka Furlana se je bilo že toliko zboljšalo, da je bilo treba misliti, kje bi lahko ostal kot ozdravljeni invalid. In nekega dne v aprilu 1944 se je Mirko poslovil od nas. Prav tedaj se je pri Glavnem štabu Slovenije osnoval invalidski pevski zbor. Iz naše bolnišnice je odhajal in se še danes spominjam poslovnih besed dr. Franje, ko mu je naročala: »Mirko, povedati ti moram, da ne smeš peti visokih glasov, ker ti bo to lahko pustilo posledice zaradi rane v glavi.« Iz tega smo sklepali, da gre Mirko k pevskeму zboru, kot smo tudi pozneje izvedeli.

Mnogo takih slovesov je bilo, mnogo ozdravljenih in srečnih borcev je odhajalo iz naše soteske spet v brigado, nekateri v zaledne enote, drugi na terensko delo, kakor je pač narekovalo njihovo zdravstveno stanje in kakor je zanje odredila zdravnica. Vsi so se poslavljali srečni z upanjem v očeh in s hvaležnostjo v besedah. Redko kdaj smo v grapi še kdaj pozneje slišali zanje, ker naša bolnišnica je živela v strogi tajnosti.

Tudi za Mirkom nismo imeli nobenih vesti. V neprestanem delu in skrbi za ranjence tudi ni bilo časa misliti nanje, saj so vsak dan prihajali novi in odhajali ozdravljeni.

Vendar ko sem februarja 1945 obiskovala v Novakih pedagoški tečaj, je nekega dne stopil k meni neznan kurir in me vprašal, če sem jaz bolničarka Pavla. Ko sem pritrdila, mi je povedal: »Mirko Furlan je za posledicami rane v glavi umrl v Beli krajini, kjer je bil pri Invalidskem pevskeму zboru.«

Nič nisem vprašala kurirja, kdo mu je naročil, naj mi pove to sporočilo. Takrat nismo veliko spraševali kdo, zakaj in kako. Le glavo sem sklonila in v mislih so oživele besede, ki jih je dr. Franja govorila ob njegovem slovesu, ko je odšel od nas. Na žalost so se te njene besede uresničile in Mirko ni dočakal svobode, po kateri je hrepenel, zanjo trpel in se boril s pesmijo na ustih, čeprav za ceno lastnega življenja.

Takrat smo se s smrtjo srečavali skoraj vsak dan in šele danes razumem to žrtev. Ko sem pred časom po tolikih letih našla nekje zapisane besede prvega dirigenta Invalidskega pevskega zbora Karla Pahorja, so še bolj živo oživele spomini. Ko sem na predvečer proslave Partizanskega pevskega zbora zagledala na ekranu sliko partizana s črno obvezo prek desnega očesa, sem vedela, da Mirko ni dočakal svobode. Obiskala sem njegovo rojstno vas Prvačino na Goriškem. V gaju ob cesti sredi vasi stoji spomenik padlim žrtvam v NOB in med mnogimi imeni padlih borcev je z mrtvega kamna vame blestelo z zlatimi črkami zapisano ime Mirka Furlana.

Naj bo ta zapis posvečen njemu in vsem tistim, ki so z orožjem in pesmijo na ustih umirali zato, da bi našemu primorskemu ljudstvu zasijala svoboda, katere oni

niso dočakali. Še bolj pa naj bo to dokaz, da so naše meje načrtane tam, kjer so padle naše žrtve in, da si slovenski narod ne bo pustil vzeti tistega, kar je bilo priborjeno s krvjo naših žrtev v NOB.

Da bi naš mladi rod črpal iz tega moč in zavest tistih borcev, katerih ni več in sledil njihovemu zgledu ter čuval našo neodvisnost, če bo treba tudi v prihodnje tako, kot jo je branilo naše ljudstvo v tistih časih narodnoosvobodilnega boja.

Črtomir Šinkovec

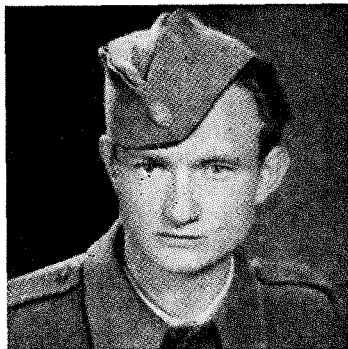
November

1944

*V molčečih hišah motne so luči.
Oglašajo zlovešče se v večer skovirji.
Požari v dalji. In v očeh skrbi osirji,
da jutri groza v vas se privali.*

*Drhtijo prsti. Grenke so oči deklet,
ki klekljajo si želje v bele čipke:
naj čipke še krasijo nove zibke,
v mrliških prti naj bo klas požet ...*

*O, čipk prebelih nežna vezenina
posmeh je smrti, kriku iz požara,
ljudem v temnicah, ki jim noč pričara
spominčic drobnih čar v domači travi.*

Jože Vidic

Zločini črne roke v Ljubljani

Trojni umor v Stožicah

Manjkalo je še leto dni do konca vojne. Zakonca Anton in Antonija Kovač, ki sta stanovala v Turnerjevi ulici v Ljubljani, sta šla že ob devetih spat. Dobro uro sta v postelji premlevala spomine, potem sta zaspala. Mož je bil aktiven mornariški vodnik I. klase od 1914. do 1938. leta, potem so ga upokojili. Kot mornar je z družino živel v Boki Kotorski. Na ladji je bil pri topništvu. Bil je izredno nadarjen, zato ga je ministrstvo za vojsko poslalo na Češkoslovaško in v Anglijo, kjer je prevzemal orožje, ki ga je v teh državah Jugoslavija kupila za mornarico.

Po upokojitvi se je Kovačeva družina preselila v Ljubljano. Stanovanje so dobili v hiši Jožeta Pengala, ki je bil med vojno financar na nemško-italijanskem bloku na Ježici (po vojni je umrl). Zakonca Pengal sta stanovala v gornjih prostorih. Bila sta brez otrok. Kovačevi so stanovali v pritličju.

Anton in Antonija Kovač sta imela edinca Marjana. Fant je bil bister in je z lahkoto opravil štiri razrede gimnazije in triletno graversko šolo. Decembra 1943. leta je odšel v partizane. Bil je pri centralni tehniki v Starih Žagah, potem v tiskarni »Triglav« v Kočevskem Rogu in nato pri Ozni za Slovenijo in je v službi pri organih za notranje zadeve še danes.

Glavačeva tajna obveščevalna služba (TOS) je do aprila 1944. leta že uredila seznam vseh partizanskih družin v Ljubljani. Na podlagi njenih obvestil so dobivali črnorokci ukaze za moritve. Na njihov spisek je prišel tudi Anton Kovač, in to samo zato, ker je bil njegov sin v partizanih.

Bilo je okrog enajstih ponoči. Antonija Kovač, ki sedaj stanuje v Njegoševi ulici v Ljubljani, mi je o tem pripovedovala:

»Z možem sva že spala. Okrog enajstih ponoči so začeli neznanci razbijati po vratih. Nisem hotela odpreti, a so zagrozili, da bodo sneli vrata. Odprla sem, saj mi drugega ni kazalo. Vstopili so štirje zakrinkani moški v civilnih oblekah. Rekli

Objavljamo odlomek iz 630 strani, 130 fotografij in dokumentov obsegajoče knjige Jožeta Vidica *Po sledovih črne roke*, ki bo kmalu izšla pri Založbi Borec. Avtor je v tej knjigi zbral vse dosegljive vire o zločinih črne roke v Sloveniji. Ko so belogardistični in plavogardistični izdajalci sprevideli, da so zabredli predaleč v blato in da zanje ni več rešitve, so začeli na najbolj podli način moriti in pobijati poštene ljudi, ki so ostali zvesti svojemu narodu. Vidičeva knjiga, ki brezobzirno odkriva zločine črnorokcev, bo nedvomno med slovenskim bralstvom vzbudila veliko zanimanje in pozornost.

so, da so od policije in da morajo preiskati stanovanje. Brskali so po omarah, nato so me zagrabili in pahnili v drugo sobo. Tedaj sta počila dva strela. Neznanci so zbežali, pohitela sem nazaj v spalnico, kjer sem zagledala grozen prizor. V kotu na tleh je ležal mrtev mož. Kri je še vedno lila iz ran.

Bilo je grozno. Nisem vedela, kaj naj storim. Ven nisem upala, na spanje nisem več mislila. Ponoči sem slekla moža, ga umila in mu očistila rane ter ga preoblekla. Potem sem se usedla poleg njega in položila njegovo glavo v moje naročje. Božala sem ga in tolažila njega in sebe, da so to le sanje. Zjutraj sem šla na policijo in prijavila umor. Enega od morilcev sem prepoznala oziroma sem ga poznala na videz. Bil je pri tajni politični Hacinovi policiji.«

Po umoru so črnorokci nekaj časa opazovali okrog hiše. Ubili bi vsakogar, ki bi skušal zapustiti hišo, bodisi zaradi prijave ali iskanja pomoči. Ko so spoznali, da je vse mirno, so pohiteli k drugi žrtvi. Na vrsti je bil 51-letni Jože Andrejčič, ki je z ženo stanoval v sosednji Funtkovi ulici. Stanoval je pri svaku Ivanu Grojzdeku. V hiši so bile tri stranke. Družina mizarja Ivana Grojzdeka, družina Ludvika Polšeta in Andrejčič z ženo. Tistega večera, ko so prihrumeli črnorokci v hišo, lastnika hiše Ivana Grojzdeka in njegove žene ni bilo doma. Grojzdek je bil v internaciji (najprej v Italiji, nato pa v Nemčiji), njegova žena pa je bila v bolnišnici. Doma je bila ženina mati, ki je skrbela za dva vnuka.

Ludvik Polše je bil v stanovanju z ženo in z dvema majhnima otrokoma.

Petnajst minut pred polnočjo je stanovalce zbudilo močno trkanje po vratih. Ko je Andrejčič odprl, je pred seboj zagledal zakrinkane neznance, ki so ga vsi hkrati zmerjali, da je partizanski sodelavec. Zločin so opravili podobno kot malo prej pri Kovaču. Brskali so po omarah, enden pa je ženo odpeljal k sosednji stranki. Medtem sta počila dva strela, sledila je še grožnja, da nihče ne sme zapustiti hiše, nato so se izgubili v temno noč.

Črnorokci so pohiteli še k zadnji žrtvi, ki je bila na spisku za to noč. Na spisku je bil Martin Rebolj, ki se je pripravljal, da bo čez šest mesecev praznoval petdesetletnico.

Martin Rebolj je bil v stari Jugoslaviji aktiven pehotni poročnik. V službi je bil v Ljubljani. Zaradi nesreče, izgubil je namreč levo nogo, so ga upokojili. Z ženo Angelo, Tržičanko, sta stanovala na Dunajski (danes Titova) cesti v Ljubljani. Njun 22-letni sin Dušan je bil študent. Bil je politkomisar dolenskega odreda in oficir v Cankarjevi brigadi (je spomeničar in živi v Ljubljani). Tudi hčerka Ljuba je od 1941. leta sodelovala z OF. Od marca 1944. leta je bila v zloglasnem taborišču Ravensbrück. Najmlajši sin Božo je bil star 18 let, ko so mu črnorokci ubili očeta.

V hiši, kjer je stanovala Reboljeva družina (v času umora sta bila v stanovanju samo mož in žena), so bile tri stranke. Ena je bila v kletnem stanovanju, druga v pritličju in Reboljeva zgoraj. V pritličju je nekdo od stanovalcev skrivaj odprl vrata črnorokcem. Naenkrat so začeli butati po vratih Reboljevega stanovanja. Ko jim je Rebolj odprl, so zahtevali, da gre z njimi. Bili so zakrinkani, govorili pa so srbsko-hrvatsko.

»Če me mislite ubiti, me rajši doma,« je odvrnil Rebolj, ki je takoj vedel, da ima opraviti s črnorokci. Še so ga priganjali, naj se napravi, toda Rebolj še pomislil ni na to. Tedaj je nekdo rekel: »Vodi ženo u drugu sobu.« Ženo so odstranili, moža pa ubili.

V primeri s prejšnjima umoroma so hoteli ubiti tudi Reboljevo ženo. Tisti, ki jo je odpeljal v drugo sobo, bi moral to storiti. Kaže, da le-ta ni bil poklicni morilec, saj je bil ves poten in pištola mu je drgetala v rokah. »Ne, ženske ne morem

ubiti,« je dejal in zapustil hišo. Drugi so že odšli in niso vedeli, če je njihov pajdaš izpolnil ukaz. Niso se vrnili.

Zjutraj, ko še nihče ni prijavil zločina na policijo, je nekdo brez naročila pred hišo pripeljal dve krsti. To je bila še ena potrditev, da so nameravali umoriti tudi Reboljevo ženo Angelo.

Na vseh hišah, v katerih so ponoči morili črnorokci, so bile narisane črne roke, po ulicah pa raztreseni letaki.

Reboljev sosed Ciril Ramovž mi je o tem zločinu pripovedoval:

»Rebolj je bil invalid brez noge. Bila sva soseda. Z ženo sva ležala pri odprtem oknu. Ponoči naju je zbudila hoja neznanih oseb pod oknom. Slišal sem razbijanje po vratih in kričanje: Odprite, odprite.

Z ženo sva slišala več strellov. Po oddaljenosti sem sklepal, da se je nekaj zgodilo v Reboljevem stanovanju.

Zjutraj mi je Reboljeva žena še vsa zbegana povedala, kaj se je zgodilo. Tedaj se je po Dunajski cesti mimo naju pripeljal župan Franc Sever. Dobro sva se poznala, zato sem mu rekel: Francelj, včasih se pri nas dogajajo čudne stvari. Poglej črno roko na zidu, poglej objokano žensko. Zamahnil je z roko in hladnokrvno rekel: V mrtvašnico z njim. Kot da je posredi žival in ne človek.

Kovača, Andrejčiča in Rebolja so pokopali na Žalah. Zaradi groženj so se ljudje bali iti za pogrebom. Bil sem edini moški, ki sem šel za Reboljevim pogrebom in ki sem jim upal javno izreči sožalje.

Malo pred tem je bil velik in slovesen pogreb nekega padlega domobranca. Prišli so z zastavami in z godbo. Zaničevalno so nas gledali in menda bi nas najraje pobili. Pravkar sem prišel močno pretepen iz zapora in iti za pogrebom žrtve črnorokcev je bilo hrabro dejanje.«

Za primerjavo teh spominov si oglejmo, kako je o omenjenih treh umorih poročala postaja policijskega varnostnega zbora Ježica upravi policije:

»V noči od 16. na 17. maj 1944 so bili na svojih domovih ustreljeni v Ljubljani:

1. Rebolj Martin, rojen 10. XI. 1894 v Srednji vasi pri Naklem, upokojeni častnik, stan. na Dunajski cesti 177 — Ježica (pomota, tam je vas Stožice. Za tiste, ki ne poznajo Ljubljane, naj povem, da so bili vsi trije opisani zločini izvedeni v bližini prve bencinske črpalke ob glavni cesti v Ljubljani, če se v mesto pripeljemo iz Celja ali Kamnika, skozi Črnuče in Ježico; opomba J. V.).

2. Andrejčič Josip, rojen 24. V. 1893 v Goriški vasi na Dolenjskem, delavec, stanujoč v Funtkovi ulici št. 22.

3. Kovač Anton, rojen 1. XII. 1887 v Postojni, mornariški narednik v pokoju, stanujoč v Turnerjevi ulici št. 30/b.

Povsod, kjer so bili imenovani umorjeni, je narisana črna roka. Rebolj in Kovač imata baje vsak po enega sina v partizanih...

Črno roko so narisali tudi zunaj po hišah in na hišo Franca Dobovška v Popovičevi ulici, nova hiša brez številke, katerega so tudi iskali, a je bil odsoten v službi kot železničar na železniški postaji v Ljubljani. (Tisto noč so nameravali umoriti tudi železničarja Dobovška, a je bil v nočni službi. Ko je zvedel, da so ga iskali, je odšel v partizane. Njegov sin je bil partizanski oficir. Oba sta pred leti umrla, živi sta še žena in hčerka, ki stanujeta za Bežigradom; opomba J. V.).

Rebolj Angela, žena umorjenega, je izjavila, da sta z možem zaslišala ropotanje v hiši, vstala sta in odšla v kuhinjo. Pred vrati kuhinje se je oglasil moški glas, kateri je zahteval, da odpreta zaradi preiskave. On je odprl vrata, vstopili so štirje moški z naperjenimi samokresi. Odprli so omare in nekaj iskali. Njo so odgnali v spalnico in eden jo je stražil. Potem je počilo. Oni so odšli, mož pa je ležal v mlaki krvi.

Od moških sta bila dva velika in dva mala. Dva sta imela pokrivala, eden črne naočnike.

Remškar Antoniji, ki je stanovala v isti hiši so zagrozili, da dve uri ne sme nihče zapustiti hiše in prijaviti.

Andrejčič Marija je izjavila, da je njo in moža ob 23.45 zbudilo močno ropotanje po vratih. Mož je odprl in vstopili so trije moški. Eden je moža zmerjal, da je za partizane, dva sta brskala po omarah. Eden je njo odpeljal k sosednji stranki, slišala je dva strela. Nato je eden prišel k njej in rekel, da dve uri ne sme nikamor.

Polše Ludvik, stan. v Funtkovi ulici št. 22, je povedal, da so neki moški vdrli v njegovo hišo s tem, da so zapah kljuke vežnih vrat zlomili in nato vdrli še v njegovo stanovanje, tako da so odtrgali desko, v kateri je bil zapah kljuke.

Trije moški so vprašali, kako se piše. Ko je povedal, so vprašali, kje je Andrejčič. Odšli so v njegovo stanovanje. Zaslišal se je strel. Potem so se vrnili k Polšetu in rekli, da dve uri ne sme nikamor.

Kovač Antonija, žena Antona, je izjavila, da so okrog 23. ure na njeno stanovanje trkali 4 moški. Rekli so, da so od policije, da morajo preiskati hišo. Ko so vstopili, sta dva pregledovala omare, eden pa je njo odpeljal v sosednjo sobo, navidezno brskal po omari. V sobi je ostal mož in tam sta počila dva strela. Neznanci so odšli, žena pa je zagledala mrtvega moža.

Vsi morilci so bili stari od 22 do 25 let, oblečeni v civil. Žrtve so bile ustreljene z revolverjem kal. 9 mm, in sicer Rebolj in Andrejčič z nemškim, Kovač pa z italijanskim znamke 'bereta'.

Pri teh treh umorih se je zgodilo nekaj posebnega: Nemci so namreč zahtevali podrobno obrazložitev, zakaj so bili umorjeni. To pomeni, da so črnorokci večkrat morili brez vednosti nemških policijskih organov, kar pa slednjim ni bilo všeč. Glavni stražmojster Jožef Stare je na nemško zahtevo v nemščini napisal poročilo, zakaj so bili Rebolj, Andrejčič in Kovač ustreljeni. V prevodu se poročilo glasi:

»Policijski direkciji v Ljubljani

V zvezi s prijavo policijskega korpusa št. 9, št. 257 od 15. maja sporočamo, da so bili v noči na 15. 5. 1944 ustreljeni Rebolj Martin, Andrejčič Jožef in Kovač Anton. Vsi trije so bili usmerjeni proti sedanjemu režimu, aktivni sodelavci organizacije OF, njeni podporni člani in simpatizerji.

1. Rebolj Martin, upokojeni podporočnik, invalid, je bil že od vsega začetka simpatizer organizacije OF. V svoji protezi je prenašal komunistično propagandno literaturo in pošto. Za to svoje delo je bil od organizacije OF dobro plačan. Imel je tajne sestanke z nezanesljivimi osebami, največkrat s Kovačem Antonom in Jernejčičem Jožefom. Za kako pomembnejšo funkcijo v organizaciji OF zaradi svoje invalidnosti ni bil sposoben. Delal je za organizacijo OF po svoji najboljši volji in sposobnosti.

Družil se je z nemškimi vojaki po gostilnah in drugod in jim pripovedoval, da so domobranci Nemcem nevarnejši od partizanov. Domobranci izvajajo samo sabotaže in nameravajo na koncu vojne pobiti vse Nemce. Nagovarjal je Nemce, naj bi razorožili domobrance. Če tega Nemci ne bodo storili, bodo morali partizani domobrance pobiti do zadnjega moža.

2. Andrejčič Jožef je bil tudi simpatizer OF organizacije. Ni pa bilo mogoče doprinesti kakršnihkoli dokazov za njegovo sodelovanje in podpiranje organizacije OF.

3. Kovač Anton, star 18 let, sin Antona, izučen graver in je bil nekaj časa tudi delavec pri železnici. Po 8. septembru 1943 je odšel k partizanom na Dolenjsko.

Odkar obstaja organizacija OF je bil njen član na Ježici, hodil je na sestanke in je na Ježici razširjal časopis 'Poročevalec' in druge komunistične časopise.

Oče Antona Kovača je bil povezan s svojim sinom v gorah, podpiral ga je z denarjem in mu pošiljal pakete na Dolenjsko. Bil je celo ponosen na svojega sina, da je njegov sin partizan, čeprav se je nasproti svojim znancem večkrat izražal, da je njegov sin že padel.«

Glavni policijski stražmojster Stare prizna, da policija ni imela dokazov o sodelovanju Jožefa Andrejčiča z OF. In res je bilo tako. O tem sem spraševal njegove sorodnike in sosede in vsi so bili soglasni, da Andrejčič ni bil član OF. Zakaj so ga pa potem umorili? Menda samo zato, ker so ga nekajkrat videli v družbi z Reboljem! Črnorokcem je bilo kaj malo mar, ali je žrtev kriva ali ne.

Streli v bolnika na postelji

Šublnova kmetija v vasi Glince pri Ljubljani je prikovana v pobočje hriba in je zadnja v gornjem delu vasi. Partizani so se po gozdu z lahkoto skrivaj priplazili do hiše. Šublnova kmetija pod Toškim čelom je še danes dobro znana, njene pridelke in izdelke še danes najdemo na ljubljanskem živilskem trgu. Včasih so redili deset glav živine, dva konja, prašiče in kokoši ter obdelovali 33 ha zemlje. Zdaj je kmetija malo manjša, a še vedno obsega 30 ha zemlje, od tega deset obdelovalne.

Kmet Valentin Babnik, po domače Šubl iz Glinc, je bil pred vojno župan občine Šentvid pri Ljubljani. Pri delu na kmetiji mu je večkrat pomagal Sušnik iz Zapuž pri Dravljah. Šubl je cenil njegovo delo in ni ravnal z njim tako kot so ponavadi bogati kmetje s hlapci. Ko je postal župan, je vzel Sušnika v občinsko službo kot inšpektorja za pregled mesa. Lepa služba in dobra plača. Človek bi pričakoval, da bo Sušnikova družina Babniku hvaležna. Bilo je nasprotno. Med vojno je Sušnikov sin ustrelil Babnikovega (Šublnovega) sina. Prvi je bil črnorokec, drugi vaški sekretar OF.

Sin kmeta Valentina Babnika Tine je bil tekstilni tehnik, obratovodja v tekstilni tovarni Hribernik-Ber na Brodu pod Šmarno goro. Tine je bil star 27 let in je že od začetka vstaje deloval kot vaški aktivist, ki je vneto organiziral vaščane in vsestransko pomagal partizanom. Izdajalec ga je ovadil in Tine je romal v ljubljanske zapore in potem še v internacijo v Italijo. Po kapitulaciji Italije se je bolan vrnil domov. Sploh ni mogel več hoditi, onemogel je ležal na postelji. Sčasoma je toliko okrevljal, da je s pomočjo bergel prišel na dvorišče. Dlje ni mogel.

Ponoči od 21. na 22. april 1944 leta je pred hišo pridrvela drhal, hrupno kot volkovi, in začela razbijati po vratih. Ni bilo časa odpreti. Pred naletom divjakov je ključavnica popustila in že so bili notri, še preden so domači vstali. Oče in mati sta vstala, šla v kuhinjo in prižgala luč.

»Saj nisi sveti Peter, da nam boš svetil v obraz,« je nekdo zarjul in si zakril obraz, drugi pa je s puškinim kopitom udaril po žarnici. Kar v spalnih srajcah so pritekli še dve sestri in sin Miro. Spraševali so, kaj hočejo, a se sprva sploh niso mogli pogovoriti, ker so »gostje« kar vseprek streljali v pod kuhinje, skozi okno, v zidove, samo da bi čimbolj preplašili stanovalce. Medtem ko so po mestu morili tihoma, so tu na robu gozda in zunaj mesta rjovedi in streljali kot gangsterji v filmih z divjega zahoda.

Ko je streljanje ponehalo, je nekdo vprašal: »Kje je Tine?« Vsi črnorokci so imeli v rokah baterije in so Šublnovim svetili v oči.

»Leži, ne more vstati,« je odvrnil gospodar Valentin, ki je slutil najhujše.

»Z nami mora,« je nadaljeval surov glas.

»Pustite ga, saj je tako bolan, da lahko vsak čas umre,« je prosila mama za sina.

Dva sta šla v Tinetovo sobo in kričala: »Vstani, kurba partizanska, prišel je čas plačila!«

»Ne morem hoditi, lahko me nesete, če me imate tako radi,« se je skušal Tine pred smrtjo ponorčevati iz morilcev. Vedel je, da črnorokci prinašajo samo smrt in nič drugega. Nekdo je po nerodnosti obrnil baterijo in posvetil v obraz svojega pajdaša. Šublnov oče in njegova hčerka Julka sta se zdrznila. Prepoznala sta morilca. Bil je Sušnikov iz Zapuž pri Dravljah. Julka ga je prijela za rame in rekla:

»Pa ja ne boste ubili mojega brata. Kaj ne vidite, da umira. Se ne spominjaš, koliko dobrega je moj oče storil tvojemu očetu in vaši družini?«

»To je bilo nekoč, danes pa je takole,« je odvrnil Sušnik in uperil pištolo v posteljo. Odjeknili so streli, morilci so zarjovelj od veselja, Šublnovi so kriknili od groze, posteljo je namočila kri. Prebudila se je vas, umrl je vaški sekretar OF.

Umor je opravila črna roka iz domobranske postojanke v Dravljah. Sušnik je ob koncu vojne zbežal na Koroško. Tri tedne po osvoboditvi pa je že prispel s skupino domobrancev nazaj v zapor na škofjeloški grad. Obsodili so ga na smrt.

Umor učitelja Josipa Štirna in njegove hčerke Marije

V noči od 8. na 9. julij 1944. leta so draveljski črnorokci umorili učitelja srednje tehniške šole v Ljubljani Josipa Štirna in njegovo hčerko Marijo. Umor so opravili nekaj minut po polnoči v Dravljah v Ljubljani, od tam pa so odšli še na Celovško cesto in ubili trgovsko pomočnico Ivanka Vodnik. Tisto noč so v Dravljah na več hišah narisali črno roko. Sicer pa si najprej oglejmo policijsko poročilo o tem umoru:

Policijski zbor — postaja št. 8

Ljubljana 9. julija 1944

Upravi policije v Ljubljani

Prijava:

V noči od 8. na 9. julij 1944 sta bila na stanovanju ustreljena Štirn Josip, rojen 24. avgusta 1896 v Kranju, strokovni učitelj, in Štirn Marija, rojena 3. avgusta 1924 v Ljubljani, dijakinja, stanujoča Kamnogoriška cesta št. 6.

Kakor je izpovedala njegova žena Dana Štirn, so okrog 0,45 uri prišli na vrata Štirnovga stanovanja trije maskirani mladi nepoznani moški in trkali na vhodna vrata. Žena je rekla možu, da v nočnem času ni treba nikomur odpreti. Neznanci so s silo odprli zaklenjeno delavnico, vzeli železni drog in z njim s silo odprli zadnja zaklenjena vežna vrata. Eden od njih pa je zdrobil na prednjih vratih šipo, segel z roko do ključavnice in tako od znotraj odklenil vrata.

Ko so vstopili v vežo, so bili Štirnovi v spalnih oblekah. Eden od njih je ukazal, naj bodo tiho, mirni, naj ugasnejo luč, obenem pa so zahtevali 50.000 lir. Štirn je nekaj denarja izročil, žena pa je dala zlato zapestno uro, dve zapestnici in prstan. Eden od neznancev je porinil ženo Danico z devetletnim sinom Jožetom v spalnico, a ostala dva, Štirna Josipa in hčerko Marijo, v podstrešno sobo, nakar so počili štirje streli...

Ko so neznanci odhajali, so bili dobre volje. Danica Štirn je neznanca videla, ne more opisati nobenega, ve le toliko, da so bili mladi, maskirani s črno barvo in pokriti s črnimi čepicami, eden od njih je bil oborožen s puško (drugi s pištola-mi, opomba J. V.).

Na straneh vhodnih vrat je bila natisnjena črna roka in sicer na vsaki strani štirje odtisi.

Razlog umora je lahko v tem, ker je bila Štirnova družina komunistično orientirana.

Ivan Javoršček,
višji stražmojster

Iz osebnih podatkov žrtev je razvidno, da Marija Širn še ni bila stara dvajset let, ko so jo umorili, njen oče pa je bil star 48 let. Zanimivo je to, da je o umoru učitelja Josipa Širna in njegove hčerke Marije poročal načelstvu DOS (državne obveščevalne službe) tudi plavogardistični obveščevalec. Da bi bralci lahko primerjali obe poročili, ga navajam v celoti:

»Javljeno je bilo, da je bil 23. maja od partizanov ubit Korošec Stanislav iz Dola 18. V resnici so ga ubili domobranci (poroča Vane 7. VII. 44).

Kmetica iz Sostra pripoveduje, da se sliši vsako noč streljanje, zjutraj pa najdejo pri vasi svež grob (črna roka). Tudi po drugih krajih v okolici Ljubljane se zopet pojavljajo znamenja črne roke. V noči od 8. na 9. julij pa so v Dravljah okoli polnoči maskirani morilci umorili profesorja srednje tehniške šole Širna in njegovo 18-letno hčerko (pomota; stara je bila dvajset let; opomba J. V.). Vse podstrešje je bilo okrvavljeno. Žena je hotela pomagati možu. Ko je videla, da je že mrtev, je stekla k hčerki, ki je takoj izdihnila. Ubijalci so zahtevali vso zlatnino in jo oropali. Pogreb je bil pri Sv. Križu najbrž zato, da bi se ga ljudje iz Dravelj, ki so zelo razburjeni, ne mogli udeležiti. Kljub temu je bil pogreb zelo velik in so ljudje z udeležbo pokazali odpor in sovraštvo do domobranskih zločincev. Morilci so bili oblečeni v domobranske uniforme, preko njih pa v nekake cunje. Obrazi in roke so bili namazani s sajami. Najprej so zahtevali 50.000 lir in zlatnino, kar so dobili. Nato so ukazali Širnu in hčerki, naj gresta na podstrešje, kjer so ju ustrelili z dumdum krogli (te krogle se ob udarcu v cilj razpršijo in zato povzročajo veliko rano), očeta v lice in sence, hčerko v srce. Po umoru so pustili na zidu znak črne roke.

Na dom je prišla domobranska in gestapo komisija, ki je spraševala po krivcih. Žena je dejala, da ne izpove ničesar, ker bi potem še njo ubili in bi njen devetletni sinček ostal brez matere.

Isto noč od 8. na 9. julij so verjetno isti zločinci ubili sestro profesorja Franceta in Antona Vodnika, ki stanuje skupno z bratom gostilničarjem 'Na trati'.

Iskali so menda profesorja Vodnika in ubili njegovo sestro, ki jih ni pustila v njegovo sobo. Pri Vodnikovih so tudi takoj zahtevali 50.000 lir. Sestra Vodnika je nekoga od morilcev spoznala in ga poklicala po imenu...

Po izjavi dr. Leona Kreka je Hacin glavni organizator črne roke.

Kot vidimo, je bil plavogardistični obveščevalec hudo jezen na domobrance in črnorokce. Tako natančne podatke je napisal lahko samo nekdo, ki je bil pri policiji in kot tak pri Širnu član komisije za ogled kraja in popis zločina.

»Drugi dan po zločinu so k nam prišle druga za drugo tri komisije. Najbolj prijazni so bili slovenski policisti iz kriminalne policije. Eden od teh je bil starejši, debel in zelo vljuden. Rekel mi je: »Gospa, nam povejte po pravici, kako je bilo, drugim ne,« mi je v Ljubljani pripovedovala Danica, žena pokojnega učitelja Širna. Brez dvoma je prav ta policaj napisal citirano poročilo za plavogardistično obveščevalno službo. Naj še enkrat poudarim, da prav zaradi takšnega ogorčenja ljudstva proti zločinom črne roke vodstvo plavogardistične obveščevalne službe

od maja 1944. leta pa vse do osvoboditve ni organiziralo nobenega uboja več po sistemu črne roke. Nasprotno, oni so zdaj tisti, ki skušajo odkriti domobranske črnorokce kot je razvidno iz citiranega poročila o umoru učitelja Štirna. Vsi opisani zločini so delo domobranske in ne plavogardistične črne roke.

V zvezi z umorom v Dravljah mi je Danica Štirn povedala še tole:

»Z možem Josipom sva se poročila 1923. leta in od tedaj sva živela v Ljubljani. V Dravljah sva zgradila hišo, a sem jo po vojni prodala, ker nisem več hotela živeti v hiši zločina. Nikoli ne bi imela miru, grozen prizor bi mi bil vedno pred očmi.

Z možem sva imela tri otroke. Jurij je bil skojevec od 1941. leta in je opravil šesti razred gimnazije, ko je junija 1942. leta odšel v partizane. V Dravljah je bila močna skojevska organizacija. V njej je bil izdajalec in tako je prišlo poleti 1942. leta do množičnih aretacij. Takrat so zaprli 70 mladincev in jih poslali v internacijo. Le redkim se je posrečilo pobegniti v partizane. Pri nas so postopoma aretirali moža. Morali bi sina Jurija, ker so lovili samo mladince in skojevce. Jurij je še istega leta odšel v partizane. Italijani so spoznali pomoto in moža izpustili. Jurij je bil v dolomitskem odredu, potem v Cankarjevi brigadi in oficir v obveščevalnem centru 15. divizije (zdaj živi v Ljubljani).

Tudi hčerka Marija je bila skojevka. Večkrat so jo zaprli, a so jo vedno kmalu izpustili. Podobno je bilo tudi z možem.

Po zločinu sem z devetletnim sinom Jožetom pobegnila k sosedu Tometu, kjer sva prespala na senu. Zjutraj sem se vrnila, sina pa sem pustila pri prijatelju.

Poklicali so me v Slavijo, kjer je bila uprava ljubljanske policije. V Slaviji je imela pisarne tudi nemška varnostna služba (Sicherheitsdienst — SD). Govorila sem z oficirjem nemške varnostne službe dr. Pavlom Duscho. Zakaj so to storili, me je vprašal. Saj to se tudi jaz sprašujem, sem mu odgovorila. Ko sem mu povedala, kako je bilo in mu razložila, da smo mirni meščani, mi je rekel: Gospa, sram me je, da se poslužujemo vaših najslabših ljudi. Kam to klanje pelje Slovence. Domobranci so šli predaleč z zločini, ubijajo vsevprek brez razlogov in dokazov. In brez našega dovoljenja.

Prepričana sem, da se dr. Pavel Duscha ni strinjal z zločinsko dejavnostjo črne roke in da so mojega moža in hčer umorili brez nemške vednosti.

Še jim ni bilo dovolj. S sinom sva se skrivala, ko pa sem zvedela, da naju iščejo, sva odšla v Kranj, iz Kranja na Bled, z Bleda na Koroško, kjer sva dočakala konec vojne. Sin Jože, s katerim sva se toliko časa skrivala, je dr. biologije, docent na biološki fakulteti v Ljubljani, vodi obmorsko biološko postajo v Portorožu in je mednarodno znan znanstvenik.

Morilci so znani. Vodil jih je Ivan Kunover, cerkovnikov sin iz Dravelj. Drugi je bil Janez Florjančič, po domače Šublnov iz Dravelj. Ob razsulu je zbežal na Koroško. Ko so jih pošiljali iz taborišča na delo v gozd, ga je ubilo drevo. Tretji je bil kmečki sin z Verda (ime sem pozabila). Na tej kmetiji so po vojni pri preiskavi naši varnostni organi dobili našo zlatnino in je bila o tem leto dni po vojni sodna obravnava. Sin tega kmeta, ki je sodeloval pri zločinu v naši hiši, je pobegnil čez mejo. Njegov oče je bil poštenjak. Ko je zvedel, kaj je storil njegov sin, me je obiskal in mi ponudil denar za spravo. Nisem ga vzela. Oče je od žalosti zaradi sinovih zločinov umrl.

Po vojni so varnostni organi pri preiskavi v Šublnovi hiši v Dravljah dobili tudi maske, ki so jih nosili črnorokci v naši hiši. S tem je bilo sodelovanje Šublnovega fanta popolnoma dokazano.«

Nadaljevanje

Tone Kebe

Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko

Po sili opisanih razmer, sva se z Mirkom Gromom sama znašla v gornjem delu Breginjskega Kota, v vaseh, ki so po svoji ureditvi in razvrstitvi hiš podobne vasem v Beneški Sloveniji. Sama, v iskanju svoje enote, sva spoznavala vas za vasjo.

Breginjski Kot je najzahodnejši predel slovenskega ozemlja, do koder je po letu 1866 segalo avstro-ogrsko cesarstvo. Ako bi h Kotu prištel vasi Staro selo in Robič, bi imel skupaj dvanajst vasi. Staro selo, Kred, Potoki, Borjana, Sedlo, Homec, Stanovišče in Breginj so zvrščene ob vznožju Kobariškega Stola, Robič in Podbela sta vasi ob reki Nadiži, ki razmejuje pogorji Mije in Stola. Nekoliko višje proti izviru reke je na levem bregu globokega pretoka vas Logje, še malo naprej, na desni strani vode pa je na pobočju Slemenca, ki je sestavni del gorovja Mije, vas Robedišče. Le-ta je edina izmed vasi Breginjskega Kota na oni strani Nadiže. Sedaj je ta vas s treh strani odbana z državno mejo, ki ji daje glede na drugo ozemlje na naši strani obliko žepa, in je kakor oaza zajedena v italijanski državni prostor.

Breginjski Kot se razprostira v dolžini kakšnih dvanajst kilometrov med gorovjema Stola (1668 m) in Mije (1189 m). Od glavne ceste Kobarid—Čedad pri Starem selu se Kot dviguje in je vse bolj gričevnat. Nad Breginjem proti Breškemu Jalovcu (1615 m) v Benečiji, pa se še povečuje.

Breginj je središče Kota, značilna beneška vas tostran meje, strnjena v gosti gruč. Tudi drugi kraji, Logje, Robedišče, Podbela, Borjana, Potoki, so si po hišah v gručah zelo podobni. Slovenski živelj na oni strani meje se strnjeno nadaljuje v vaseh Črni vrh, Prosnid, Platišče in Brezje ter prehaja v zahodno Benečijo. Včasih so vsi ti kraji spadali pod oblast beneške republike. Nekateri narodoslovci tudi narečje Breginjskega Kota prištevajo h govoricam beneških Slovencev, ki od leta 1866 spadajo pod Italijo.

Ljudje v teh krajih so revni in se preživljajo s težavnim delom. Premagovati morajo velike strmine, da si nagrajijo sena za živino, da pridelajo koruzo in krompir, kar je bilo do nedavnega glavni vir prehrane. Večina hiš po vaseh tedaj ni premogla štedilnikov, temveč so si postavili odprta ognjišča, ki so zavdajala po smodu in dimu. Manjkalo jim je tudi sanitarij. Hiše so bile opremljene borno, sezidane iz kamna, hlevi in druga gospodarska poslopja so stisnjena med prostore za stanovanja, iz katerih je nenehno zavdajal duh po gnoju in živini. V nehigienskih

razmerah je živila večina ljudi, a vendar so vse to siromaštvo premagovali potrpežljivo in vdani v usodo. Včasih so bile vse te vasi pregosto naseljene in so ljudje živetarili, sedaj pa jim grozi, da gospodarsko izumrejo. Boljši kos kruha jih sili k razseljevanju v razvitejša gospodarska področja, vasi pa se praznijo in propadajo.

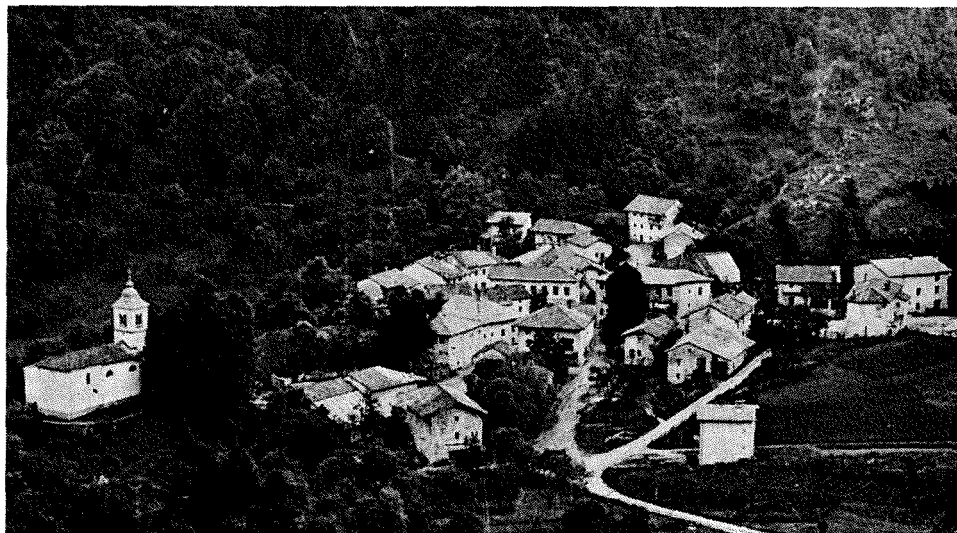
Prav to prizadevanje za svoj obstoj v preteklosti, je ljudi Breginjskega Kota že od vsega začetka približalo programu Osvobodilne fronte in zato so se nam pridruževali množično in z velikim navdušenjem. Od vseh vasi v tolminskem okrožju so bile le-te nazadnje deležne prebujajočih naprezanj. Tedaj, ko smo prišli tja, v gornjem delu Kota še ni bilo organiziranih odborov OF, marsikje niti ne naših zaupnikov. V takih okoliščinah sva z Mirkom delovala kakšnih štirinajst dni brez povezave z našimi vojaškimi in političnimi enotami.

Ko sva tako samevala, sva od domačih izvedela, da so se bili pred dobrimi tremi tedni na Miji ustavili tudi borci Gradnikove brigade. Ljudje pa so imeli stike z njimi le prek posameznikov zaradi preskrbovanja s hrano. Nato so Gradnikovci odšli in ni jih bilo več. Povedali pa so nama, da je bila tam pred nekaj dnevi tudi manjša enota Gregorčičeve brigade, ki je prišla na Mijo prek Stola. Takoj sva vedela, da gre za naše. Večja skupina, z Avšičem in Ahacem na čelu je odšla proti Matajurju, nato na Krn in naprej, kar je bilo že opisano; Kajtimirova skupina se je mudila nekje po Benečiji, Perovškova pa je bila tedaj na drugem koncu Mije, nekje nad Borjano in Podbelo, medtem ko je bila Varetova skupina nekje v okolici Rezije.

Italijanske enote so s pomočjo obveščevalne službe razmeroma dobro zasledovale naše premike, zato tudi njihova vojska ni mirovala. Vse manj so ostajali v vojašnicah; za nami so pošiljali močne alpinske in padalske skupine. Na vsak način so nas hoteli uničiti, da bi tako lahko opravičili večdnevna zasledovanja in prizadevanja več tisoč vojakov. Svoje sile so tajno zbirali tudi v oddaljenejših krajih in jih pripravljali za napad na Mijo. Z napadom pa so bili za nekaj dni v zaostanku, kajti prav ob napadu so bile skoraj vse naše enote na drugih območjih.

Po uničenju nekega našega nasprotnika v Borjani, se je vse bolj govorilo, da kanijo Italijani dokončno obračunati s partizani. Izvedeli smo, da Italijani po vaseh govore, češ da imajo o taboriščih partizanov zelo točne podatke. Tudi midva z Mirkom sva slutila, da se pripravlja sovražna ofenziva, a pričakovala je nisva tako hitro. Saj še sama nisva vedela, kje taborijo naše enote. Tudi od domačinov v Logjih in na Robedišču nisva izvedela nič sumljivega. Vsekakor pa sva postajala vsak dan bolj previdna. Nisva se bala sama ofenzive, ki bi se ji dva laže izmikala kot večja enota, temveč sva se bala izdajstva. Najino bivanje je bilo vsem na očeh. Bila sva predvsem v Logjih in na Robedišču, kamor sva vsakodnevno zahajala. Tudi v Podbeli so že vedeli za naju. Zato sva zadnje dni pred italijanskim napadom vsak večer prenočila pod drugo kopo sena ali pod drugim drevesom.

Prav tiste dni se je nekje iz Beneške Slovenije vrnil na Mijo Kajtimir s svojo skupino. Že prej je njegovo enoto zapustilo nekaj borcev, ki so na pohodu po Benečiji oboleli, med njimi tudi že omenjeni komandant Rok. Odšlo je kakšnih šest borcev. Ko se je vrnil na Mijo, je imel s seboj še enega huje bolnega, Leopolda Koširja-Zmaga, našega starega znanca iz Avšičeve patrulje. Po obeh nogah se mu je prav na pregibih odprlo polno bolečih turrov, tako da ni mogel hoditi. Ustavili so se nekje pri Robedišču in takoj poiskali stike z vaščani. Le-ti so naju z Mirkom obvestili in tako sva s Kajtimirovo skupino takoj dobila stike. Po dolgih dneh samevanja sva se spet srečala s svojimi. Vsi smo bili srečni, zlasti pa še midva, ki sva morala na povsem nepoznanem terenu orati ledino.

Livek, vas s slikovito okolico na vznožju Matajurja

Kajtimirova skupina je bila tedaj na Miji morda le dva dni, in se je zopet odpravila naprej proti Reziji. Naju z Mirkom ni vzel s seboj, pač pa nama je prepustil obolelega borca Zmaga, da ga kot »poznavalca terena« prevzameva v oskrbo in poskrbiva, da bo čimprej okrevljal. Seveda, naju je mikalo, da bi odšla z njim, a nalogo sva morala izpolniti. Zopet smo si segli v roke in se domenili, da se v najkrajšem času dobimo na zbirnem mestu na Miji.

Zmaga sva z Mirkom že dobro poznala še iz Dolomitov. Bila sva zadovoljna, da sva dobila novega tovariša, čeprav je bil skoraj popolnoma nesposoben za hojo. Bil je star osemnajst let, prav toliko kot Mirko, toda vsi trije smo bili že pravi »možje« in prekaljeni borci. Zmago je bil pogumen in za vsako akcijo pripravljen. Zelo je bil nesrečen, ker je moral zapustiti svojo enoto. Čeprav je imel bolečine, se je »zdravil« s krajšimi »sprehodi«, da bi bil čimprej sposoben za pohode. Rane so se mu na srečo hitro celile in kmalu je z najino pomočjo prišel tudi v vas Logje, pod katero smo tedaj v strmi steni zajed prodal, ki ga je pred tisočletji nanesele reka Nadiža, preden si je sto metrov nižje izdrla novo pot, uredili bivališče. Prod je bil že zdavnaj strnjen v sprimek, ki je tu in tam pod vplivom erozije dobival v strme stene zajedke, pod katerimi je popotnik ob deževnih dneh lahko vedril. Posamezni nadstreški iz tega konglomerata so puščali skozi le malo vode, zato so si vaščani v teh vdolbinah napravili poletne staje za drobnico, ki je tu dobila streho, v okolici pa potrebno pašo. V teh stajah je bilo tudi nekaj stelje, zato so bile zelo primerne za prenočevanje partizanov. S strmine bi se v primeru napada lahko hitro umaknili po strmini. Zato smo se tudi mi trije za nekaj dni zatekli v eno izmed takih staj.

Že nekaj dni prej sva se z Mirkom pripravljala, da bi prišla v beneško vas Prosnid, toda v vasi je bilo vojaštvo. Prav tiste dni pa sva z Mirkom dobila sporočilo, da v vasi ni več vojaštva. Zato sva svojo namero uresničila v prvi polovici junija, še preden je bil Zmago sposoben za daljšo pot. Pustila sva ga v staji samega.

Prosnid, najbližja beneška vas, je zgrajena na strmih košeninah, ki pod vasjo prehajajo v skoraj navpične stene vse do korita Nadiže. Je ena izmed večjih zelo

gosto naseljenih vasi. Hiše so zložene skoraj druga k drugi, sezidane iz kamenja in pokrite z žlebaki, kot toliko primorskih vasi.

Ta vas je od vseh vasi, ki mejijo na Breginjski Kot najbližja, zato sva se napotila prav tja, da bi se prepričala, kakšno je razpoloženje do partizanov v krajih, ki so bili še povsem neobdelani. Vas je le streljaj oddaljena od vasi Logje ali od Robedišča. Mladina vseh treh vasi se je dostikrat sporazumevala z vriski in močnimi klici čez ozke, a globoke grape.

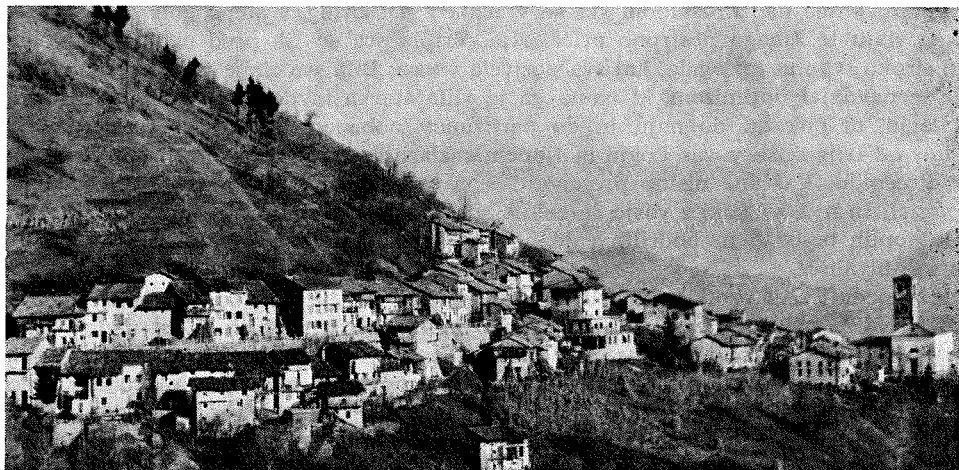
Bila sva neprevidna, kajti le nekaj kilometrov stran v Platiščih je bila vojaška posadka, ki je redno pošiljala v vas Prosnid patrolje. Še preden sva prišla v vas, sva srečala starko, oprtano s košem sena, da so se ji šibila kolena. Značilno za življenje teh ljudi je, da so stalno obremenjeni s koši sena, dračja ali gnoja. Strmine okrog vasi in njive v bližini zahtevajo vsakodneвно naporno delo. Seno prenašajo tudi v velikih ponjavah, izpod katerih se vidijo le noge. Z ženico sva prišla hitro v pogovor in ji razodela namen najinega prihoda v njihovo vas. Še prej sva jo seznanila s smotri našega boja. Pogovora je bila zelo vesela. Povedala nama je, da ima dva sinova v italijanski vojski že več let, in da se je eden moral boriti celo v Abesiniji. Rekla je, da bi jih raje imela v naših vrstah, da bi se borila proti fašistom in za slovensko stvar. Prav tedaj se nam je približevala skupina koscev in med njimi grabljica. Ko jih je starka zagledala, se je od naju hitro poslovila in nama je še rekla: »Varta se, varta se, v vasi špijajo!« Počasi si je oprtala koš, ki ga je med pogovorom naslonila nad kolovoz, in se napotila v vas.

Po njenem odhodu sva se s prišleki zapletla v pogovor. Vsi so znali dobro govoriti slovenski v značilnem beneškem narečju. Tudi tem štirim vaščanom sva pripovedovala, kdo da sva in zakaj se boriva. Vsi štirje so naju napeto poslušali, moški pa so nama še celo prikimavali. Prepričana sva bila, da imava zopet pred seboj naše somišljenike. Vendar ni bilo tako. Grabljica, ženska srednjih let, naju je začela prvo z očitki, kmalu pa z ostrimi besedami napadati, zakaj se borimo proti njihovim vojakom in jih pobijamo. Verjetno je bila še pod vtisom spopada pri Cenebli. Za »njihove vojake« je seveda imela Italijane.

Kljub dobri volji, je nisva mogla prepričati o pravičnosti našega boja. Vsi trije moški so ves čas poslušali pogovor in se niso hoteli opredeliti niti na najino niti na njeno stran. Ker je ženska postajala vse bolj napadalna in predrzna in nama je celo grozila, sva tudi midva povzdignila svoj glas in ji povedala svoje. Vsi trije moški so se tedaj postavili na najino stran, imela pa sva občutek, da niso govorili iskreno. Dejali so, da ženska nič ne ve o vojni in da naj njenih besed ne jemljeva preveč zares. Ženska se je na videz sicer umirila, ni pa mogla prikriti sovraštva, ki je z njenega obraza kar puhtelo. Nato je odhitela v vas. Skupaj z moškimi sva tudi midva odšla v vas, kamor so naju ljubeznivo povabili.

V vas sva prišla precej nejevoljna in zagrenjena. Nisva mogla verjeti, da sva lahko iz slovenskih ust slišala tako ostre očitke. Na vasi se je zbralo, kakor na povelje, polno ljudi. Nisva se jih ustrašila, marveč sva šla pogumno v sredino vasi, kjer so se zbrali, in jim povedala o namenu našega boja proti fašizmu. Kratek pogovor na cesti sva z vso resnostjo in znanjem izkoristila v propagandne namene. Temu bi lahko rekli miting v malem, le da nisva nastopila s kulturnim programom.

Med poslušalci pa sva opazila tudi dva uniformirana alpinca, ki sta bila tedaj brez orožja. Bila sta domačina, ki so jih italijanske vojaške oblasti puščale na dopust z orožjem. Takih dopustov na drugem primorskem ozemlju niso dajali, ker so se bali, da orožje z vojaki vred ne bi prišlo v partizanske roke. Z Mirkom sva svoji puški še tesneje stisnila v roke, da naju domačini ne bi prijeli in izročili karabinerjem, ki so bili le v kak kilometer oddaljeni hiši, kar seveda nisva vedela.

Prosnid, vas v Slovenski Benečiji, kmalu na oni strani stare avstrijsko-italijanske meje

Slutila sva nevarnost, zato sva odklonila povabilo v vaško gostilno z izgovorom, da morava še daleč potovati. Povedala sva jim, da bova obiskala še domačega župnika, takoj nato pa sva odšla. Vsem se je verjetno zdelo nerazumljivo in čudno, da sva se napotila v župnišče. Sovražniki so jim natvezli tudi to, da smo brezverci in da pobijamo duhovnike. Kazno je bilo, da so po večini sovražno razpoloženi do partizanov, prav zaradi močne sovražne propagande.

Župnik naju je sprejel brez strahu in zelo prijazno. Z nama se je prijateljsko pogovarjal in naju je opozoril na nevarnost izdajstva. Na pot nama je dal kruha in klobas, še prej je nama nalil po dva kozarca vina. Vsi trije smo čutili, da morava to poslopje čimprej zapustiti in izginiti iz vasi. In oddaljila sva se morda le sto korakov od župnišča, ko je v vasi nastalo vpitje. Ozrla sva se, in videla patroljo italijanskih karabinjerjev, ki je pritekla že do spodnjih hiš, da bi naju ujela ali pa ustrelila. Kot strela sva se spustila po veliki strmini proti kanjonu Nadiže in kmalu dobila kritje v zavetju gozdov. Orožniki so za nama sicer streljali, a njihovi streli so nama bili že po dobrih sto metrih nenevarni. Počasi sva se nato pomikala ob Nadiži proti Napoleonovemu mostu, saj sva vedela, da naju Italijani po gozdu pod Prosnidom, ne bodo zasledovali.

Obisk v Prosnidu nama je bil dragocena izkušnja in hkrati opozorilo, da v prihodnje ne smeva več tako brezskrbno ravnati. Pozneje sva namreč izvedela, da je ženska, s katero sva se pripravala pred vasjo, poskrbela, da so bili karabinjerji v Platišču o naju kar najhitreje obveščeni. Hoteli so naju izvabiti v vaško gostilno, da bi naju tako zadržali do prihoda patrolje. Ubogali so svojo oblast, ki jim je tedaj pomenila več od nas.

Ob pomenkih z Mirkom pa sva čedalje bolj začutila potrebo po organizaciji na terenu in po zaveznikih v vaseh. Vsega tega tedaj v Beneški Sloveniji še ni bilo.

Načrtna vzgoja beneškega prebivalstva se je Italijanom obrestovala. Glede partizanov pa jim je propaganda še bolj uspela, zakaj prikazovala nas je kot razbojnike, ki prinašajo brezbožni komunizem. Spričo vernosti prebivalstva po beneških vaseh, jim je uspelo zanetiti do nas precej sovraštva, kar je ljudi odvrčalo od nas.

Razočarana nad Prosnidom sva se vračala v naš brlog, v stene pod vasjo Logje, kjer naju je Zmago nestrpno pričakoval. Vrnila sva se tik pred nočjo. Na dolgo in široko sva mu razlagala, kaj sva doživela v vasi. Bila sva slabe volje, vendar naju je le navdajal optimizem, ki nama ga je vlila starka in domači župnik. Čeprav v talarju, ni pokazal do naju in do partizanov nobenega sovraštva. Še tisto noč smo vsi trije odšli v vas Logje in ljudem razlagali vse, kar sva z Mirkom doživela v Prosnidu. Vaščane nismo presenetili s svojimi razlagami, saj so to vas dobro poznali in njihovi stiki z vasjo in celo s sorodniki na oni strani niso bili najboljši. Ob toplih besedah in bodrilih vaščanov Logja, smo se zopet potolaženi vračali v svoje bivališče.

Naslednji dan proti poldnevu smo se po stezi, ki je bila oddaljena od našega bivališča le nekaj korakov, spustili proti dolini Nadiže, dobrih tristo metrov pod nami. Nekaj časa smo se zadrževali pri mostu, čez katerega smo hodili skoraj vsak dan, razen Zmaga, ki ga je prekorajil tedaj drugič. Da bi se malo odpočili, smo še nekaj časa posedali pri staji, nedaleč od mostu in se zalagali s hrano, ki so nam jo dali terenci v Logjih. Pozno popoldne pa smo počasi odrinili v breg po poševni poti v vas Robedišče. To vas sva z Mirkom že dobro poznala, pa tudi Zmagu ni bila neznana, saj se je s Kajtimirom že prej dvakrat ustavil v njej. Že podnevi smo se namenili v prvo hišo v vasi, h Košarju, kakor so mu rekli domačini, mi pa smo ga klicali v svojih pogovorih za starčka, ker je nosil sivo brado in je bil že v letih. Pri njem smo izvedeli, da ni nevarnosti in da se lahko zaustaviva tudi pri drugih naših ljudeh. Omenil pa je, da se po vsej okolici zbirajo večje italijanske enote, ki imajo namen preiskovati tudi Mijo. V vasi smo se nasitili s kuhano hrano in se pogovarjali z brhkimi dekleti še pozno v noč. Za na pot smo vzeli le nekaj kosov polente in nekaj surovih krompirjev, zlasti še zato, ker smo vsak dan odhajali zdaj v eno, zdaj v drugo vas in tam dobili kuhane hrane. Po navadi smo jedli polento s sirom ali z mlekom. Večkrat so nam pri Erneju v Logjih in drugje pripravili tudi friko s polento. Frika je pripravljena tako, da se na masti oprazi sir z jajci. To je zelo tečna hrana, ki so jo ponavadi pripravljali takrat, kadar so opravljali najtežja dela.

Pozno ponoči smo prišli po kamniti stezi iz Robedišča do Napoleonovega mostu, kjer so se križale poti na vse strani. Od tu smo hodili naravnost po strmini v Logje, ob toku Nadiže smo prišli do Podbele, navzgor smo se vzpenjali nekoliko više proti Prosnidu, po stezi smo se mostu prav tedaj približali iz Robedišča, navpično proti vzhodu pa je vodila steza skozi Predolino, skozi katero je pred tisočletji tekla Nadiža, v vas Štupico na oni strani Mije, ki je bila prav tako ob Nadiži. Pred mnogimi leti je voda tja pritekla po Predolini skozi Mijo, sedaj pa napravi velik ovinek mimo Podbele, pod Borjano, mimo Kreda in Robiča, in nato v ostrem ovinku zavije proti jugu, da pride do vasi Štupice.

Nadaljevanje

Slavica Pavlič

Kratek oris partizanskega šolstva na Slovenskem

Napad na Jugoslavijo 6. aprila, ki je bil posledica odpora naprednih ljudskih množic na podpis pakta 25. marca 1941, je povzročil veliko izpremembo v organizaciji šolstva na slovenskem ozemlju. Danes se je težko vživeti v takratne razmere. Štajersko in Gorenjsko so zasedli Nemci, Prekmurje in Dolenjsko z delom Notranjske ter Ljubljano Italijani. Nemci so takoj ukinili slovenske šole ter uvedli nemški šolski sistem — učni jezik je bila nemščina, podobno so postopali Madžari. Italijani pa so uvedli le pouk italijanščine ter silili mladino v fašistične organizacije. Vse to je rodilo odpor in Osvobodilna fronta, ki je bila ustanovljena 27. aprila, je takoj pričela z organizacijo narodnega odpora. Ta je narastel še bolj, ko so se zastopniki meščanskih strank uklonili fašističnemu okupatorju. Vedno bolj je vrelo v ljudskih množicah in vedno bolj je rasla zavest, da prihaja čas obračuna s protiljudsko in protinarodno buržoazijo. V okviru vseh priprav za odpor proti okupatorju so ustanovili OF slovenskega naroda. Kajti CK KPS je pravilno uvidel, da bo uspešnost osvobodilnega boja odvisna od čimvečje enotnosti slovenskega naroda, ki je bil v stari Jugoslaviji razcepljen. OF naj bo tista organizacija, ki bo združila slovenski narod in ga popeljala v boj proti okupatorju. V programu OF je bilo poskrbljeno za slovensko kulturo, za široko izobraževanje ljudstva, za varovanje slovenskega jezika. Močan element tega sta bila zlasti tisk in šola. Že takoj v začetku je bilo jasno, da je treba dati šoli novo vsebino, hkrati pa bo morala biti njena oblika prilagojena novim razmeram. Med navodili za delo terenskih odborov OF je bila kot posebna naloga urejanje šolskega pouka. Zato je IOOF z uradnimi dokumenti dal slovenski partizanski šoli tudi zakonsko osnovo. Postavljen je bil Narodnoosvobodilni svet (NOS) s posebnimi poverjeništv, med drugimi tudi poverjeništv za prosveto. Tako je že 1. junija 1942 v Slovenskem poročevalcu izšel odlok IOOF z dne 17. maja 1942 o poslovanju šolstva na osvobojenem ozemlju (Dr. Maks Šnuderl, Dokumenti št. 37). Isti dan je izšel tudi Odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju (Dokument št. 35).

Gotovo je bila ustvaritev samostojnega slovenskega šolstva eden izmed velikih izvirov osvobodilnega gibanja. Slovensko partizansko šolstvo je po svojih učno-vzgojnih rezultatih bilo manifestacija slovenske ljudske volje do samostojnega

življenja in v tem je bila tista velika pridobitev od šolske vzgoje v stari šoli, kjer se je mlad človek usposabljal v miru za bodočnost. Posebno če pomislimo, da so imeli pouk tudi ob regljanju strojnic. To šolstvo je bilo ustvarjeno iz nič, bilo je improvizacija. S čudovito skromnimi sredstvi, ob naravnost nemogočih pogojih so delali otroci in učitelji. Šole so se razvijale tako, kakor se je razvijal vsak posameznik in kakor se je razvijala vsa naša slovenska skupnost. Od skromnih začetkov v samotnih krajih se je vse delo razvilo v prostrano mrežo z urejenim kadrom, z urejenimi učnimi načrti, z nadzorništvom, prosvetnimi odseki, mladinskimi listi, samostojnimi knjigami in brošurami, z velikimi zborovanji mladine in vzgojiteljev, z mladinskimi in šolskimi tekmovanji. Ob tem razvoju je nastalo urejeno prosvetno življenje, kakršno je mogoče samo v svobodni državi.

Razmah slovenske šole po celotnem okupiranem ozemlju pa ni bil povsod enak. Osnovni pogoj za slovensko šolo je bilo osvobojeno ozemlje. Zato so prve partizanske šole nastale ob partizanskih odredih. Delo v teh šolah je bilo osredotočeno na jezikovni pouk, zlasti na branje slovenskih knjig in časopisov. Prvo osvobojeno ozemlje v letu 1942 je zajelo večje število šol, ki pa še niso bile med seboj sistematično povezane in organizirane. Že pripravljeno ureditev je razbila roška ofenziva, ki je z likvidacijo celotnega osvobojenega ozemlja odpravila tudi šole. In to temeljito, saj je bilo učiteljstvo skoro z vseh šol ali odpeljeno v internacijo ali pa v skupinah pobito, kakor npr. v Loškem potoku. Na le deloma kontroliranem ozemlju pa je živelo nekaj šol skoraj do italijanske okupacije.

Povsem v skladu z odlokom OF so pričele delovati šole na osvobojenem ozemlju po kapitulaciji Italije, ko je nastalo novo osvobojeno ozemlje in pričeli delovati narodnoosvobodilni odbori (NOO) po vaseh in so bili postavljeni šolski nadzorniki in učiteljstvo z dekreti SNOS. Takratna organizacija je imela vse osnove nove šole. Sprejet je bil učni načrt za osnovne šole, s pedagoškimi tečaji pa so pridobili učiteljstvo, ker ni bilo dovolj kvalificiranega učiteljstva.

Italijanski zlom je privedel do drugega osvobojenega ozemlja, ki je bilo mnogo večje kakor prvo, saj je segalo na Dolenjskem skoraj do proge Zidani most—Ljubljana in celotna Primorska. Čas italijanske okupacije je padel ravno v čas, ko se pri nas pričena pouk. Zato je tudi slovenska oblast na osvobojenem ozemlju organizirala šolstvo. Pri Upravni komisiji je bil postavljen poverjenik za prosveto. Okrožni šolski nadzorniki so izvedli priprave po okrajih za pričetek pouka na osnovnih šolah. Težava je bila predvsem pri pomanjkanju učiteljskega kadra. Mnogo učiteljev in profesorjev se še ni vrnilo iz internacij ali iz zaporov, nekateri pa so bili mobilizirani. Kjer je primanjkovalo poklicnih učiteljev, so poučevali dijaki, obrtniki, delavci ter kmečka dekleta ter gospodinje, ki sicer niso imele dovoljne izobrazbe pač pa silno voljo. V teh pripravah je prišla nemška jesenska ofenziva. Na Dolenjskem je uničila nekaj šol, več učiteljev je bilo zajetih, nekaj ubitih. Delo je za trenutek zastalo, toda ne za dolgo. Šola je organizem, ki gre svojo pot, da ima le sposobne ljudi in tako je bilo z nadaljnjo organizacijo in odpiranjem šol. Ker pa je bilo odpiranje šol specifično za posamezne predele, jih bomo tudi tako prikazali.

Težišče partizanskega šolstva je bilo na Primorskem, ki je po okupaciji leta 1918 in po Gentiljevi šolski reformi leta 1923 usodno prizadelo slovensko šolstvo. Šolska uredba je bila uzakonjena 1. oktobra 1923. V vseh osnovnih šolah je učni jezik postal državni jezik — italijanščina. Vse do leta 1943 niso smeli v šolah slovenski otroci govoriti v materinem jeziku, slovenske učitelje so izgnali oziroma premestili v notranjost Italije. Veliko jih je prišlo v Jugoslavijo. In prav zato so slovenske šole po kapitulaciji Italije zaživele širom po slovenskem Primorju.

Organizacijo osnovnega šolstva na Primorskem po kapitulaciji Italije do osvoboditve delimo v dve dobi, prva doba je čas od kapitulacije do konca šolskega leta 1943/44, druga doba obsega čas od pričetka šolskega leta 1944/45 do osvoboditve. Vmesna doba zajema čas šolskih počitnic in reorganizacijo vsega šolskega dela posebno združevanja okrožij v večje enote, kajti politična razdelitev Primorske Slovenije je bila tedaj teritorialno razdeljena na 13 okrožij.

Že 22. oktobra 1943 je NOS za Primorsko Slovenijo izdal okrožnico NOO, ki jo je podpisal France Bevk kot predsednik NOS. Okrožnica poziva okrožne NOO, naj v posameznih vaseh prično odpirati šole in naj za pouk poiščejo primerne učitelje. Odločba z dne 31. oktobra 1943, ki jo je izdal NOS, da se v krajih, kjer so odprte šole, postavijo roditeljski sveti. Ti sveti naj imajo po pet članov. Naloga roditeljskih svetov je bila, sklicevati sestanke staršev šoloobiskujočih otrok, se z njimi posvetovati glede šolskega pouka in upoštevati njihove predloge. Lahko bi trdili, da je bila to pobuda za odlok o volitvah roditeljskih svetov, ki ga je izdal SNOS dne 23. avgusta 1944. Ti sveti naj bi postali posvetovalni organi šole in imeli sledeče naloge: spremljati šolsko delo, gojiti povezanost med šolo in ljudstvom, skrbeti za čim boljši šolski obisk, posredovati med starši in učiteljstvom, pomagati pri vseh gospodarskih vprašanjih šolstva, sodelovati pri socialni zaščiti mladine in pospeševati vzgojo in izobraževalno delo v šoli.

Tudi na Primorskem ni bil obseg osvobojenega ozemlja vedno enak, ker so pogosti sovražni vpadi vplivali in izpreminjali število partizanskih šol. Zato imamo na določenih področjih ob različnem času na razpolago različne podatke. Če bi izrazili s številkami, je bil največji razmah šol v šolskem letu 1943/44, saj je bilo na 340 šolah 16 158 učencev. Poučevalo je 481 učiteljev, in sicer 98 poklicnih in 383 pomožnih učiteljev.

Ker je bilo celotno slovensko ozemlje na Primorskem razdeljeno po okrožjih, se je pokazala potreba, da se delo v okrožjih koordinira. V ta namen je bila sklicana prva pokrajinska konferenca okrožnih prosvetnih referentov in okrožnih nadzornikov. Konferenca je bila v dneh 19., 20. in 21. maja 1944 v Gačniku pri Vojskem. V teh treh dneh intenzivnega dela so se pretresla vsa vprašanja šolstva in prosvete na Primorskem. Poročila delegatov so prikazala delo, ki je bilo storjeno do takrat in težave, ki jih ovirajo pri delu. Prav zaradi pomanjkanja učnih moči je bil sprejet sklep, da se organizirata dva tečaja, od katerih naj bi sprejel prvi 63 tečajnikov in drugi 60. Bil je organiziran tudi tretji konec leta 1944, do realizacije pa ni prišlo, ker je bil izdan.

Konec leta 1944 je prišlo do reorganizacije okrožij. Iz prvotnih 13 okrožij je ostalo le 5. Do te reorganizacije je prišlo, ker je predsedstvo SNOS priskočilo na pomoč s poklicnimi učitelji in učiteljicami, ki so prevzeli vodstvo in nadzorniške posle. Kako veliko je bilo zanimanje za pouk slovenskega jezika in žega ljudstva po znanju, nam priča na stotine in stotine večernih tečajev. Zato je tudi bilo delo učitelja na Primorskem zelo naporno, ker je imel poleg šolskega dela na skrbi tudi kulturnoprosvetno delo v kraju in je za svoje delo žel priznanje ljudstva. Popolnoma drugačna je bila organizacija šolstva v Ljubljanski pokrajini, kjer so Italijani začasno pustili slovensko šolstvo in je ostala slovenščina učni jezik, dasi so tudi tu postavili šolo pod kontrolo fašistov. Italijani niso obstoječih šolskih naredb spreminjali radikalno, niti niso pustili dotedanjega ustroja popolnoma pri miru. Šli so s svojimi reformnimi ukrepi nekoliko vmesno, srednjo pot, da bi polagoma brez vidnejših motenj naše šolstvo približali italijanskemu. Toda kapitulacija je v tem predelu Slovenije ustvarila določene pogoje z velikim delom osvobojenega ozemlja za razvoj ljudske oblasti in slovenske šole.

»Duh slovenskih šol v tako imenovani Ljubljanski pokrajini je bil odvisen od učiteljstva, ki je na njem poučevalo, ter od okolice, kjer je šola živela. Okupator je sicer skušal izločiti vse, kar je pospeševalo zvezo z drugimi slovenskimi in jugoslovanskimi pokrajinami, z življenjem in trpljenjem ljudi pod tujci, toda vezi so se čedalje bolj utrjevale, novice so se prelivale čez meje nenavadno hitro kljub stražam in omejenemu gibanju. Otroci so prinašali v šole vtise o gibanju iz okolice. Posebni italijanski učitelji so bili nameščeni le v večjih središčih v okrilju fašističnih postojank. Zato niso mogli širiti italijanske mladinske organizacije in fašistične propagande. Kontrola nad odmaknjenimi šolami je bila slaba, opravljali so jo stari slovenski šolski nadzorniki navadno povsem formalno. Zato tudi fašisti svojih načrtov niso mogli uresničiti, ker so se pokazali po vaseh pa tudi v bližini večjih središč kaj kmalu partizani« (Venceslav Winkler, Osnovno šolstvo med narodno-osvobodilnim bojem, Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, stran 614).

V tem predelu Ljubljanske pokrajine je v pomladnih mesecih leta 1942 bilo prvo osvobojeno ozemlje, ki je segalo od Kolpe do vzhodnih obronkov Ljubljanskega barja in nemško-italijanske meje na Dolenjskem do nekdanje jugoslovansko-italijanske meje na Notranjskem. V tem času so bili izdani že prvi odloki o poslovanju šolstva na osvobojenem ozemlju, ki določa redno nadaljevanje pouka ter sklep šolskega leta 1941/42 na dan 27. junija.

Z roško ofenzivo je bilo nadaljnje delo na področju šolstva ustavljeno vse do zloma Italije septembra 1943. Tedaj je bila izvedena reorganizacija javne uprave osvobojenega ozemlja, ki je ostalo v večji ali manjši meri vse do osvoboditve.

Statistični prikaz šol na osvobojenem ozemlju Bele krajine, Dolenjske in Notranjske za leto 1944 nam prikaže, da je delovalo 117 šol ter obiskovalo pouk 14.039 učencev. Poučevalo je 259 učiteljev in učiteljic, in sicer 199 poklicnih in 60 učiteljskih pripravnikov. Iz teh števil je razvidno, da je veliko učiteljev ostalo na svojih mestih, ker pa je bilo več šol — odpirali so jih zaradi varnosti na več krajih, da otroci niso predaleč hodili — so poučevali tudi pripravniki. Za ta del slovenskega ozemlja lahko rečemo, da se je stanje na področju šolstva normaliziralo, če sploh lahko rabimo to besedo v vojnem času. Kajti na tem ozemlju so poleg osnovnih šol odprli tudi srednje šole, kar je edinstven primer na okupiranem ozemlju Jugoslavije. Obnovljene so bile meščanske šole v Črnomlju z vzporednicami v Semiču. Na novo so bile formirane gimnazije v Metliki, Starem trgu ob Kolpi in Loškem potoku. Srednje šole je obiskovalo okoli 360 dijakov. (Razvoj srednjega šolstva na osvobojenem ozemlju je obdelal Viktor Smolej v Sodobni pedagogiki 1951 in pripravlja tudi podrobnejšo in obširnejšo študijo za zbornik »Šolstvo na osvobojenem ozemlju«.) Poleg osnovne in srednje šole so organizirali tudi dva pedagoška tečaja, kjer je prek 80 učiteljskih kandidatov dobilo metodične in didaktične napotke za pouk na osnovnih šolah.

Mnogo težji pa je bil položaj slovenskih šol na Gorenjskem in Štajerskem, kjer naj bi bilo ozemlje po Hitlerjevem ukazu priključeno k rajhu. Toda kljub velikemu pritisku, ki so ga Nemci izvajali, ko otroci niso več slišali slovenske besede, ko niso več smeli govoriti v svojem jeziku, so odpirali slovenske šole.

Organizacijo šolstva na Gorenjskem, kjer je okupator že takoj po okupaciji začel z izseljevanjem slovenske inteligence, moramo iskati v jeseni leta 1943, ko so odprli prvo redno šolo v Selah pri Žireh. Odpor proti okupatorju je bil zelo močan. Šolska mladina je že leta 1942 vodila najdrznejše akcije in sabotaže, tako da so se nemški učitelji iz strahu umikali iz oddaljenih krajev in se držali močnejših nemških postojank. Tudi delo prve šole v Selah je prekinila okupatorjeva ofenziva za približno dva meseca. Organizacija šolstva v širšem smislu se prične

leta 1944. Upravno je bilo šolstvo vezano na 4 okrožja: Jesenice, Škofjo Loko, Kamnik in Kranj. Povsod so bili postavljeni okrožni šolski nadzorniki, ki so delovali po navodilih Pokrajinskega odbora OF, kjer je vodil šolstvo od predsestva SNOS imenovani pokrajinski šolski nadzorniki. Poročilo SNOS decembra 1944 izkazuje, da je bilo na področju Gorenjske tj. v vseh 4 okrožjih 68 šol okoli 2375 učencev in 84 učiteljev. Največ šol je bilo v škofjeloškem okrožju, kjer je delovalo 32 šol s približno 1350 učenca. Okupator je najmanj kontroliral okraj Selce — Poljane, zato je bil glede organizacije pouka najboljši. Ko so Nemci uvideli, da število partizanskih šol kljub borbam narašča, so septembra 1944 razširili vest, da bodo odprli slovenske šole. Poklicali so celo slovenske učitelje, kolikor jih je še ostalo na tem področju, da bi jih zaposlili po predhodno opravljenem sprejemnem izpitu. Odziv je bil neznaten in do realizacije ni prišlo.

Šole na Gorenjskem imajo svojo posebno značilnost. Večina šol je bila šifrirana zaradi konspiracije. Za nekatere šole še danes ne vemo, kakšno oznako so imele in kje so bile. Šole v treh okrožjih še čaka rekonstrukcija šifer, to so šole v jese-niškem, kamniškem in kranjskem okrožju. Šolstvo loškega okrožja je bilo razvrš-čeno po kriptografskem sistemu v zaporedju od šifre I — A — 1 do šifre I — A — 28. (Razvoj partizanskega šolstva na Loškem ozemlju in rekonstrukcijo šif-riranih šol je obdelal Rado Jan v Loških razgledih 1963, stran 11—27.)

Slovenci v okupirani Spodnji Štajerski so živeli mnogo težje kakor v Sloven-skem Primorju in Ljubljanski pokrajini, zato se je tudi šolstvo organiziralo skoraj leto dni kasneje šele spomladi 1944. Saj je bilo iz Spodnje Štajerske izseljenih okoli 80.000 zavednih Slovencev. Pa tudi do poletja 1944 na Štajerskem ni bilo osvobo-jenega ozemlja. Sovražne postojanke so bile po vsem ozemlju zelo gosto posejane, po terenu pa so stalno krožile policijske patrulje. Tudi obveščevalna služba je bila močno razvita, saj je imela vso podporo pri priseljenih in žal pri domačih izdajalcih. Povezave s političnim in vojaškim vodstvom na osvobojenem ozemlju pa so bile velikokrat prekinjene zaradi borb. To se je tudi močno odražalo pri organizaciji šolstva. Šele poleti 1944 so bili dani pogoji za otvoritev šole v Zgornji Savinjski dolini in Kozjanskem. Pouk so prevzeli učitelji, ki so še ali ostali doma ali v drugih neučiteljskih službah na Štajerskem. Za te učitelje je POOF za Štajer-sko izdal poslanico, v kateri pozivajo vse učitelje, ki so bili po nemških uradih, naj zapustijo službo in stopijo na stran ljudstva kot učitelji in vzgojitelji. Tudi na tem področju se je kljub velikemu številu poklicnih učiteljev, (za malo število šol, kolikor jih je delovalo) čutilo pomanjkanje učnih moči, zato so tudi na Štajer-skem organizirali pedagoški tečaj, ki ga je obiskovalo okoli 43 tečajnikov. Tečaj je bil namenjen za učiteljske kandidate s Koroške, Štajerske in Gorenjske.

Na večjem delu osvobojenega ozemlja v Zgornji Savinjski dolini je delovalo okoli 15 šol. Nekatere so delale le nekaj mesecev in še to z večjimi ali manjšimi prekinitvami, nekatere pa od julija do decembra 1944. Kljub temu, da so stalne borbe prekinjale pouk so starši zelo redno pošiljali otroke v šolo, saj je pouk obiskovalo v 48 oddelkih kar 1347 učencev. Sedemoddelčno šolo v Gornjem gradu je obiskovalo prek 100 dijakov.

Prav tako pod težkimi pogoji se je razvijalo partizansko šolstvo na Kozjanskem, ki so ga obkrožale močne okupatorske sile, ki so varovale izredno važne prometne poti Zagreb—Zidani most—Celje—Maribor. Okupatorju so stali na strani še nemški priseljenci v krško-brežiškem pasu in ob Sotli. Prvi začetki neorganiziranega šolstva na Kozjanskem segajo že v leto 1942, ko so Nemci pričeli organizirati nem-ške jezikovne tečaje za odrasle in so s tem hoteli preobraziti naše ljudi. Ko pa je postal pritisk na ljudstvo vse težji, so nekatere slovenske žene zbrale nekaj otrok

in jih učile brati iz knjig, ki so jih poskrile pred okupatorjem, ki je uničeval in sežigal slovenske knjige. Prva slovenska osnovna šola na osvobojenem ozemlju je bila v vasi Henina. To šolo je obiskovalo 64 otrok. Od junija do decembra je delovalo na Kozjanskem 16 šol in je bilo v 35 oddelkih 1410 učencev. Poučevalo pa je 17 poklicnih in 7 pomožnih učiteljev.

Tudi v Revirjih tj. v zasavskem predelu lahko govorimo o zametkih partizanske šole, čeprav ni bilo zato osnovnega pogoja, osvobojenega ozemlja. Govorimo lahko o določenih goratih predelih, kamor je okupator iz bojazni pred partizani le redko zahajal. Da so tudi tukaj delovali šolski krožki je zasluga velike iznajdljivosti in predanosti učiteljev in političnih delavcev, ki so poučevali izključno navezani sami nase. Tako je v Revirjih delovalo 17 krožkov in poučevalo prav tako 17 učiteljev. Število šolskih otrok ni znano, ker učitelji niso vodili nobene statistike niti pisali seznama z imeni otrok zaradi varnosti. Po ustnem izročilu je te krožke obiskovalo 200 otrok. In vendar so ti krožki bile majhne šole, ki jih ni mogoče primerjati z nobenimi drugimi v naši zgodovini, saj so delovale v deželi, kjer je okupator s pritiskom izvajal germanizacijo. Povezanost z drugimi predeli zlasti z vodstvom je bila zelo šibka.

Na obronkih Pohorja v hribovskih predelih z raztresenimi naselji so jeseni 1944 pričeli z organizacijo partizanskega šolstva. Prva partizanska šola je bila odprta septembra 1944 v Lovrencu na Pohorju. Pouk so imeli v dveh oddelkih, prav tako so odprli šolo v Primožu (sedaj Slivnik), to šolo je obiskovalo 15 otrok. Tu ni bilo rednega pouka niti poučevanja v krožkih, temveč se je razvila nekaka potovalna šola. Bistvo tega pouka je bilo, da niso otroci obiskovali pouk na istem kraju, ampak je učitelj potoval iz kraja v kraj oziroma od vasi do vasi in tudi od hiše do hiše. Učitelj je imel zelo težak položaj, saj si je moral najprej ogledati kraj oziroma spoznati ljudi in šele potem pripraviti starše in otroke za šolo. Ljudje so bili na tem področju zelo nezaupljivi iz strahu pred izdajo ter pogostimi boji in stalnimi nemškimi obhodi. Ko si je učitelj pripravil teren, je prišel v hišo, kjer je bila postaja in poučeval do 10 učencev. Take postaje so bile v 4 šolskih okoliših. Pouk je trajal dve do tri ure na dan, dopoldne v eni in popoldne v drugi postaji.

Značilnost takega poučevanja v tem predelu Štajerske je v tem, da je delovalo v osrčju okupiranega ozemlja. Ne smemo pa primerjati delovanje teh šol oziroma krožkov oziroma postaj z organizirano šolo, ki je bila v Slovenskem Primorju ali v Beli krajini. To so bile majhne skupine otrok, kjer so ali učitelji ali posamezni rodoljubi le prebirali slovenske knjige.

Pot graditve nove slovenske šole v času narodnoosvobodilne borbe je bila težka ravno tako kakor borba sama. Šolsko-pedagoški pogoji so bili povsod tam, kjer je delovala partizanska šolska uprava, različni. Kljub težkim razmeram in vojaškim borbam je morala biti slovenska šola enotna, delati je morala po enotnem učnem načrtu, ki je moral usmerjati vsebino šolskega pouka. Uvajanje pouka partizanskih šol po enotnem učnem načrtu je bilo počasno. Strokovno nepoučeni učitelji so bili v narodnem pogledu zavedni in požrtvovalni, vendar je šola zahtevala še posebno strokovno usposobljenost in temeljno poznavanje dialektičnih problemov. Poleg tega pa je bilo tudi pomanjkanje pedagoškega tiska. Šolski pouk so usmerjali po učnih načrtih šolski nadzorniki, ki so tudi poznali napredne pedagoške pridobitve. Velikokrat je vsa teža šolskega dela slonela na šolskih nadzornikih, ki so hodili iz kraja v kraj ter učitelje bodrili, vzpodbujali, oblikovali in vodili. Šolski nadzorniki so tudi razdeljevali učiteljem dekrete, ki jih je izdala Upravna komisija za osvobodeno ozemlje. Tudi učiteljske konference po okrajih

so vodili šolski nadzorniki, ki so sprejete sklepe uresničevali in v direktnih stikih z učiteljstvom ali preko okrožnic ali posredno seznanjali učiteljstvo s spremembami. Odsek za prosveto pri predsedstvu SNOS je izredno priporočal stik z učiteljstvom. V času ko okrožnice niso mogle povedati vsega je bila živa beseda najmočnejše prepričevanje. Šolski nadzorniki so tudi pripravljali tekmovanja ter šole in posameznike pri uspehu nagrajevali. Vloga učitelja-borca in šolskega nadzornika je prav gotovo imela velik delež pri krepitvi narodne zavesti. V času NOB so se vrste prosvetnih delavcev močno razredčile. Po dosedaj znanih podatkih je izgubilo življenje 245 učiteljev in 40 profesorjev.

Tudi med najmlajšimi najdemo prave heroje. Mnogi med njimi so bili kurirji in dobri obveščevalci, ki so velikokrat rešili svojo šolo in partizane pred okupatorjem. Zanje bi lahko zapisali to, kar je tovariš Tito dejal na I. kongresu mladine. Kadar gredo prostovoljno v boj odrasli, je to njihova dolžnost do domovine. Kadar pa gredo prostovoljno v boj otroci 12, 13, 14 in 15 let, tedaj je to nadčloveški heroizem mladih ljudi, ki žrtvujejo sebe, čeprav še stopili niso v življenje — da bi bodoči rodovi bili srečni.

Koliko gorja so prestali otroci v času NOB in koliko lepih trenutkov je zapisanih v dokumentarnem delu »Še pomnite, tovariši?«. To so zapiski spominov, kakor so se vtisnili v srca otrok v času, ko je sovražnik sejal obup in strah po naši zemlji. So pa tudi zapiski verne priče neuklonljivosti in odpornosti ljudstva. Te preproste besede niso samo obtožba okupatorjevih zločinov, niso samo izraz navdušenja in ponosa nad junaškimi dejanji partizanskih borcev, ampak tudi spodbuda, da se strnemo v skupni borbi za mir na svetu, za sožitje med narodi. (Uvod, Še pomnite, tovariši?)

Slovensko šolstvo je v času NOB dobilo nove zdrave temelje. Začetke, da se je lahko tako hitro organiziralo ni iskati v začetku leta 1941, ampak veliko let prej. Slovenski napredni učitelji so se že leta 1936 združevali v Klubu prijateljev vaše kulture, čigar delo so usmerjali učitelji komunisti. To je obdobje, ko je v Sloveniji delovala nacionalistična in klerofašistična propaganda. Vso resnost političnega položaja je videla KP, ki je že pripravljena, leta 1941 prevzela vodstvo slovenskega naroda v svoje roke.

Mnogo je bilo že napisano in se še piše o delovanju partizanskih šol in njihovem boju za ohranitev slovenskega jezika in narodnosti. Menim pa, da ni odveč, da ponovno in ponovno slišimo, v kakšnih pogojih so tedaj gradili naše šolstvo.

To je le kratek oris celotnega partizanskega šolstva, bi pa vsak del takratne razdelitve Slovenije zaslužil lastno študijo, tako Primorska, Gorenjska, Notranjska, Štajerska in Bela krajina ali pa tudi samo pomen in vloga šolskih krožkov in šolske postaje, ki so se osamljene borile vkljub stalnemu preganjanju in pritisku, vendar je bila narodna zavest močnejša od sovražnika in zatiralca. Veliko učiteljev in učiteljic, ki so poučevali na partizanskih šolah, ni več, mnogo je šlo v pozabo, kar pa je velika škoda za boljše poznavanje zgodovine slovenskega šolstva v času NOB. Na šolah širom po Sloveniji je poučevalo okoli 900 učiteljev in učiteljic.

Vsi narodi, ki jih je tiščal jarem fašistične in nacistične okupacije so se upirali ter težili za svojo osvoboditvijo. Vendar lahko s ponosom ugotavljamo, da se osvobodilno gibanje ni nikjer razvilo do takšne popolnosti in uspešnosti kakor v Jugoslaviji, kjer si je ljudstvo priborilo nacionalno in socialno osvoboditev. To niso samo besede, temveč pomembni pisani dokazi v dokumentih. Da so se dokumenti o razvoju osnovnih in srednjih šol ohranili, se imamo zahvaliti znanstvenemu inštitutu ter posameznim šolskim nadzornikom, ki so velikokrat arhivsko gradivo nosili s seboj iz kraja v kraj.

Prvi prispevki o organizaciji in sodelovanju partizanskih šol so objavljeni v Slovenskem zborniku, Ljubljana 1945 kasneje v Sodobni pedagogiki leta 1950, 1951, 1952 ter 1955, ko so ob 10-letnici ustanovitve OF spregovorili in obujali spomine partizanski nadzorniki. O delovanju partizanskih šol na Spodnjem Štajerskem je objavljena razprava v Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS leta 1958. V prilogi Popotnika »Prosvetni delavec« leta 1947 je Franjo Roš napisal sestavek Okupator piše šolsko kroniko. Zanimiv prikaz, kako je v prvih letih okupator pisal z navdušenjem, da morajo to lepo deželo germanizirati, proti koncu leta 1942 pa govori o napadih na nemške postojanke ter neuklonljivih ljudeh. S 1. julijem 1944 so nemški učitelji zapustili svetoštevansko šolo (Vinski vrh nad Slivnico) in s tem datumom zaključili pisanje kronike. Vendar nam je prikaz časa in odnosa Nemcev do ljudi na vasi, ki so bili odmaknjeni od industrije in mestnega življenja.

Razpravo o osvobodilnem gibanju na ljubljanskih srednjih šolah v letih fašistične okupacije je napisal France Škerl »Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945«, ki je imela specifičen značaj in te šole ne moremo šteti med partizanske šole. Vendar nam prikaže, kako so se dijaki ljubljanskih gimnazij zavzemali za cilje narodnoosvobodilnega boja, kjer so zbirali somišljenike in kandidate za borbo proti okupatorju.

Podrobnejši prikaz stanja partizanskega šolstva je prikazal Slovenski šolski muzej z razstavo »Šolstvo na slovenskem ozemlju v obdobju 1941—1945. Pripravlja pa tudi zbornik »Šolstvo v narodnoosvobodilnem boju«. Zbornik bo obsegal spomine prosvetnih delavcev, originalne dokumente ter več razprav in statistik ter bibliografijo o partizanskem šolstvu.

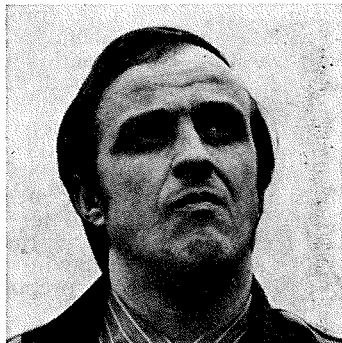
Gema Hafner

Barba Žvane

*Stojim kot bor v burji
v rdeči prsti, ki je moja rádot,
moja bolečina,
moja usoda.*

*Sonce je v mojih očeh,
dobrota v srcu — delim jo z raskávo rokó
vsak dan ljudem — če jo ne prezró
in bogat sem in srečen
saj v mojem srcu le skromne želje cvetó.*

*Živim — ker stojim
in dokler stojim — ne životarim
le mrtev bom padel
in mirno počival,
ker mlajši — t r d n o stojé...*

Boris Višnovec

Pogovori o mladi generaciji

Da bo podoba pogovorov o mladi generaciji zaokrožena, smo se oglašili tudi na Tehnični elektro šoli in v Centru strokovnih šol v Ljubljani. Razgovora na Tehnični elektro šoli v Ljubljani so se udeležili maturanti Aljoša Muren, Danko Plut in Janez Podobnikar. Na srednjo tehnično šolo privede dijake predvsem zanimanje za tehniko in tudi možnost, da si lahko prej sami služijo kruh. S tem pa postanejo zanje že prej aktualni problemi, ki nastanejo ob vključitvi v delovni kolektiv ter medsebojni odnosi na delovnem mestu, ki poleg strokovnosti tudi odločajo o delovnem uspehu. Omenili so, da jim šola posreduje predvsem tehnično znanje, da pa imajo na programu premalo predmetov, ki bi jim nudili večjo splošno izobrazbo in s tem pripomogli k boljšemu razumevanju družbenih dogajanj ter tudi več znanja o družbi in človeku.

— Želeli bi imeti več takih profesorjev, ki bi se bili pripravljali pogovoriti z nami, ljudi, ki bi nam pojasnjevali tudi glasbo, gledališče in nam dali vpogled v družbo v celoti.

— Šola nas preveč obremenjuje, da imamo premalo prostega časa.

— Ako prične fant iz tehnične šole hoditi z dekletom iz gimnazije, ki se spozna na filme, hodi na umetniške razstave, tedaj tehnik o umetnosti ne bo vedel ničesar, ker presedi vse noči ob načrtih.

Dijaki so omenili, da bi želeli več neposrednih pogovorov, obiskov javnih in kulturnih delavcev. Strinjali so se s tem, da osebnost človeka ne predstavlja le strokovno znanje, temveč da lahko pretirana želja po strokovnem izpopolnjevanju okrne človeka, če se ta ne za-

veda, da poleg strokovnosti obstoji še kaj drugega in da so poleg njega na svetu drugi ljudje. Tisti, ki žive samo za šolo, se spoznajo le na elektronike ter transistorje, ne znajo se pogovarjati o ničemer drugem. Zato se lahko slabšajo vezi med ljudmi na delovnem mestu ter tudi ni več pristnih vezí v družini med možem in ženo.

— Ako pa se človek zave pomena svojega dela ter medsebojnih odvisnosti ljudi, bo tudi pri izdelovanju mrtvih predmetov, ki prihajajo iz strojev, doživel občutek zadovoljstva ob uspelem delu, tako kot je lahko zadovoljen kmet, ko gleda, kako mu zemlja vrača vloženi trud.

— Želeli bi, da bi bili manj tehniki in bolj ljudje.

— S tehniko smo odšli predaleč naprej, kulturni razvoj človeka je v zastanku. Cilj šole naj bo kompleten človek: strokovno usposobljen in osebnostno dozorel. Vseeno nam je, če traja šolanje kakšno leto več.

*

V Centru strokovnih šol v Ljubljani so se od učencev različnih strok udeležili razgovora Karmen Vister, Jugoslav Rugelj-Belle, Matjaž Zupanc, Tili Havliček ter Mirjana Rolih. Učenci strokovnih šol izhajajo večinoma iz družin, katere ne morejo otrokom zagotoviti nadaljevanja študija in so prisiljeni, da si kmalu poiščejo zaposlitev. Tako so zanje najbolj aktualni problemi v zvezi z zaposlitvijo. Pri tem imajo tisti, ki so pogodbeno vezani za privatnega mojstra mnogokrat težave, ker so povsem odvisni od volje mojstra ter v primeru, če se pri mojstru kompromitirajo, ne morejo nadaljevati

šolanja. Nanizali so več problemov, ki se nanašajo na sam način šolanja, ki pri njih zahteva kombinacijo teoretičnega in praktičnega dela. Zaradi časovne preobremenjenosti s tehničnimi predmeti je pri njih otežkočeno udejstvovanje zunaj šole, tako pri mladinski organizaciji kot pri športnih aktivnostih ali v raznih krožkih. Tudi si mnogi med njimi že kmalu ustanove družino ter bi si želeli več neposrednih stikov z ljudmi, ki bi znali prisluhniti njihovim potrebam. Mnogi so zunaj šole prepuščeni sami sebi.

Pogovor na strokovnih šolah zahteva gotovo poseben pristop ter je pogojen z načinom dela in učenja in se sooča tudi z drugačnimi problemi. Večina teh je pogojena z dejstvi, katere je omenila šolska psihologinja Bizant-Babičeva, ki dela na šoli že deset let. Za učence so značilni nerešeni družinski problemi in šibki vzgojnosocialni pogoji ter le delno materialne težave. Preobloženost s teorijo jemlje učencem voljo, da mnogi ne dokončajo šole, predvsem zaradi slabe predizobrazbe, ki je odvisna od osnovne šole in od odnosov v družini.

Posebne obravnave bi morali biti deležni učenci z nedokončano osemletko. Ti učenci so mnogokrat sposobni za praktično delo, jim pa teoretični predmeti jemljejo voljo do šolanja in onemogočajo, da pridejo do kvalifikacije.

O značilnostih sedanje generacije ter o problemih, s katerimi se sooča pri svojem delu, je tovarišica Bizant-Babičeva nanizala nekaj svojih misli, katere je posredovala v daljšem pogovoru.

— Po mojih opažanjih je bila mladi, ki je obiskovala strokovno šolo pred desetimi leti, bolj delavoljna. K učenju so pristopali z večjo zavzetostjo, posebno intenzivna je bila domača priprava. Sedaj je stalno prisotna učna problematika, ker učenec ne uporabi dovolj časa doma za šolske priprave in učenje. Mislim, da se vzporedno s tem ni povečala prizadevnost za zunajšolske dejavnosti. To so samo vtisi in bežna opazovanja. Pogojeno z načinom življenja in višjim standardom je tudi dejstvo, da se med sedanjimi učenci v večjem številu pojavljajo asocialni pojavi, mislim, da je teh več kot pred leti. Spremenjen je odnos do dela, učenja, več je izostajanja od pouka, čeprav so sankcije enake. Ko prične učenec izostajati od pouka, sreča na cesti vrstnike, ki so že navajeni tega početja, nastane skupina, klapa, ki ima na posameznika vedno večji vpliv. In problem je tu. Tatvine. Alkohol. Včasih

mamila. Vendar so ti pojavi v manjšini, tako da celoto karakterizira pozitivna stran.

— Kako so po vašem mnenju ti pojavi pogojeni z odnosi v družini?

— V družini nastaja mnogokrat praznina, ne samo v tem smislu, da je mnogo družin neurejenih, tudi v navidez urejenih družinah so starši preobremenjeni, utrujeni in so zadovoljni, če gredo otroci po svoje in dejansko prebijejo malo časa skupaj s svojimi otroki. Dragocene ure, ko bi se morali starši posvetiti svojim otrokom, so tako izgubljene.

— Katere težnje so po vašem mnenju še prisotne v podobi mlade generacije?

— Zelo je prisotna težnja po samostojnosti. Ta težnja je v prizadevanjih mladih zelo prisotna in poudarjena.

— Ali bi lahko razčlenili nekatere vzroke? Morda so ti pojavi pogojeni z načinom življenja in stanjem družine?

— K nam prihaja veliko najslabših učencev, mladih s šibkim predznanjem. Učenci z boljšimi ocenami gredo na druge šole. Mentaliteta našega obdobja je: 'Če boš v šoli slab, se boš učil obrti'. Mnogi učenci tudi pri nas ne uspejo, zaradi šibkega predznanja. S tem ni rečeno, da ti učenci niso vselej nadarjeni. V nasprotju z dobrimi učenci so mnogi mladi, ki prihajajo v strokovne šole, izpostavljeni skromnim vzgojnim prizadevanjem. Pri njih je znižana motivacija in navajenost na učenje. K temu se dodaja še vse drugo.

— Srečujete se torej z rezultati pomanjkljivosti, ki postajajo očitne. Vendar je sedanji način življenja dejstvo, iz katerega moramo izhajati in ga razčlenjevati, če hočemo razumeti te pojave in njihove vzroke. Odnosi v družini med možem in ženo, način dela in zaslužka ter miselnost. Omenili ste vakuum, ki nastaja v družini. Katere bi bile po vašem oblike za odpravo tega vakuuma?

— Najti bi morali pravo družbeno protituž za odpravo takih pojavov.

— Po zaposlenosti žensk smo med prvimi na svetu. Ali gre tu za preobremenjenost mater, ki jim je poleg službe naloženo še vse domače delo in tudi vzgoja otrok.

— V družini ima mati še vedno poglavito vlogo. V sistematični skrbi za družino bi se morala povečati možnost matere, da preživi pri dojenčku čimveč časa, ker je to neobhodno za otrokov razvoj. S tem bi se stabiliziral odnos otroka v družini, povečala bi se njegova sigurnost tudi ob vstopu v širšo družbo. Zanimivo je, da v mnogih državah omo-

gočajo materam večji, tudi večletni dopust ob rojstvu otroka.

— Torej bi se ta večja družbena skrb nanašala na oblikovanje osebnosti. Zanimalo bi me vaše mnenje ob razgovoru z mladimi na vaši šoli, ki so izrazili željo, da bi jih večkrat obiskovali javni in kulturni delavci?

— Tu je prisotna njihova želja po uvajanju dialoga z ljudmi, ki bi znali prisluhniti njihovim potrebam.

— Kako sprejemajo vaše delo in kakšen je njihov odnos do obravnave psihologa in socialnega delavca?

— Zainteresirani so za razgovor, ako ni problem preveč zasidran in če starši ne ukrepajo v teh primerih po svoje. Tedaj učenec navadno opusti šolanje. Mnogokrat nastopa neskladnost med poklicnim delom in intelektualnimi pogoji in je treba take učence preusmerjati v druge poklice. Največkrat pa nastaja neuspeh zaradi nizke stopnje navajenosti na učenje.

— Kot ste dejali, je to povezano z znižano motivacijo za učenje. Iz kakšnih družin izhajajo ti učenci?

— Iz najrazličnejših. Družine so tu lahko povsem skrbne in urejene. Prepričana pa sem, da je nastal v določenem obdobju deficit, ki je iznesel na dan pomanjkljivosti. Nekateri otroci tudi laže zapadejo pod vplive sovrstnikov. So v obdobju, ko imajo sovrstniki nad njimi popoln vpliv. Primeri neustreznega osebnostnega zadržanja so agresivnost in zapuščanje pouka, agresivnost tudi do sovrstnikov in profesorjev. Stopnja zavrtosti je pogojena z zapušenostjo, lahko pa je vzrok tudi bolezen ali grdo ravnanje v družini. Mnogokrat so prizadeti otroci iz ločenih družin ali otroci mater samohranilk. Ni pa to pravilo, da so prizadeti otroci iz ločenih družin, otroci, ki imajo mačeho ali očima. Več je prizadetih iz ločenih družin, so pa mnogokrat prizadeti tudi otroci iz urejenih družin, kjer žive v navidezni slogi, sta oba zaposlena, imata ves komfort.

— Bilo je torej premalo kontaktov v družini?

— Kontaktni primanjkljaj je negativen, ker fant išče identifikacijo pri očetu, dekle pri materi. Vsaka odsotnost, tudi tam, kjer recimo oče veliko potuje, vpliva negativno na formiranje osebnosti vse do trenutka, ko otrok odraste.

— Vaši učenci kmalu ustvarjajo družino, prej kot študentje. Se vam zdi, da stopajo dovolj pripravljeni v zakon?

— Gotovo so premalo poučeni o življenju v zakonu. Tudi v njihovi pripravi

za zakon bi se morala kazati večja družbena skrb.

— Se kaže ta nepripravljenost tudi v netolerantnosti v medsebojnih odnosih, v nezrelosti, ki bo morda prizadela tudi njihove potomce?

— Prikrajšani so tudi v kulturnem pogledu in osiromašeni pri zgledih, ki bi jih vodili v življenje. Pri izbiri poklica jih je vodil zaslužek, ki postaja tudi cilj. S posledicami napačnih odločitev se prej soočajo kot recimo intelektualci. Mislim, da je premalo organizacija rekreacije, za mlade družine bi morali pripraviti tudi drugačne oblike družinskega življenja, omogočiti skupno gojenje družabnih in športnih dejavnosti.

— So še kakšni načini, da se razbremeni preobremenjene matere?

— Gotovo. Ureditve takih oblik družbene prehrane, ki bi omogočale nabavo pripravljenih hrane. Zaradi atmosfere v družini je namreč pomembno, da pripravi mati hrano. Bolj organizirana bi morala biti pomoč na domu, čiščenje in varstvo. S tem bi se morali ukvarjati bolj načrtno. Upoštevati bi morali značilnosti človeške narave, ki postavlja svoje zahteve pri utrjevanju individualnosti.

— Kako vplivajo zgledi in idoli na strukturo osebnosti?

— Zgledi so diferencirani po obdobjih, pa tudi glede na interes in spol.

— Z ozirom na spremenjeni način življenja, omenili smo preobremenjenost, spremembe v strukturi družine, borbo za višji standard, drugačno motivacijo in stimulacijo mladih, ali so ti pojavi spremenili odnos mladih do idolov, do popularnih športnikov, glasbenikov, umetnikov? So v tem pogledu nastale spremembe?

— Ti zgledi niso več tako karakteristični. Tudi stopnja razgledanosti je pri naših učencih preskromna, tako da oblikujejo njihove zgledi tudi stripi in slabi filmi. To se odraža tudi pri znanju in njihovih pogledih na življenje. Skromni so pri izražanju, kar je posledica premajhnega števila prebranih knjig. Tako do njih ne pridejo vzori, ki so prisotni v literaturi.

Merodajne so pač spremembe, ki jih nujno prinaša razvoj. Pomoč psihologov postaja vedno bolj pomembna in gotovo bomo morali ta profil angažirati v še večji meri, posebno na srednjih šolah, kjer nastajajo najbolj akutni problemi. Iz analiz stanja pa je mogoče raziskati vzroke odklonov. Nujno postaja tudi ovrednotenje dela in položaja psihologov, ki po svoji strokovni uspo-

sobljenosti opravljajo družbeno potrebno strokovno delo ter zaznavajo spremenske odnose in občutijo probleme, ki nastajajo na poti v sodobno družbo.

*

K razgovorom o problemih in življenju mlade generacije smo skušali pritegniti tudi nekatere športne delavce, predvsem tiste, ki skozi daljše obdobje spremljajo razvoj in odnos mladih do športa. Atletika je po svoji naravi sicer individualen šport, je osnova vsem drugim športom ter hkrati odraz splošne človekove kulture. Zaposili smo za razgovor tovariša Jožeta Skuška, atletskega trenerja Olimpije, nekdanjega tekmovalca, ki se z vzgojo mladih atletov ukvarja od leta 1947. V pričetku pogovora je omenil nekatere najbolj bistvene momente vloge atletike pri oblikovanju mladega človeka:

— Atletika je fizično najbolj prirodni šport, ki ga gojiš lahko povsod, ne glede na same športne naprave. Tek v naravi — kros — je možno gojiti povsod. Duhovno imajo vsi športi, še posebno atletika prizvok viteške borbe, ki stremi k enakopravnemu merjenju moči in fair borbi. Skozi vadbo se dosega odpoved človeka in navaja na spoštovanje nasprotnika. Nasprotnika sicer želiš premagati, hkrati pa se veseliš uspehov svojih tovarišev. Tako se oblikuje pošteno misleč človek, ki misli pošteno, je zdrav in zna zaradi lastnega odrekanja in naporov ceniti vse, kar je človek ustvaril. To človeka odvrča od nasilja in surovosti, zna bolj ceniti sebe in druge. Kvalitetni šport zahteva predvsem odpoved, asketizem in tudi določen režim življenja, brez alkohola in nikotina. Tak človek je bolj zdrav, odporen na delovnem mestu in pri obrambi dežele.

— Ali mislite, da bi se moral vsak mlad človek vsaj nekaj časa ukvarjati s tekmovalnim športom?

— Zaželeno bi bilo.

— Kako gledajo sedaj mladi na šport, v primerjavi s prejšnjimi obdobji?

— Na splošno raste zanimanje za šport. Odstotek nastopajočih je večji kot pred enim ali dvema desetletjema. Vsak mlad človek je naklonjen težnji po uveljavljanju, rad je v središču pozornosti. Večina pa je napačnega mišljenja, da je uspehe lahko doseči; ko se prične redno delo, mnogi odpadejo.

— Kakšen pomen imajo velike športne prireditve pri popularizaciji športa?

— Veliki dogodki, olimpiade in evropska prvenstva vplivajo na simpatizerje športa kot spodbuda, da se prične tudi

sami ukvarjati s športom. Od tod prihaja mnogokrat začetna spodbuda, ki privlači mlade. Motivacija je individualna in masovna.

— In nadaljnje delo?

— Prišli smo do zaključka, da od sto začetnikov ostane eden. Vsak posameznik, čeprav ne doseže vrhunskih rezultatov, gre od nas boljši, kot je prišel. To tudi povem mladim: 'Ne morem ti obljubiti rezultata, lahko pa ti obljubim, da boš odšel boljši, kot si prišel.' Kajti ni namen vrhunski šport, bistvo je v udejstvovanju.

— Če se človek ne prebije skozi začetno obdobje udejstvovanja in odpade, od česa je torej odvisna stimulacija za nadaljnje delo?

— Od vzgoje, sredine v kateri živiš. Del zanimanja pa je gotovo prirojen, del nagnjenja do določene panoge.

— V tem obdobju je vloga trenerja odločilna?

— Od pristopa trenerja je odvisno, če bo znal športnika privedi skozi to nevarno obdobje. Odvisno je mnogokrat tudi od sistema tekmoval, ko se mladinci prehitro vključijo v težja tekmovalja. Le redki posamezniki pa znajo prenesti poraze z razumevanjem.

— Tu igra določeno vlogo tudi vzgoja publike?

— Človeka je mnogokrat sram, kako se ponaša publika, nogometna pa tudi atletska. Sproščajo se predvsem negativne strasti, ki kažejo na nevzgojenost. Pri nas je atletske publike bolj malo. Princip pri ocenjevanju in njenem ponašanju je ta, da daje publika priznanje vsakemu sodelujočemu.

— Ali so kakšne razlike med posameznimi obdobji glede pogledov na šport?

— Izrazitih obdobj ni. Skozi večjo prosvetljenost družbe raste spoznanje, da šport ni privilegiranost, ampak potreba. Ta miselnost pred desetimi ali petnajstimi leti ni bila tako zasidrana, tako imenovana avtomanija nekoliko popušča. Pred desetimi ali petnajstimi leti smo s težavo dobili mlade na tekmovalja zaradi vikenda. Tudi rekreacija po delovnih kolektivih je dobila polet.

— Torej športa ne smemo ocenjevati skozi dosežke posameznikov, temveč pregledati celoten pomen in možnosti, ki jih daje pri oblikovanju neke generacije?

— Ako se nekdo vključi v športno sredino, imamo primere, da smo nekatere mlade, ki so bili problematični, popravili. To je gotovo razveseljivo. Mladi se pa vključujejo drugam, ker je premalo osnovnih šolskih športnih organizacij.

Tam bi morali bolj vplivati na miselnost mladega človeka, da se ne bi formiral v negativno smer. Nastale so spremembe v družinskem življenju, zaradi načina dela in zaposlenosti staršev. To bi morali upoštevati. Povezava med šolo in športnimi kolektivi ni najboljša, zajame se premajhno število mladih. Zato tudi ni pravih uspehov, ker selekcija ni najboljša. Pri našem klubu imamo 150 do 200 članov, kar je izrazito premalo.

— Od kje dobite največ članov?

— Največji pritok je iz osemletk in iz poklicnih šol, predvsem mladi, ki živijo po internatih.

— Je teh več kot tistih, ki imajo družine v Ljubljani?

— Ljubljanski mestni otroci si poiščejo drugačne oblike zabave, imajo večjo možnost. Pozitivna vloga športnih organizacij je v tem, da zajame tiste, ki so na tak ali drugačen način odtrgani od doma. Mislim pa, da so te možnosti vse premalo izkoriščene. Marsikdo ne bi postal prestopnik, če bi pravočasno zašel v tako sredino, kjer bi ga odvrnili od drugih misli in dejanj. Tu mi preveč hlastamo za vrhunskimi uspehi, šport bi morali približati kot šport, ne bi smeli preveč častiti prvakov in bi morali upoštevati tudi tiste, ki nikoli ne bodo dosegli vrhunca. Pretirano čaščenje idola odbija večino, ki ima tudi potrebo po udejstvovanju v športu. Morali bi si biti svesti dejstva, da traja obdobje uspehov le nekaj let, smisel športa pa je, da se človek obdrži čimdlje koristen za sebe in za družbo. To bi morali bolj poudarjati. Kot sem dejal, nikoli nisem obljubljal nikomur rezultatov, rekordov, vsakemu pa sem obljubil, da bo boljši.

— Kaj bi bilo nujno še storiti v tej smeri?

— Želel bi, da bi zveza klubov—šola bolje delovala. Šola bi morala mladino usmerjati v drugi dom. Hkrati pa bi morali povečati možnosti klubov, obširnejši program bi težko realizirali, ker je premalo športnih naprav, obstoječe nimajo primernih slačilnic, vode. Z naraščajočim številom prebivalstva nismo ustrezno povečevali števila športnih naprav. Urniki so napeti. Tudi športne naprave zahtevajo določen standard. Pomislimo, kako luksuzno so urejeni gostinski obrati, hoteli. Tudi to odvrta mladino od športnih objektov.

Znani športni delavec, profesor Jože Šturm, dekan visoke šole za telesno kulturo, je obrazložil svoja stališča o pomenu športa pri oblikovanju mladega človeka in opozoril, da se pri odnosu do

športa kažejo tudi nekatera širša družbena stremljenja ter tudi kultura celega naroda:

— Šport se smatra kot element kulture v tistem trenutku, ko ne ocenjujemo dosežkov skozi minljivost rezultatov. Ako se nakazujejo tendence, da je vsak športnik plačan, je to v bistvu diskreditiranje športa.

— Ali mislite, da to mladino odbija?

— To mladino odbija. Druge pa to privlači. Odnos do športa pogojujejo v različnih fazah razvoja različni motivi. Sprejemljivo je tisto stališče in tam je šport na visokem nivoju, kjer postane šport integralni del vzgoje, tako zgledi v družini in vzgoja v šoli. Ako bi hoteli iskati vzore za organizacijo športnega življenja, jih ne bi smeli iskati ne pri NDR ali v Sovjetski zvezi, kjer dominira država in nastanejo neke sodobne oblike gladiatorstva in prav tako se ne bi smeli zgledovati po primeru ZDA. Predstavljamo pač majhen narod in vzorci velikih ne bi bili sprejemljivi. Predvsem smatram, da športnikov ne bi smeli kupovati, pač pa vzgajati. Zavedati pa se moramo, da je šport pomemben za nas. Če se hočemo nagibati k nekim idealom, bi nam bil verjetno za našo družbo in našega človeka bližji skandinavski ideal športnika. Ne mislim, da bi morali povsem prevzeti ta sistem, ker pač ustvarjamo svoj koncept družbe, lahko pa bi tam poiskali momente, ki bi bili koristni. Pozitivno je predvsem stališče Skandinavcev, da se tam športno udejstvujejo ljudje vseh starosti iz svoje resnične potrebe. Pozitivna je tudi izkušnja Skandinavcev, da se tudi starejši ljudje ukvarjajo pri rekreaciji z disciplinami, ki so pri nas rezervirane izključno za tekmovalce. Pri študiji športnih panog pri nas smo ugotovili, da ljudje po svoji mentaliteti jemljejo kot rekreativne samo nekatere športne panoge in da tudi tekmovalci kmalu opuščajo vsako dejavnost. Pri Skandinavcih, recimo, služi tudi met kopja v rekreativne svrhe.

V naši telesni kulturi smo veliko operirali z deklaracijami, na drugi strani pa je opazen razkorak med besedami in dejanji. Pritisk potrošniške miselnosti se odraža tudi pri rekreaciji, včasih tudi pozitivno, recimo vzpon rekreativnega smučanja, ki pa ga ne usmerja nujno predanost športu, marveč snobizem. Ta miselnost se lahko prelije tudi v tekmovalni šport, če mladina nima pravih vzorov. Neprimeren bi bil pač športni trener, ki bi od svojih tekmovalcev zah-

teval drugačen režim življenja, kot ga ima sam.

— Kateri momenti se v zvezi s športom pri nas premalo popularizirajo?

— Pri nas premalo populariziramo predanost do športa. Informativna sredstva jemljejo šport kot senzacijo, značilna je rekordomanija. Pri poročilih z atletskih tekmovanj zasledimo samo vesti o rekordih, ali morda vest, da na tekmovanju ni bil porušen noben rekord. Nihče ne pomisli, koliko je bilo doseženih osebnih rekordov, saj so tudi vrhunski dosežki pomembni le v toliko, kolikor služijo popularizaciji športa. Nasprotno gledanje pa pomeni destimulacijo vseh tistih, ki bi se tudi ukvarjali s športom, pa ne bodo postali vrhunski dosežki pomembni le v toliko, vrhunske dosežke in zanemarjamo bistvene vrednote, ki plemenitijo človeka in njegovo osebnost, je marsikdo demotiviran. Pozitivni momenti, ki bi bili vzgojni, bi morali označevati predanost športnika športu in njegove etične vrline. To so tisti globlji notranji motivi, ki so zunaj ekonomskih motivov. Razpravljali bi sicer lahko o sami atraktivnosti športa in njegovi priljubljenosti za gledalce, katerim je prisostvovanje

športnim dogodkom postala potreba. Mislim, da odpori proti športu niso upravičeni, vendar bi morali prav zaradi priljubljenosti športa paziti predvsem na njegovo etično plat in razvoja ne bi smeli prepuščati stihiji.

— Gotovo obstaja povezava med vrhunskim športom in rekreacijo?

— Vrhunski šport razvija in vpliva na tekmovalni šport. Tekmovalni šport mi potrebujemo. Mlad človek naj bi se ukvarjal s tekmovalnim športom. Drugače bo ostal na nivoju zabave, se ne bo biološko utrdil. Šolska telesna vzgoja bi morala poskrbeti za šport na nivoju fair pleja in na nivoju tekmovanj sebi enakih tekmovalcev.

— Tako bi bil v športu prisoten element, ki bi gradil osebnost mladega človeka?

— Da. Sedaj gre za biološko integriteto človeka. Človek je svoj razvoj dosegel z maksimalnimi telesnimi napor. V današnjem svetu so predvsem psihične obremenitve človeka večje in mora biti človek nanje pripravljen. V obdobju odrasčanja, ko bi se morali vcepiti pozitivni odnosi do telesne kulture, tista obdobja zamujamo ali pa formiramo odnose, ki mladino odbijajo.

Božidar Jakac: Partizanska bolnišnica Stari log, 1944, črna kreda

Pismo uredništvu »Borca«

Revija »Borec« (št. 8—9, str. 508—509) je priobčila oceno moje knjige »Neravnodušni državljani«. Pozornosti pisca Iztoka Iliča se niso izmaknile bistvene prvine v knjigi — odtod verjetno njegov dobrohoten odnos — in prav tako ne moja pripomba v predgovoru, da nekaj člankov »zaradi radikalnih pogledov in ostrosti trenutno ni moglo biti uvrščenih v knjigo«. V zvezi s to zadnjo trditvijo vprašuje recenzent, ali gre za avtocenzuro ali pa za nasvete kakšnega zunanjega »pastirja«. »Ko bi bralec lahko vsaj zvedel — pravi — kateri prispevki so tisti, ki združujejo toliko radikalnih pogledov in ostrosti, zakaj, čemu...?«

Ker gre torej za vprašanje, ki morda zanima tudi druge bralce, menim, da je moja dolžnost vsaj na kratko odgovoriti nanj. Nič drugega!

V knjigo nisem uvrstil nekaj prispevkov po lastnem preudarku. Dva razloga sta me vodila. Bodisi je članek izgubil na aktualnosti, ki jo je imel v trenutku objave glede na objektivno stanje, ali pa sedanje stanje ni naklonjeno ponavljanju ostre kritike neke nedavne preteklosti, ker tej konkretni preteklosti nihče več javno ne pritrjuje.

Kot primer bi navedel samo en prispevek, tistega z naslovom »Ne vsiljujte narodom osrečitve! Zanemarjena Leninova opozorila«, ki so ga natisnili Naši razgledi v št. 16 (399) z dne 24. avgusta 1968. Šlo je za oster komentar k okupaciji Češkoslovaške socialistične republike, ki so jo izvedle sovjetske oborožene sile. Svojega mnenja od tedaj nisem spremenil. Toda dogodki so se razvili do danes tako, da zdaj nikdo ne zagovarja podobnih akcij in da neposredno prizadete strani ne vztrajajo na razlikah, pač pa vedno bolj podarjajo stične ali združujoče činitelje. To je opaziti posredno tudi pri narodu ČSSR. Do teh teženj, ki zedinjujejo in morda odpravljajo nevšečnosti, nisem mogel ostati neravnodušen.

Tovariške pozdrave!

Ljubljana, dne 2. septembra 1974

France Klopčič

France Vrečar

Rudolf Hribernik-Svarun: Dolomiti v NOB

Množični razmah Osvobodilne fronte je ustvaril podlago za slovensko partizanstvo. Ze prve partizanske skupine, ki so bile še povsem diverzantskega značaja, so dobile po zaslugi OF podporo slovenskih narodnih množic. Kljub stotisočglavi okupacijski armadi so ostale ne samo na svojem ozemlju, marveč so se tudi razvile v narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede. Spricho neustavljive rasti OF v širino in globino je petokolonska reakcija, ki so ji bili v ospredju Natlačen, Ehrlich in drugi izdajalci, z vsemi močmi razbijala enotnost osvobodilnega boja, češ da je OF izrazita komunistična tvorba, vtem ko je okupatorjeva vojska s pomočjo naših zavožencev belo- in plavogardistov pobijala in mučila zavedne ljudi. Tedaj so znova poskušali razdvojiti OF, ji odtegniti srednje sloje, zlasti pa osamiti komunistično partijo. Centralni komite pa je na ta napad pravočasno odgovoril: na njegov predlog je izvršni odbor OF oktobra 1942 izdal razglas slovenskemu narodu, v katerem je razkrinkal netilce državljsanske vojne, pozval v boj zoper to vojno in njene pripravljalce, hkrati pa vnovič povabil v OF tiste sredince, ki so dotlej omahovali. Po strahotni ofenzivi, v kateri se je pognalo proti slovenskim partizanom 60 tisoč italijanskih in 20 tisoč nemških vojakov, pa bojevitost OF in partiji vdanih množic ni odpovedala, nasprotno, dobila je še večji polet.

Ta in druga dejstva v kratkem pričajo, da je takrat šlo za biti ali ne biti ne le partizanov, aktivistov in drugih somišljenikov osvobodilnega boja, temveč za vso nadaljnjo narodovo pot. V tistem odločilnem času se je osrednje vodstvo vstaje iz Kočevskega Roga najprej preselilo na podlpglavsko območje, potlej pa v Dolomite, kjer je na osvobojenem ozemlju, imenovanem kar »Dolomitska republika«, ostalo do okupatorjeve ofenzive aprila 1943.

V to enkratno medsebojno obdobje na Slovenskem sodi zapisovanje dolomitskega

poveljnika Rudolfa Hribernika-Svaruna, ki je nedavno izšlo kot 31. snopič Knjižnice NOV in POS založnice Partizanske knjige. Avtor je na 700 straneh, ki sta jim dodana zemljevida (cena: 220 dinarjev), zbral, lahko rečemo, sila obsežno gradivo, s katerim je težil približati zlasti mlajšim generacijam vso mogočnost upirajočega se človeka ne nekje daleč v zaledju, ampak čisto na pragu Ljubljane, prav pred okupatorjevimi očmi. Hribernikovo delo »Dolomiti v NOB«, ki mu je uvodne besede napisal Edvard Kardelj, ni plod kakih bolj ali manj subjektivnih spominov in zaznav nekdanjega partizanskega borca. Je veliko več, je nekaj korepetitorij malodane vseh dogajanj, posebej v letih 1941, 1942 in 1943 okrog Ljubljane.

Že sami naslovi dobro beroče se knjige: Dolomiti in Dolomitčani, Zasedba Slovenije, Ustanovitev in razvoj Osvobodilne fronte (v rajonih Vič, Dravljje, Horjul, Vrhnika in Logatec), Organiziranje kontrarevolucije, Prvi dolomitski partizani in prve akcije, Osvobojeo ozemlje pred Ljubljano, Boji prvega dolomitskega odreda (v nadaljnjem tudi drugega in tretjega), Odločilna sovražnikova protiofenziva, Priprave na kapitulacijo Italije itd. povedo, da se je avtor poglobil v nemalo napisanih virov in osebnih pripovedi, preden nam je dal kolikor mogoče pravo podobo dobrih in slabih plati bojevanja na polhograjskem hribovju. Hvale in posnemanja vredna je Hribernikova poštenost, ko sproti omenja vire, iz katerih je ustvarjal celoto, pa tudi orisi dejanj posameznih tovarišev in sovražnikov nikjer ne prehajajo v izmišljenost in navideznost, kar je navsezadnje zaželeno pri sedanjem tovrstnem pisanju.

»Dolomiti v NOB« bodo nedvomno ostali v bralcu kot resno, zanesljivo pričevanje, ki je tudi lahko pritegujoče, čeprav jih je pisala vojakova roka, ne pa kak izurjen pisec, mimo njih pa tudi ne bo mogel resnico iskajoči zgodovinar. V obojem je njihova vrednost in veljavnost.

Iztok Ilich

George Martelli: Izredni obveščevalec

Cedalje bogatejšemu izboru boljših in slabših, prevedenih in domačih del o skrivni, vendar še kako pomembni fronti, na kateri so se med drugo svetovno vojno v Hitlerjevi Evropi in drugod po svetu proti nacizmu in fašizmu bojevali ter tudi umirali številni pogumni vohuni in obveščevalci, se je pred nedavnim pridružila še razgibana pripoved znanega francoskega publicista in novinarja Georgea Martellija »Izredni obveščevalec«.

To je knjiga o komaj verjetnih podvigih francoskega obveščevalca Michela Hollarda, ki se je za svoje tvegano delo odločil zgolj iz domoljubja in ne zavoljo denarja, moža, ki je med prvimi ne le obvestil zaveznike o nemških tajnih povračilnih orožjih, marveč jim je s pomočjo svojih sodelavcev med drugim priskrbel tudi naravnost osupljivo natančne podatke o grozeči nevarnosti, ki so jo pomenile mrzlične priprave Nemcev vzdolž severnih francoskih in holandskih obal. Četudi je bržkone nekoliko pretirano trditi, da je prav Hollard s svojimi podatki o letelih bombah, ki jih je posredoval Angležem, rešil London — takšen podnaslov namreč nosi knjiga — pa je bil njegov delež pri tem gotovo zelo velik.

Predani rodoljub Michel Hollard je bil vsekakor zelo pogumen in še zlasti iznajdljiv mož. Bil je obveščevalec čisto posebnega kova. Ni na primer imel niti radijskega oddajnika ali drugih podobnih tehničnih pripomočkov, marveč le dobro organizirano verigo zanesljivih ljudi, ki so vselej osebno in na kraju samem zbirali in preverjali posamezne informacije tako o premikih nemških čet kot o njihovih gradbenih in drugih skritih pripravah. Hollardova obveščevalna mreža je namreč že ob koncu leta 1942 štela več kot 60 ljudi, raztresenih po vsej Franciji. Med njimi so bili možje in ženske najrazličnejših poklicev: šoferji, železničarji, očarljiva in prebrisana hotelirka, kmetje, cariniki, sobarice itn. Možnosti teh pogumnih ljudi so bile kaj različne, vendar je vsota na ta način zbranih podatkov, njihovo primerjanje ter Hollardovo osebno

preverjanje položaja, domala vselej dalo pomembne rezultate.

Ker Hollardova skupina ni bila tesneje povezana z drugimi francoskimi odpornškimi organizacijami in je delovala tako rekoč na lastno pest, je morala tudi podatke, ki jih je zbrala, sama varno in kar najhitreje spraviti v roke zaveznikov. Ta pravzaprav najbolj tvegani del dejavnosti svoje skupine je prevzel nase sam Hollard. Po daljšem »tipanju« mu je uspelo najti zanesljivo pot čez dobro zastraženo mejo v Švico. Po začetnih težavah z nezaupljivimi Angleži pa se je ta način posredovanja podatkov, četudi je bil povezan z izrednimi napori in tveganjem, le izkazal za zelo uspešnega. Najprej je Hollard — celo na svoje stroške — hodil v Bern, od konca leta 1942, ko so se Angleži prepričali o velikem pomenu in zanesljivosti njegovih podatkov, pa v Lousanno; vsega skupaj je v domala treh letih ilegalno prestopil mejo kar štiriindevetdesetkrat!

Kljub izredni popolnosti, odlični organiziranosti in opremljenosti ter izurjenosti drugih — predvsem sovjetskih — obveščevalnih organizacij, podobnega primera kot je bil Hollardov v zgodovini tovrstne dejavnosti bržkone ne bi mogli najti. Glede na omejene možnosti zgolj osebnega zbiranja in preverjanja podatkov, je mreža »Agir« vsekakor dosegla izredno veliko. Kdo ve, kaj bi ji še uspelo, če Hollard s skupino sodelavcev v začetku leta 1944 ne bi bil izdan in ne bi padel v roke gestapa. Sicer pa je pravi čudež tudi to, da je zdržal toliko časa in da je naposled, kljub mučenju in najhujšim stiskam v taboriščih, vse to preživel in dočakal osvoboditev.

O pomenu Hollardovega dela pa zelo zgovorno priča tudi ugledno priznanje »Distinguished Service Order« (pravzaprav najvišje priznanje, ki ga britanska vlada lahko podeli tujcu!), ki ga je dobil takoj po koncu vojne. V obrazložitvi je med drugim zapisano: »Častniku, ki je januarja leta 1942 v severni Franciji organiziral obveščevalno mrežo in jo celi dve leti z izredno

spretnostjo in največjo požrtvovalnostjo vodil v korist zaveznikov: Neprestano izpostavljen nevarnostim je z osebnim tveganjem izsledil nekaj strogo zastraženih oporišč, predvidenih za izstreljevanje orožja V-1. O bazah, katere je odkril, je poročal tako podrobno in nazorno, da so v naši deželi na podlagi njegovih poročil izdelali makete, ki so letalskim silam omogočile njihovo uspešno bombardiranje. Njegova hrabrost, občutek za dolžnost in nesebična de-

javnost so za skupino, katero je vodil, predstavljale svetel vzgled in trajno vzpodbudo. Izdan in ujet v februarju 1944, je bil kasneje odpeljan v Nemčijo, kjer je, ne da bi karkoli izdal, prestal najtežja mučenja in naposled dočakal rešitev.»

Za slovenske bralce je to zanimivo knjigo — izšla je pri založbi Borec — o doslej komaj znani resnični epizodi iz zadnje vojne, prevedel Slavko Kumer, opremila pa jo je Cveta Stepančič.

Prejeli smo v oceno

Ivo ZORMAN: *Nedeljska jutra*. Zbirka Matjaževe knjižnice. Ilustriral Milan Bizovičar, notranje opremila Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1974.

Franca ŠUSTERŠIČ: *Mehurčki iz Cemu-
na*. Kurirčkova knjižnica. Opremil in ilu-
striral Milan Bizovičar. Izdala in založila
Založba Borec. Ljubljana 1974.

Pavel ROŽNIK-Janez KROMAR: *Zdravil-
ne rastline*. Druga knjiga. Nasveti in re-
cepti. Risbe izdelal Lado Tinta. Barvne pri-
loge dr. Luka Pintar. Zunanja oprema Jelka
Novak. Izdala in založila Založba Borec.
Ljubljana 1974.

Stephen POLLAK: *Za menoj nenavadna
pot*. Prevedla Nina Vodopivec. Opremila
ing. arch. Nadja Furlan. Izdala in založila
Založba Borec. Ljubljana 1974.

Založba

Mladinska knjiga

PREDSTAVLJA IN PRIPOROČA SVOJE
NAJNOVEJŠE DRUŽBOSLOVNE IZDAJE

MARKSIZEM 20. STOLETJA, Rogar Gara-
udy, filozofsko delo, prev. Neda Brglez,
zbirka »Tokovi«, 140 strani, broš. 25 din

POLITIČNE VEDE IN IDEOLOGIJA, Wil-
liam E. Connolly, politološka študija,
zbirka »Tokovi«, 144 strani, broš. 25 din

MLADOST ZA ZIDOVİ, Tatjana Pregl in
Franc Hočevār, sociološka študija, zbir-
ka »Družboslovje za mladino«, 128 strani,
broš. 19 din

DRŽAVNIKI NASIH DNI, Djordje Raden-
ković, portreti politikov, 380 strani, pl.
72 din

VERA V ZGODOVINI NARODOV SVETA,
bogato ilustirana razprava, prev. Ludvik
Mrzel, spremna beseda Marko Kerše-
van, 420 strani, pl. 160 din.

Naštete knjige lahko kupite v vseh knjigar-
nah ali jih naročite pri poverjenikih in za-
stopnikih založbe na šolah, pri akviziterjih,
oziroma tudi neposredno pri založbi Mla-
dinska knjiga, Oddelek za prodajo po pošti,
Ljubljana, Titova 3.

OPOZARJA NA NEKATERE IZVIRNE NO- VOSTI SLOVENSКИH AVTORJEV

KOSOVIRJA NA LETECI ŽLICI, pravlјica,
Svetlana Makarović, il. Lidija Osterc, 88
strani, krt. 54 din

ZGODBE IZ NARODNO OSVOBODILNE
BORBE, več jugoslovanskih avtorjev in
ilustratorjev, 260 strani, imitl. 79 din

OD JESENI DO POLETJA, Mira Voglar in
Marta Paulin, pesmi za petje in rajanje
(z gramofonsko ploščo), il. Agata Maja-
ron, 66 strani, krt. 99 din

SAMOOBSODBA, B. B. Bagola, pesmi,
broš. 19 din

SOKOL, Tomaž Salamun, pesmi, broš. 42
din

ROBOTI SO MED NAMI, Vid Pečjak, fu-
turistični roman, zbirka Krog, cpl. 60 din

EROS IN DEMON, Vladimir Bartol, novele
in črtice, zbirka Krog, 452 strani, cpl.
98 din

MAKALU, več avtorjev, pričevanje o alpi-
nistični himalajski odpravi na Makalu,
barvne fotografije, 228 strani, pl. 158 din

ČLOVEK ŽIVI IN UMIRA, Ferdo Godina,
roman, zbirka Levstikov hram, 280 strani,
pl. 115 din.

Naštete knjige lahko kupite v vseh knjigar-
nah ali jih naročite pri poverjenikih in za-
stopnikih na šolah, pri akviziterjih, oziroma
tudi neposredno pri založbi Mladinska knji-
ga, Oddelek za prodajo po pošti, Ljubljana,
Titova 3/III.